

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**İHRACAT İLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KADIN
İSTİHDAMINA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Ünzile ÇARKACI

ŞUBAT - 2025

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**İHRACAT İLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KADIN
İSTİHDAMINA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Ünzile ÇARKACI

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa KÖSEOĞLU

ŞUBAT - 2025

TRABZON

ONAY

Ünzile ÇARKACI tarafından hazırlanan “İhracat İle Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamına Etkisi: Türkiye Örneği” adlı bu Çalışma 27.02.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Ekonometri Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mustafa KÖSEOĞLU	Başkan	☐	☐	
Prof.Dr. Tuba YAKICI AYAN	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Hüseyin Sabri KURTULDU	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Selahattin KAYNAK	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Hakan PABUÇCU	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Ünzile ÇARKACI
27/02/2025

ÖNSÖZ

Kadınların iş gücüne katılımı, ekonomik büyüme ve toplumsal refah için kritik öneme sahiptir. Bu katılım, iş gücü piyasasını dengelerken toplumsal eşitlik ve sürdürülebilir kalkınmaya da katkı sağlar. Kadın iş gücüne katılımını etkileyen bir dizi faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ihracat ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) gibi temel ekonomik unsurlar önemli bir yer tutmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, bir ülkenin ekonomik altyapısını güçlendirirken, istihdam yaratma kapasitesini artırabilir. Bu yatırımların kadın iş gücü üzerindeki etkisi, sektörel yapı ve iş gücü talepleri doğrultusunda farklılık gösterebilir. İhracat, özellikle emek yoğun sektörlerde kadın iş gücüne olan talebi artırarak, kadınların iş gücüne katılımını teşvik edebilir. Ancak, ihracatın kadın istihdamı üzerindeki etkisi, sektörel dinamikler ve kadınların karşılaştığı fırsat eşitsizlikleri ile şekillenmektedir. GSYİH, genel ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak, artan ekonomik faaliyet ile birlikte daha fazla istihdam yaratabilir ve kadınların iş gücüne katılımını olumlu yönde etkileyebilir.

Bu tez çalışmanın amacı, Türkiye’de kadın istihdamını etkileyen doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) gibi ekonomik faktörlerin ilişkilerini derinlemesine incelemektir. Kadınların iş gücüne katılımını artırmak amacıyla ekonomik büyüme, dış yatırımlar ve ticaret politikalarının kadınların istihdamına olan etkilerini anlamak, daha etkili ve kapsayıcı ekonomik politikaların geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, tez çalışması, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasını hızlandırırken, kadınların iş gücüne katılımını artırmayı hedefleyen stratejilerin belirlenmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, değerli bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşmaktan kaçınmayan kıymetli tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mustafa KÖSEOĞLU’na; çalışmaya sağladıkları katkılar ve değerli görüşleri için Tez İzleme Komitesi üyelerim Sayın Prof. Dr. Tuba YAKICI AYAN ve Sayın Prof. Dr. Hüseyin Sabri KURTULDU’ya teşekkürü bir borç bilirim. Yaşamım boyunca yanımda olup bana her zaman destek veren sevgili anneme ve babama, hayatın tüm güzelliklerini ve zorluklarını birlikte deneyimlediğimiz değerli kardeşlerime, sevgisi, sabrı ve varlığıyla yaşamıma anlam katan kıymetli eşim Eyüp Can ÇARKACI’ya, hayatıma neşe ve mutluluk katan sevgili çocuklarıma ve adını burada tek tek anamadığım tüm katkı sağlayanlara sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Şubat, 2025

Ünzile ÇARKACI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSTİHDAM, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE İHRACAT: KAVRAMSAL, TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR İNCELEMESİ	5-35
1.1. İstihdam Kavramı ve Çeşitleri	5
1.2. İstihdamın Teorik Altyapısı	8
1.2.1. Klasik İstihdam Teorisi.....	8
1.2.2. Marksist İstihdam Teorisi	9
1.2.3. Keynesyen İstihdam Teorisi	9
1.2.4. Monetarist İstihdam Teorisi	10
1.2.5. Arz Yönlü İktisat Teorisinde İstihdam.....	11
1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Kavramı ve Çeşitleri	12
1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımın Teorik Altyapısı.....	17
1.4.1. Tam Rekabet Piyasası Varsayımına Dayanan Teoriler.....	17
1.4.2. Eksik Rekabet Piyasası Koşullarına Dayanan Teoriler.....	19
1.5. İhracat Kavramı ve Çeşitleri	25
1.5.1. Özellik Arz Etmeyen İhracat (Serbest İhracat)	26
1.5.2. Kayda Bağlı İhracat	27
1.5.3. Özelliği Olan İhracat (Özellikli İhracat)	27
1.6. İstihdamın Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat ile İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi	31

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE KADIN İSTİHDAMI VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM	36-61
2.1. Kadın İstihdamı	36
2.2. Türkiye’de Kadın İstihdamının Tarihsel Süreci	37
2.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Kadın İstihdamı	37
2.2.2. Sanayi Devriminin Kadın İstihdamına Etkisi	38
2.2.3. Cumhuriyet Dönemi Kadın İstihdamı	39
2.3. Kadın İstihdamının Önündeki Engeller	40
2.3.1. Cinsiyet Temelli Bakış Açısı	40
2.3.2. Cam Tavan Sendromu	42
2.3.3. Kraliçe Arı Sendromu	43
2.3.4. Mobbing (Psikolojik Taciz)	44
2.3.5. Ücretlendirmede Eşitsizlik (Ücret, Fırsat Eşitsizliği)	45
2.4. Türkiye’de Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar	46
2.4.1. Ücretsiz Aile İşçiliği	46
2.4.2. Eğitim Düzeyi	47
2.4.3. Kayıt Dışı İstihdam	48
2.4.4. Yaş	48
2.4.5. Medeni Durum	49
2.4.6. Doğurganlık Oranı	50
2.4.7. Cinsiyete Dayalı İşgücü Ayrımcılığı	51
2.5. Türkiye’de Kadın İstihdamının Sektörel Dağılımı	52
2.5.1. Tarım Sektöründe Kadın	53
2.5.2. Sanayi Sektöründe Kadın	53
2.5.3. Hizmet Sektöründe Kadın	54
2.6. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	55
2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım ve İstihdam İlişkisi	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KADIN İSTİHDAMI İLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE İHRACATIN İLİŞKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ TÜRKİYE ÖRNEĞİ	62-86
3.1. Araştırmanın Amacı	62
3.2. Veri Seti	62
3.3. Metodoloji	63
3.3.1. Zaman Serilerinde Durağanlık	63
3.3.2. Birim Kök Testleri	64
3.3.2.1. Dickey- Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi	64
3.3.2.2. Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi	65

3.3.2.3. Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testi	65
3.3.3. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	66
3.3.4. FMOLS, DOLS ve CCR Testleri.....	68
3.3.5. Granger Nedensellik Testi	69
3.3.6. Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi	70
3.3.6.1. Varyans Ayırıştırması	71
3.3.6.2. Etki-Tepki Fonksiyonu	71
3.4. Bulgular ve Değerlendirme	72
3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler	73
3.4.2. Birim Kök Test Sonuçları	75
3.4.3. ARDL Sınır Testi Sonuçları.....	76
3.4.3.1. F Testi ile Eşbütünleşleşme İlişkisinin Araştırılması	76
3.4.4. FMOLS, DOLS ve CCR Testleri Sonuçları.....	80
3.4.5. Granger Nedensellik Testi Sonuçları	81
3.4.6. Varyans Ayırıştırma Testi Sonuçları.....	84
3.4.7. Etki-Tepki Fonksiyonu Testi Sonuçları	85
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	87
KAYNAKÇA	94
EKLER.....	111
ÖZGEÇMİŞ.....	114

ÖZET

Kadın emeğinin işgücü piyasasında yeterince değerlendirilmemesi, kadınların istihdam oranlarının düşük seviyelerde kalmasına neden olmaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranının düşük olması, yalnızca kültürel ve sosyal faktörlerle değil, aynı zamanda ekonomik değişkenlerle de doğrudan ilişkilidir. Özellikle doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ihracat ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) gibi makroekonomik göstergelerin kadın istihdamı üzerindeki etkisi, kadınların işgücü piyasasındaki rolünün anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu ekonomik faktörlerin kadın istihdamını artırıcı veya sınırlayıcı etkileri, incelenmesi gereken bir konudur.

Bu çalışma, 1988-2023 dönemi ele alınarak Türkiye’de kadın istihdamı ile doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve ekonomik büyüme (GSYİH) arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan zaman serisi analiz yöntemleriyle serilerin durağanlıkları ADF, PP ve KPSS birim kök testleriyle değerlendirilmiş; ARDL sınır testi ile seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlara göre, DYY ve ihracatın kadın istihdamı üzerinde uzun dönemde negatif, GSYİH’nin ise pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, kısa dönem hata düzeltme modeli (ECT), seriler arasındaki kısa dönem ilişkilerin güvenilir bir şekilde analiz edilmesini sağlamıştır. Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkilerinin daha hassas bir şekilde tahmini için FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri uygulanmış ve bu modellerden elde edilen sonuçların ARDL sınır testi bulgularıyla tutarlı olduğu belirlenmiştir. Granger nedensellik testleri, GSYİH’nin kadın istihdamı ve ihracat üzerinde tek yönlü nedensel bir etkisi olduğunu, ancak DYY ve ihracatın kadın istihdamı üzerinde doğrudan nedensel bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizleri, kadın istihdamındaki değişimlerin büyük ölçüde içsel dinamiklerden kaynaklandığını, GSYİH’nin etkisinin ise zamanla arttığını göstermiştir. Buna karşılık, DYY ve ihracatın etkilerinin sınırlı ve değişken olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kadın İstihdamı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), İhracat, GSYİH, ARDL Sınır Testi

ABSTRACT

The fact that women's labor is not sufficiently evaluated in the labor market causes women's employment rates to remain low. Women's low labor force participation rate in Turkey is directly related to cultural and social factors and economic variables. In particular, the effect of macroeconomic indicators such as foreign direct investment (FDI), export, and gross domestic product (GDP) on women's employment is of great importance in understanding women's role in the labor market. The increasing or limiting effects of these economic factors on women's employment are a subject that needs to be examined.

This study examines the relationships between women's employment and foreign direct investment, export, and economic growth (GDP) in Turkey by considering the period 1988-2023. With the time series analysis methods used in the study, the stationarity of the series was evaluated with ADF, PP, and KPSS unit root tests; long-term relationships between the series were examined with the ARDL bounds test. According to the results, it was determined that FDI and exports had a negative effect on women's employment in the long term, while GDP had a positive impact. In addition, the short-term error correction model (ECT) provided a reliable analysis of short-term relationships between the series. FMOLS, DOLS, and CCR methods were applied for a more precise estimation of long-term cointegration relationships, and it was determined that the results obtained from these models were consistent with the ARDL bounds test findings. Granger causality tests revealed that GDP has a unidirectional causal effect on female employment and exports, but FDI and exports do not directly affect female employment. Variance decomposition and impulse-response analyses showed that changes in female employment are mainly due to internal dynamics, while the effect of GDP increases over time. On the other hand, the impact of FDI and exports were determined to be limited and variable.

Keywords: Female Employment, Foreign Direct Investments (FDI), Export, GDP, ARDL Bounds Test

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	DYY, İhracat ve Lisans Seçenekleri.....	25
2	Takas ya da Bağlı Muamele Yoluyla İhracat Örneği.....	30
3	İstihdam ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi	32
4	İstihdam ve İhracat İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi.....	35
5	Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Engelleri	42
6	Yönetim ve Mobbing Arasındaki Fark	45
7	Türkiye’de Yıllara ve Yaş Gruplarına Göre Kadın İstihdam Oranı (%), 2014-2022	49
8	Türkiye’de Medeni Duruma ve Dönemlere Göre İşgücüne Katılma Oranı (%) (15 + yaş)	50
9	Kadın ve Erkek İstihdamının Yıllar ve Sektörel Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (%), (15+ Yaş)	52
10	Osmanlı Devleti’nde Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	56
11	Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermayeli İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı (1923).....	57
12	DYY Girişlerinin İstihdamın Nicelik, Nitelik ve Konumu Üzerindeki Potansiyel Etkileri	61
13	Değişken ve Kısaltmaları.....	63
14	Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	73
15	Değişkenlere İlişkin Korelasyon Matrisi	74
16	Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları	75
17	Philips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları.....	75
18	Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Test Sonuçları.....	76
19	F İstatistiği ve Kritik Değerler	77
20	ARDL Uzun Dönem Katsayıları.....	77
21	Kısa Dönem (Hata Düzeltme Modeli-ECT) Katsayıları.....	78
22	Tanımsal İstatistikler	79
23	FMOLS, DOLS ve CCR modellerine ilişkin Eş-Bütünleşme Tahmin Sonuçları.....	81
24	Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	81
25	AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	82

26	VAR Analizinde Otokorelasyon Testi	83
27	VAR Analizinde Değişen Varyans Analizi	83
28	VAR Analizinde Jarque Bera Normallik Sınaması	83
29	VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları	84
30	Varyans Ayrıştırma Sonuçları	85
31	Etki-Tepki Fonksiyonu Sonuçları.....	86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Ürünün Yaşam Döngüsü.....	21
2	Zaman Serisi Grafiği.....	74
3	CUSM Testi Grafiği	80
4	CUSUM OF SQUARES Testi Grafiği	80
5	AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu	82

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey-Fuller
AIC	: Akaike Information Criterion)
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag Bound Test
CCR	: Cao-Crowder-Ratner
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DOLS	: Dynamic Ordinary Least Squares
DT	: Dış Ticaret
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ECT	: Hata Düzeltme Modeli
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi
FPE	: Final Prediction Error
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTİP	: Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
HDT	: Hata Düzeltme Terimi
HQ	: Hannan-Quinn Criterion
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
KDV	: Katma Değer Vergisi
KPSS	: Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
PP	: Philips-Perron
SC	: Schwarz Criterion
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoregresyon

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde, küreselleşme ile birlikte az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin arasında yapmış olduğu işbirliği artmaktadır. Ticaretin önündeki engellerin giderek azalmasıyla uluslararası ticaret büyümüş, teknoloji transferi hız kazanmış, finans piyasaları ilerlemiş, işgücü hareketleri artmış ve doğrudan yabancı yatırımlarda önemli derecede gelişmeler yaşanmıştır. Küreselleşmeden önce yeterli düzeyde önemsenmeyen doğrudan yabancı yatırımlar bugün gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin büyümesine ve ilerlemesinde etkili olduğu için önem kazanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırım gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ilgi odağı olmuştur. Bu ilgi son yıllarda bazı nedenlerden dolayı yeniden canlanmıştır. Bunlardan biri 1985'te 47 milyar dolardan 1988'de 139 milyar dolara çıkan küresel doğrudan yabancı yatırım akışlarındaki hızlı büyümedir. Bir diğer neden ise, yabancı mülkiyetindeki böyle bir genişlemenin nedenleri ve sonuçları konusunda bazı endişelere yol açan, ABD'ye gelen doğrudan yabancı yatırım akışlarındaki son keskin artıştır. Üçüncü neden, doğrudan yabancı yatırımın gelişmekte olan ülkelere kaynak aktarma olanağı sunmasıdır. Doğrudan yabancı yatırım, gelişmekte olan ülkelere gelen toplam sermaye akışlarının önemli bir bileşeni olmasa da, birçoğunun diğer finansman kaynaklarına oldukça sınırlı erişimi olması nedeniyle önemi artmaktadır (Lizonda, 1993: 85).

Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımı yapan ve yatırım yapılan ülkeye çok fazla avantajlar sunmaktadır. Yatırım yapılan ülkenin sermayesi, teknolojisi, istihdamı gelişirken, yatırımcı ülkenin de ödemeler dengesini olumlu olarak etkilenmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırım yapan ülkenin düşük istihdam giderleri sayesinde üretim maliyeti azalıp karları artarken, yatırım yapılan ülkenin işgücü ve teknolojisi gelişerek, ihracatın artmasını sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın gelişmekte olan ülkelere sağladığı bu avantajlardan dolayı ülkeler doğrudan yabancı yatırımı elde etmek için ekonomik politikalar uygulamaktadırlar. 1980 yılında Türkiye'de liberal politikayı kabul ederek bu sürece katılmış ve zengin kaynaklarını verimli bir şekilde kullanarak yatırımları ülkeye çekmeyi sağlamıştır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sermayelerini ve istihdamını artırabilmelerinin en etkin yolu dış finansman kaynaklarıdır. Ancak doğrudan yabancı yatırımlar giriş yaptığı ülkenin istihdamını her zaman artırmayabilir. Çünkü yatırım yapan ülkeler, yatırım yaptıkları ülkede yeni bir işletme kurmayıp mevcut olan işletmeyi satın alabilirler. Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırım istihdamı artırmak için bir çözüm olarak görülse de bu gibi durumlarda istihdama hiçbir katkı sağlamazken işsizliğin giderilmesine de etkisi olmamaktadır. Doğrudan yabancı

yatırımların gelişmekte olan ülkelerin istihdamına katkısı olması için, emek yoğun üretime yönelmeleri ve istihdam edenlerin eğitim ve bilgi düzeylerinin gelişmesini sağlamaları gerekmektedir.

Türkiye'nin ekonomik olarak gelişimini ve kalkınmasının sağlayabilmesin koşullarından biride kadının çalışma hayatında yer almasıdır. Ülkemizde kadının çalışmasında hiçbir engel olmamasına rağmen kadınların işgücüne katılımı erkeklerden daha az ve işsizlik oranları daha yüksektir. Bunun en büyük sebeplerinden biri Türk kadınlarının sahip olduğu roldür. Ev işleri, çocuk bakımı, hasta ve yaşlı bakımı gibi sorumluluklar iş hayatına girmelerini zorlaştırmaktadır. Özellikle de Anadolu'da cinsiyet ayrımcılığının yapılması kadının işgücüne katılımını engellemektedir. Fakat ülkemizde kadının işgücüne katılamamasının tek sebebi cinsiyet ayrımcılığı değildir. Toplumdaki önyargılar sebebiyle kız çocuklarının okutulmaması, doğum ve süt izni gibi yasal izinler sebebiyle erkek çalışanların tercih edilmesi ve kadına iş yerinde uygulanan mobbing gibi uygulamalar yüzünden kadınlar işgücüne katılmamaktadır. Toplum tarafından kadına yüklenen bu roller sebebiyle kadın ekonomiye çok fazla bir katkı sağlayamamaktadır. Kadının almış olduğu bu sorumluluklar erkek kadın arasında paylaştırılrsa ve devlette belirli düzenlemeler getirse kadının iş hayatına atılması daha kolay olacaktır. Kadının işgücünde yer almasıyla ülkemiz de sürdürülebilir bir kalkınma ve ekonomik bir gelişmişlik sağlayacaktır.

İlk olarak kadın istihdamı Türkiye'de, 1915 yılında erkeklerin Birinci Dünya Savaşına katılmasıyla ortaya çıkmış ve savaş yıllarında kadın işgücü artmıştır. 1950 öncesinde kadınlar kendi tarlasında ücretsiz çalışırken, 1950'li yıllarda kentsel dönüşümün olmasıyla kadınlar köyden kente göçerek tarım dışında istihdam da yer almışlardır. Kadınların çalışma hayatına girmelerini sağlayan en önemli gelişmelerden biride Sanayi Devrimidir. Sanayi devrimi kadınlar için bir dönüm noktası olmuştur ve sanayi devriminde dokuma sektörünün gelişmesiyle kadınlar ilk defa ücret karşılığı çalışmaya başlamışlardır. Kadınların tam anlamıyla istihdamda yer almaları ise Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Atatürk, kadınların çalışması ve ekonomiye katkıda bulunabilmeleri için kadın erkek eşitliği sağlamıştır ve Cumhuriyet döneminde sayısal verilere baktığımız da kadın çalışanların istihdam oranı %25, 58'dir. Yani çalışan dört kişiden bir tanesi kadındır.

1950'li yıllarda ise tarımsal üretim azalıp köyden kente göç olduğu için 1950 yılında %81.5 olan kadın işgücüne katılım oranı 1955 yılında %72'ye 1965 yılında %56, 2'ye 1970 yılında %33'e, 1975 yılında %31'e, 1985 yılında %30'a ve 1995 yılında %23'e düşerek en alt seviyeye inmiştir. Bunun sebebi köyde tarımda yer alan kadının kente göçtüğünde eğitim ve farklı rekabet koşullarından dolayı işsiz kalmasıdır. 2000'li yıllar da kadın işgücü oranında tekrar bir artış görülmektedir. 2000 yılında %27, 2015 yılında %32, 2020 yılında %35 ve 2023 yılında %40, 9 yükseldiği görülmektedir. Son yıllarda kadın işgücü oranının artması, eğitim seviyelerinin yükselmesi, boşanma oranlarındaki artış, bekar kadın sayısının çoğalması, demografik iyileşmeler,

kadınları koruyucu yasaların çıkarılması ve çocukların bakıcılar ile kreşler tarafından bakımının sağlanabilmesi gibi etkenler, kadınların toplumdaki rolünü güçlendirmiştir.

Türkiye’de ihracat da, ülke ekonomisinin önemli bir bileşenidir ve ülkenin büyümesinde ve gelişmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Türkiye, coğrafi konumu sayesinde hem Avrupa hem de Asya pazarlarına kolay erişim sağlamaktadır. İhracat, genellikle üretim, istihdam ve gelir artışında etkili olmakla birlikte, bu etkiler kadın istihdamı açısından her zaman olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Özellikle ihracat sektörlerinin düşük maliyet baskılarıyla şekillenen yapısı, çoğu zaman kadın emeğinin düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Bu durum, kadınların işgücü piyasasına eşit koşullarda katılımını sınırlandırmaktadır.

Benzer şekilde, doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerindeki etkileri de karmaşık bir yapı sergilemektedir. DYY’nin genellikle sermaye yoğun sektörlerle yönelmesi ve nitelikli işgücüne öncelik vermesi, kadınların işgücü piyasasında dezavantajlı bir konumda kalmasına neden olmaktadır. Teknoloji odaklı sektörlerde, kadın işgücü talepleri sınırlı kalırken, düşük vasıflı kadınların bu sektörlerde dahil olma fırsatları da kısıtlanmaktadır. Ayrıca, DYY’nin getirdiği rekabet baskısı, bazı sektörlerde kadınların düşük ücretlerle istihdam edilmesine yol açabilmektedir. Bu durum, DYY’nin ekonomik büyümeye katkısı ile toplumsal eşitlik hedefleri arasındaki dengenin sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

İhracata dayalı sektörlerde, uzun çalışma saatleri ve esnek çalışma koşulları gibi özellikler, kadınların iş-yaşam dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu sektörlerde genellikle erkek egemen bir yapı hâkim olduğu için kadınların temsil oranı düşmekte, bu da toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ciddi bir engel teşkil etmektedir. Dahası, kadınların ihracat ve DYY odaklı sektörlerdeki sınırlı entegrasyonu, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma hedeflerini tam anlamıyla gerçekleştirmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu olumsuz etkilerin giderilmesi için sektörlerde toplumsal cinsiyet perspektifinin gözetilmesi ve kadın emeğine yönelik özel politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Kadın istihdamını teşvik edecek DYY ve ihracat stratejilerinin hayata geçirilmesi, hem ekonomik kalkınmayı hızlandıracak hem de toplumsal eşitliğin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu çerçevede, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ihracat, DYY ve kadın istihdamı arasındaki ilişkiler ayrıntılı olarak ele alınacak ve bu ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik politika önerileri sunulacaktır.

Kadın istihdamı, modern ekonomilerin sadece ekonomik kalkınma hedefleri için değil, aynı zamanda toplumsal eşitliğin sağlanması açısından da kritik bir bileşen olarak öne çıkmaktadır. Ancak, küreselleşen dünyada ekonomik entegrasyonun önemli iki ayağı olan doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve ihracatın, kadın istihdamı üzerindeki etkileri yeterince kapsamlı bir şekilde ele

alınmamıştır. Bu çalışma, Türkiye özelinde DYY ve ihracatın kadın istihdamına etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu tez çalışmasında yukarıda bahsettiğimiz doğrudan yabancı yatırım ve ihracattaki gelişmelerin kadın istihdamına olan etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Daha önce Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında, doğrudan yabancı yatırımın istihdam üzerine etkisini inceleyen ve ihracatın istihdama olan etkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır fakat doğrudan yabancı yatırımın ve ihracatın kadın istihdamına olan etkisini birlikte inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu eksiklik, bu çalışmanın önemini artırmakta ve mevcut literatüre değerli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, istihdam, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ihracat kavramlarının teorik temelleri ile bu kavramların ekonomik teorilerdeki yeri ele alınmıştır. Ayrıca, istihdamın doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatla olan ilişkisi ilgili literatür çerçevesinde incelenmiştir. İkinci bölümde ise, kadın istihdamı konusu detaylı bir şekilde incelenmiş olup, kadın istihdamının karşılaştığı engeller, Türkiye’de kadın iş gücüne katılımı etkileyen faktörler ve sektörel dağılımı üzerine bilgiler sunulmuştur. Ayrıca, Türkiye’deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın amacı ve kullanılan veri seti detaylı bir şekilde açıklanmış, devam eden bölümlerde ise araştırmada kullanılan metodoloji ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca, yapılan analizlerin sonuçları sunulmuş ve yorumlanmıştır. Tezin son kısmında ise, elde edilen bulgulara dayalı olarak sonuçlar ve politika önerileri ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSTİHDAM, DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE İHRACAT: KAVRAMSAL, TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR İNCELEMİSİ

1.1. İstihdam Kavramı ve Çeşitleri

Bir ülkenin gelişme düzeyi ülkede yaşayanların üretmiş olduğu mal ve hizmet miktarının büyüklüğüne, üretimde kullanılan üretim faktörlerinin teknik seviye, siyasal, sosyal ve ekonomik birimler ile arasındaki uyumuna bağlıdır. Her ülke üretimde kullanabileceği çeşitli kaynaklara sahiptir (Ünlüöner ve Tayfun, 2009: 168).

Bir ekonomide sahip olunan kaynakların kullanımı istihdam ile anlatılmaktadır. İstihdamın sözlük anlamı hizmete alma, çalışma ve çalıştırmadır. İstihdam dar ve geniş olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır (Çoban, 2009: 82). İstihdam dar anlamda tanımlandığında üretim faktörlerinden sadece emeğin üretimde kullanılmasıdır. Geniş anlamda istihdam tanımlandığında ise emek faktörüyle birlikte bütün üretim faktörlerinin üretime katılmasıdır (Alancıoğlu ve Utlu, 2012: 190)

İstihdam dar ve geniş tanımlarının yapılması dışında farklı şekillerde açıklanmıştır. Girişimciye göre istihdam, üretim faktörlerinden biri olan emeğin, üretimde belli bir amaç için kullanımını anlatırken; emek açısından farklı ve yaşamsal bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bir başka anlatımla emek için istihdam; kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve refah düzeyini sağlamak için tek geçim kaynağıdır. Işığışok (2018) iktisat bilimi açısından istihdamı, “çalışma ve gelir elde etme kararında olan bireylerin, hizmetlerinden faydalanılmak üzere, iradi ve ihtiyari olarak çalıştırılmaları” olarak tanımlanmaktadır (Işığışok, 2018: 39).

Bir ülkede istihdam çalışan sayısını göstermektedir. Bir ülkenin istihdam seviyesi, çalışmayı etkileyen nüfus, teknoloji, iş hayatı ve çalışma mevzuatı, hukuksal yapı ve sosyal yaşam dışında faiz, enflasyon, yatırım gibi ekonomik durumlarda da değişiklik ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı ülkeler istihdamın ortaya çıkardığı etkileri kontrol altına almak ve işgücünün tümünü istihdam edebilmeyi hedeflemektedirler. Bu hedef doğrultusunda, iktisadi açıdan istihdam, tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam ve kayıt dışı istihdam olarak sınıflandırılabilir (Gül vd., 2009: 9).

Tam istihdam, cari ücret düzeyinde, çalışmak isteyen tüm emek sahiplerinin iş bulabildiği istihdam düzeyidir (Muratoğlu, 2011: 167). Gül vd. (2009) tam istihdamı, “işgücünün istihdam hacmine eşit olduğu ekonomik durum”, “makro düzeyde toplam işgücü talebinin toplam işgücü arzına eşit olduğu ekonomik durum” ve “çalışma arzu ve yeteneğinde olan kimselerin topluca üretime katılabildikleri ekonomik durum” olarak birçok şekilde tanımlanmaktadır (Gül vd., 2009: 10).

Tam istihdam üretim faktörlerinin etkin verimli ve tam olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta vardır. Bu önemli durum arızı işsizliktir. Ekonomik açıdan literatür incelendiğinde en gelişmiş ekonomilerde bile yer değiştirmeden kaynaklı %3-4 kadar arızı işsizlik görülebilmektedir. Bundan dolayı tam istihdam denildiğinde emeğin tümünün tam ve etkin kullanıldığı düşünülmemelidir (Güney, 2020: 3).

Uluslararası İşgücü Organizasyonu (ILO)’nun, 1964 yılında yapılmış olan Uluslararası Çalışma Konferansı’nda kabul edilmiş olan İstihdam Politikası Sözleşmesine göre tam istihdamın sağlanabilmesi için üç koşulun olması gerektiği düşünülmüştür. Bunlardan birincisi, çalışma koşullarına sahip olan ve iş bulmak isteyen bütün kişilerin çalışabileceği bir işin olması, ikincisi; çalışılacak işin kalitesinin yüksek olması, üçüncüsü ise çalışmak isteyenlerin istedikleri işi seçebilmeleri ve seçtikleri işi yapabilmeleri için gerekli beceriyi kazanabilecekleri tüm olanakları değerlendirmeleridir. Bunlardan birincisinin gerçekleşmemesi işsizliğin ortaya çıkmasıdır. İkinci ve üçüncü koşulun gerçekleşmemesi ise eksik istihdamın göstergesidir (Kılıç, 2020: 152).

Belirli bir dönemde bir ekonomide sahip olunan üretim faktörlerinin bazılarının kullanılamamasına eksik istihdam denir (Çoban, 2009: 83). Genel anlamda eksik istihdam, istihdam edilen emeğin temsil ettiği verimli/üretken kapasitesinin harcanmasını ifade etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün, 9. Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı’nda eksik istihdam şu şekilde tanımlanmıştır; “Eğer istihdamdaki bir şahıs, arzu ettiği ve yapmaya muktedir olduğu halde, halen çalıştığından daha fazla çalışmıyorsa veya bir şahıs üretimin daha gelişmiş şartları altında çalıştığı veya başka bir mesleğe geçtiği zaman, istihdam edilen bu şahsın geliri ve üretkenliği yükseliyorsa, bu takdirde eksik istihdam vardır denebilir” (Işığın, 2019: 119).

Eksik istihdam genel bir sorun olmakla birlikte gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işsizlik sorunu sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle belirli bir zaman diliminde çalışan tarım işçileri ve sürekli istihdam edemeyen çalışanların oluşturduğu bir istihdam türüdür. Gelişmemiş ülkelerde kişilerin istedikleri işte, istedikleri zamanda ve istedikleri maaşla çalışamamaları eksik istihdamdan kaynaklanmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2021: 132).

6. Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı’nda eksik istihdam “zamana dayalı eksik istihdam”, “yetersiz eksik istihdam” olarak iki farklı açıdan açıklanmaya çalışılmıştır. Zamana

dayalı eksik istihdam; çalışanlar mevcut çalışma süresinden daha fazla sürede çalışmayı tercih ederken, arzu ettiklerinden daha az çalışmalarını ifade etmektedir. Zamana dayalı eksik istihdam, işsizlik durumunun karşıtı olan iş hacmindeki yetersizliklerle ilgilidir. Yetersiz eksik istihdam çalışanın kendi yetenek ve potansiyelini tam anlamıyla gösteremediğı, eğitimi ve becerileriyle örtüşmeyen işlerde çalışmasını ifade etmektedir. Yetersiz eksik istihdam genellikle çalışanla çalıştığı işin birbirine uyumsuz olmasından kaynaklanır (Ünal ve Gönülaçan, 2019: 130).

Aşırı istihdam, bir ekonomide belirli bir dönemde mevcut üretim faktörlerinin üzerindeki bir faktör kullanımına denir (Çoban, 2009: 83). Diğer bir anlatımla aşırı istihdam, arz edilen üretim miktarından daha fazla üretim miktarına talep olmasıdır. Böyle bir durumda üretim miktarına olan fazla talebin karşılanması için, çalışanların normal çalışma saatlerinden daha fazla çalıştırılması ve tam istihdamın üzerinde bir kapasite gerçekleştirmek zorunda kalınmaktadır. Ancak bunun sonucunda üretim faktörlerinin sınırsız olmaması ekonomide enflasyonist baskılara sebep olmaktadır. Yapılan üretimin talebi karşılayamaması durumunda gelişmiş ülkeler arzı ve talebi dengeleyebilmek için emek ithalatında bulunmaktadır (Güney, 2021: 9).

Aşırı istihdam oranı; çalışılan işe, mesainin uzunluğuna, ekonomik seviyeye, çalışanların sosyal yaşamlarına ve cinsiyete göre büyük oranda farklılıklar göstermektedir. Aynı zamanda aşırı istihdamın önemli derecede gizli sosyal maliyeti vardır (Golden ve Gebreselassie, 2007: 18).

Kayıt dışı istihdam, ilk olarak 1970 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından hazırlanan Dünya İstihdam Programı (World Employment Program) kapsamındaki Kenya Raporunda “enformel sektör” olarak kendini göstermiştir. Rapora göre kayıtlı ekonominin karşılayamadığı işsizliği, enformel sektörler tarafından karşılandığı dile getirilmiştir (Dam vd., 2018: 297).

Kayıt dışı istihdam kavramıyla ilgili birçok tanıma yer verilmiştir. Kayıt dışı istihdam, gerçekleşen istihdamın resmi istihdam rakamlarından fazla olması veya çalışanların istihdam süresinin ve çalışanlara ödenen ücretin ilgili yerlere eksik bildirilmesidir. Bir başka tanıma göre kayıt dışı istihdam, bir çalışanın iş anlaşmasının olmaması ve ne kadar süre ve ne kadar maaşla çalışacağıının bilgisinin ilgili yerlere bildirilmemesi veya resmi kurumların bilgisi dışında işçi çalıştırılmasıdır. Diğer bir tanıma göre ise kayıt dışı istihdam, çalışanların yapmış oldukları faaliyetlerin resmi belgelere dayandırılmadığı vergisel ve zorunlu sosyal yükümlölükler dahil olmak üzere tüm yükümlölüklerin, mali ve sosyal güvenlik kurumlarının denetiminin dışına çıkarılmasıdır (Aslantürk ve Tunç, 2018: 15).

Kayıt dışı istihdam geniş bir anlamada anlatılmak istenildiğinde; hem bebek bakıcılığı ve inşaat işleri gibi meşru faaliyetleri hem de uyuşturucu ticareti, çalıntı mal ticareti, fuhuş ve insan kaçakçılığı gibi gayri meşru faaliyetleri kapsamaktadır (Nightingale ve Wandner, 2011: 3). Fakat,

kayıt dışı istihdam, yasalar karşısında suç unsuru oluşturan kayıt dışı ekonomik faaliyetin oluşturduğu istihdam değil, istihdam ilişkisinin oluşturulmasında yasal süreçlere uyulmayan istihdam faaliyetidir (Mahiroğulları, 2017: 549).

1.2. İstihdamın Teorik Altyapısı

İstihdam teorileri iktisadın en önemli konularındandır. Ekonomik olarak yaşanan krizler, büyüme stratejileri, istihdam modellemeleri gibi etkenler iktisatçıların yeni kuramlar ortaya çıkarmasını sağlamışlardır (Demir ve Yılmaz, 2021: 139).

1.2.1. Klasik İstihdam Teorisi

Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan "Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme (Inquiry Into The Nature and Cause of The Wealth of Nations)" kitabı klasik iktisadın bir başlangıcı kabul edilir (Ayhan, 2021: 44).

Sanayi Devriminden önce üretimde kullanılan temel üretim araçları bırakılarak büyük buharlı makinaların kullanıldığı sanayi tipi üretime başlanılmıştır. Daha çok mamulün daha tez zamanda üretilmesi sermayeyi çoğaltmıştır. Bu zaman sürecinde Klasik iktisatçılar, iktisadi sistemin nasıl devam ettiği, sistemin devam ettirilmesinde ne gibi kanunların faydalı olacağı hususunda varsayımda bulunmaya başlamıştır. Klasik iktisatçılar akıllı her bir bireyin önce kendi refahını gerçekleştireceğini ve böylece toplumunda refaha ereceği düşüncesini öne sürmüşlerdir (Deniz ve Dalboy, 2015: 9).

Klasik istihdam teorisindeki temel düşünce "dışarıdan hiçbir müdahale olmadan iktisadi yaşamda dengenin kendiliğinden ortaya çıkacağıdır". Klasik iktisatçıların düşüncesine göre ekonomi daima tam istihdam seviyesindedir ve ekonomide arz edilen mala talep eksikliği olmayacaktır. Klasik istihdam teorisinde fiyatların esnek olduğu zamanlarda emek piyasasındaki arz ve talep, istihdam seviyesini ve reel ücretleri oluşturmaktadır.

Klasik teoride, Say Yasası'na göre, her arz kendi talebini oluşturduğundan toplam arz toplam talebe eşit olmaktadır ve piyasada üretilen malların hepsinin satılması sonucu işçilerin geçerli ücret seviyesinde iş bulabilmeleri sağlanmaktadır. Herhangi bir sektörde arz ve talepte eşitsizlik olsa bile, bu süreç geçici olmaktadır. Ekonomide tam istihdam seviyesinde, friksiyonel (arızı) işsizlik olabilir. İşgücünün iyi çalışmaması, mevsimlik işlerin olması, üretim faktörlerinin eksiklikleri, makine ve teçhizatla ortaya çıkan arızalar friksiyonel işsizliğe sebep olmaktadır (Kılınç, 2015: 123).

1.2.2. Marksist İstihdam Teorisi

Marks istihdamı, “normal üretim koşullarında ve ortalama beceri derecesi ve yoğunluğu” ile harcanan emek olarak ifade etmiştir (Çevik, 2021: 34). Marksizm’de olağan dışı koşullar dışında emek piyasasının arz fazlası içeren bir piyasa olduğunu ve işsizliğin kapitalist ekonomik sistemin doğal bir parçası olduğunu ifade eder. Emek arzı fazlası “yedek işgücü” olarak ifade edilmiş ve göçmen işçiler ve çalışmayan ev hanımları yedek işgücünün en temel kaynağıdır. Aynı zamanda ekonomik kriz veya hızlı yapısal ve teknolojik değişim dönemlerinde ortaya çıkan işsizlik de yedek işgücünün devamlılığını sürdürmektedir (Onaran, 2000: 199).

Marx’ın emek değer kuramı, çalışan işçinin emeğinin karşılığını alamaması ve sermaye sahiplerine gelir getiren emeğin görmezden gelinmesi üzerine oluşmuştur. Kapitalizmin ortaya çıkardığı bu sorunu çözenin yolunu çalışan işçinin sermaye sahiplerine karşı mücadelesi ve üretim faktörlerinin toplumsallaştırılması olduğunu savundu. Ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler bu yönde ilerliyordu. Çalışan işçi sınıfının birlikte yapacağı mücadele bu durumu gerçekleştirecekti (Koç, 2014: 3).

Marksist Teoriye göre çalışan işçinin yaptığı iş karşısında aldığı ücretin artması, işçinin daha fazla çalışması için bir baskı oluşmasına sebep olmaktadır. Üzerinde baskı oluşan işçi yaptığı işi baskıyla yapacak ve yaşamdan zevk almayacaktır. İşçinin bu yaşamış olduğu durumu anlatmak için Marksist Teori yabancılaşma kavramını kullanmaktadır.

Marksist Teori emek ve değer üzerine yoğunlaşmış ve bir malın değerini belirleyen en önemli unsurun o malın üretiminde kullanılan toplam işgücü zamanı veya üretimi için kullanılan üretim faktörlerinin içerdiği dolaylı işgücü zamanı olarak ifade etmiştir. Bir malın üretim aşamasında farklı üretim bileşenleri kullanılmaktadır. Teori, bir malın piyasa fiyatının oluşmasında üretimde kullanılan bütün üretim faktörlerinin maliyetinin ele alınmasının gerektiğini belirtmektedir (Deniz ve Dalboy, 2015: 11).

1.2.3. Keynesyen İstihdam Teorisi

John Maynard Keynes (1883-1946), klasik iktisat teorilerinden farklı olan teorik yaklaşımlar savunmuştur. Keynes’e göre gelir dağılımı ve tam istihdam arasındaki ilişki ekonomiler açısından önemli bir yer teşkil etmektedir (Ayhan, 2021: 45).

1929 büyük krizden sonra, otomatik olarak kendiliğinden oluşan tam istihdam düzeyi önemini yitirmiştir. Lawrence Robert Klein (1947) bu durumu “Keynesgil Devrim”i olarak adlandırmıştır. Keynes Klasik makro-ekonomik sistemini geride bırakarak kendi sistemini geliştirmiş ve kendiliğinden tam istihdam düzeyinin oluşamayacağını, tam istihdamın olabilmesi

için arz ve talebin birbirine eşit olması gerektiğini savunmuştur. Keynes, ekonominin tam istihdam yerine eksik istihdama daha elverişli olduğunu ve tam istihdam olabilmesi için devletin müdahale etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu müdahalenin faiz oranlarını düşürüp para arzını artırmadan ziyade vergi oranlarının düşürülerek kişisel gelirin arttırılmasının daha etkili olacağını söylemiştir (Gencer ve Birol, 2014: 4).

Keynes'in Klasik teoriden farklı olmasının sebeplerinden biride, üretim ve istihdamı fiyatlardan daha fazla önemsemesidir. Keynes'e göre kısa dönemde toplam talepteki değişimin üretim ve reel çıktıya etkisinin olacağını ancak fiyatları yükseltmeyeceğini söylemektedir. Keynes'in klasiklerden farklı olmasının diğer bir sebebi de paraya verdiği önemdir. Keynes, klasiklerden farklı olarak paranın nötr olmadığını belirsizliğin var olduğunu savunmuş ve parayı bir değişken olarak kabul etmiştir. Paranın birçok özelliğe sahip olduğunu, ikamesinin olmadığını ve ekonomideki piyasaların çoğunda mallar takasla değil de para ile değişimi yapıldığını belirtmiştir.

Milli gelirde denge, yatırımcı ve üreticilerin yatırım yapmayı planladığı miktar ile tüketicilerin tasarruf yapabildiği miktarın eşit olması ve aynı zamanda faizin dengede olduğu durumdur. Bu koşullarda bile tam istihdam olmayabilir. Devlet zorunlu müdahale sonucunda tam istihdamı sağlayabilir. Keynes'e göre istihdam, üretim miktarı ne kadar artarsa o kadar artar. Üretimde hızlı bir artış veya azalış olduğunda aynı oranda istihdamda da artış veya azalışa sebep olacaktır. Talep, üretim miktarını doğrudan etkilemektedir. Bundan dolayı insanların satın alma gücünün arttırılması ekonomik durgunluğu ortadan kaldıracaktır. Ekonomik durgunluğun ortadan kalkması istihdamı artırarak piyasada dengenin oluşmasını sağlayacaktır (Turan ve Öztürk, 2016: 261-262).

1.2.4. Monetarist İstihdam Teorisi

İktisat teorilerinin, para politikasıyla milli geliri etkilemesi en önemli noktalardan biridir. İktisatçılar için 1929 ekonomik krizine kadar para politikası önemli bir konuydu. İktisatçıların bu düşüncesi 1930'lu yıllarda değişerek para politikasının zayıf olduğuna ve maliye politikasının daha üstün olduğuna inanmaya başladılar. Bu yeni yaklaşım Keynesgil iktisat olarak adlandırıldı ve enflasyon ve işsizliğin önüne geçilmesinde önem kazandı. Fakat iktisadi faaliyetler 1960'lı yılların sonunda para ve maliye politikalarıyla kontrol edilemez hale geldi ve Keynesgil görüşe alternatif olarak Milton Friedman'ın öncülüğünü yaptığı Monetarizm (Parasalcılık) ön plana çıkmıştır (Parasız, 1985: 1).

Klasik iktisat kökenli bir bakışa sahip olan Monetaristler, ekonomide tam istihdamın kendiliğinden oluşacağı düşüncesindedirler. Monetaristler, devletin ekonomiye müdahale etmesi sonucu ekonomide istikrarsızlık oluşacağından devletin müdahalesine karşıdır. Para arzında aşırı

bir dalgalanma olması ekonomideki dalgalanmaya sebep olacağından, ekonomide istikrar olması için para arzının istikrarlı olması gerektiği düşüncesindedirler.

Monetaristlere göre, parasal değişiklikler ekonomik yaşamı etkileyen en önemli etkidir. Para arzındaki artış veya azalış, toplam talebi buna bağlı olarak da üretimi, istihdamı ve fiyatları belirlemektedir. Ekonomiye dışarıdan yapılan para ve maliye politikası şeklindeki müdahaleler ekonominin istikrarını bozmaktadır. Ekonomi temel olarak aslında istikrarlıdır ve kendi işleyişine bırakıldığında işsizlik ve enflasyon gibi sorunlar ortaya çıkmaz (Esen, 2020: 42).

Monetarist istihdam teorisinin temelinde para arzında ortaya çıkan hızlı değişimlerin ekonomik bunalım ve enflasyona sebep olduğu düşüncesi vardır. Friedman, istihdam açısından ise fiyat değişimlerinin istihdam ve üretimi etkilemediğini öne sürmüştür. Friedman’a göre bireyler emekleri için, fiyatların yükseleceği düşüncesiyle daha yüksek fiyat isterler. Bu sebeple enflasyonun oluşturduğu istihdam artışı ortadan yok olur ancak enflasyon devam eder. Enflasyonun arttırılması sonucu işsizliğin ortadan kalkacağına halk ikna olursa bu durum olumlu sonuç verir. Aksi durumda enflasyon ile işsizliği düşürme teorileri, istihdamı azaltarak enflasyonun yükselmesine sebep olur. Bu da doğal olarak bireyler tarafından tepki çeker. Genel olarak monetarist düşüncüye bakıldığında ekonomik ve bireysel özgürlüğü ifade etmektedir (Deniz ve Dalboy, 2015: 13).

1.2.5. Arz Yönlü İktisat Teorisinde İstihdam

Arz yönlü iktisat ilk kez 1970’de ortaya atılmıştır. Arz yönlü iktisat sözcüğünü ilk defa Virginia Üniversitesinden Dr. Stein kullanmıştır. Keynesyen Teori’ye bir alternatif olarak 1970’li yıllarda ortaya çıkan Arz Yönlü İktisat’ın fikirleri, net olarak Jude Wanniski’nin çalışmalarında ortaya konulmuştur. Jude Wanniski’nin dışında Robert Mundell ve Arthur B. Laffer’ın da arz yönlü iktisat teorisinin gelişimine katkıları olmuştur (Doğan, 2006: 254-255).

1970’li yılların sonlarında, Amerikalı İktisatçı Arthur B. Laffer Keynesyen teorisinin ortaya çıkardığı sorunları ortadan kaldırmak için vergi indirimlerinin tasarruf ve toplam piyasa üretimini arttıracaklarını savunmuştur. Laffer, Klasik iktisadi teorisinin temelinde olan “her az kendi talebini yaratır” şeklindeki Say Kanunu’nu ele alarak eleştirel bir görüş sunmuştur. Laffer’e göre arzın artan talep karşısında yetersiz kalması bir sorundur. Arzın artırılmasındaki en önemli nokta ise “vergi indirimleri politikasıdır”. Laffer’in iktisada sağlamış olduğu bu katkı “arz yanlı iktisat” veya “arz yanlı iktisat politikası” olarak adlandırılmaktadır (Yücebaş, 2014: 47).

Arz yönlü iktisadın en önemli politikası vergi indirimi olmuştur. Laffer tarafından uygulanan bu politika sonucunda, insanların çalışma ve yatırım isteklerini olumlu yönde etkileyeceği ve piyasada toplam üretim ve vergi gelirlerini arttıracak ve böylece ekonomik büyüme olacağı

varsayılmaktadır. Ancak vergilerin yüksek olması, insanların çalışma ve vergi ödeme isteklerini olumsuz yönde etkileyecek ve elde ettikleri gelirlerin vergisini ödemekten kaçınmalarına sebep olacaktır (Gül vd., 2009: 63).

Ülkemizdeki birçok firma sahibinin çalıştırdıkları işçilere ödemiş oldukları sigorta primi ve vergi kesintileri büyük bir maliyete sebep olmaktadır. Hükümetlerin, vergi gelirini artırmak için vergi oranını artırması işverenlerin vergisel maliyet yükünün artmasına sebep olmaktadır. Bu durum sonucunda kayıt dışı işsizlik artmakta ve yatırım ve istihdam azalmaktadır (Deniz ve Dalboy, 2015: 14). İstihdamı artırmak için gelişmiş ülkelerde vergi indirimleri yapılmakta ve teşvik edici destekler verilmektedir. Ülkemizde de son zamanlarda işsizliğin çoğalması sebebiyle istihdamı artırmak için vergi indirimleri, SGK ödemelerinde indirim ve kredi imkanı sağlanmaktadır (Demir ve Yılmaz, 2021: 148).

1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Kavramı ve Çeşitleri

Doğrudan yabancı sermaye kavramı farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, “bir ekonomide yerleşik bir birim tarafından kendisinden farklı bir ekonomide yerleşik bir girişimde kalıcı bir menfaat kurulması olarak” tanımlamaktadır. Dünya Bankası, doğrudan yabancı sermayeyi “yurt dışında bir işletme üzerinde kalıcı menfaat sağlanması veya etkin denetim kurulması olarak” tanımlamaktadır. Bu tanımlarda kalıcı menfaatle anlatılmak istenen yatırımcı şirket ile yatırım yapılan şirket arasındaki uzun süreli işbirliği ve yatırım yapılan şirkete yüzde 10 katılım payı olmasıdır (Kılıçaslan vd., 2018: 17-18). Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı, doğrudan yabancı sermayeyi “bir işletmenin yönetiminin bir başka ekonomideki işletme tarafından kontrolünü içeren bir yatırım olarak” tanımlamaktadır (Aydoğuş, 2005: 6).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde sonradan ödemek üzere dış kaynaklardan elde ettiği ve ekonomik gücünü etkileyebileceği parasal veya teknik kaynaklar olarak ifade edilebilir. Yabancı sermaye yatırımları, bir ülkenin üretimi için ek kaynak sağlaması, sabit sermaye stokunu artırması, faiz oranlarını düşürmesi, teknoloji ve işletme bilgisi sağlaması, rekabeti geliştirmesi, istihdam sağlaması, işletmelerin yabancı ortakları sayesinde ihracat pazarlarına kolay ulaşılması, ödemeler dengesi açığını azaltması, teknoloji ve yönetim becerilerine ulaşımı kolaylaştırması gibi ekonomiye pek çok katkısı bulunmaktadır (Aydemir vd., 2012: 70). Yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları olan sermayeyi sağlayarak ülkelerin büyümeleri ve gelişmelerine önemli katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye yatırımlarına eğilim göstermektedirler (Neumann vd., 2009: 488).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yalnızca sermayenin bir ülkeden diğer ülkeye hareket etmesi şeklinde düşünülmemeli, yatırım yapan işletmenin bulunduğu ülkeden yatırım yaptığı ülkeye kadar genişlemesi şeklinde ele alınmalıdır. İşletmede ortaya çıkan bu genişleme üretim kapasitesinin artırılması, sermaye dolaşımı, teknolojik gelişme ve işletmecilik bilgisi şeklinde olmaktadır (Genç ve Aydemir, 2015: 19).

Doğrudan yabancı sermaye, yatırımcı (kaynak ülke) açısından ve ev sahibi ülke açısından sınıflandırılabilir (Moosa, 2002: 4). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmaya karar veren bir şirketin yatırım yapacağı dış ülkede nasıl bir yatırım yapacağını belirlemesi gerekir. Bu noktada alınabilecek kararlar doğrudan yabancı sermaye çeşitlerini oluşturmaktadır. Her doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeşidinin yatırımcı ve ev sahibi ülke için farklı etkileri vardır.

Bu çalışmada, doğrudan yabancı sermaye çeşitleri şirketin birleşmesi ve satın alınması, ortak girişim, stratejik birleşmeler, yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları, montaj sanayi ve yap-işlet-devret modeli şeklinde ele alınacaktır.

Şirket birleşmesi, iki veya daha çok işletmenin bütün kaynaklarını bir araya toplayarak, hukuki bağımsızlıklarını yitirmeleri ve bunun sonucunda ortaya yeni bir şirket doğmasıdır. Şirket birleşmeleri yaygın olarak “şirket evlilikleri” olarak adlandırılır (Kurtaran, 2007: 368).

Satın alma ise bir işletmenin diğer bir işletme veya işletmeleri tüm aktif ve pasifleriyle kendi sorumluluğuna geçirmesidir. Doğrudan yabancı yatırımın birleşme ve satın alma türü 1980’den sonra artış göstermiş ve 1990 yılından sonra daha hızlı ilerlemiştir (Şişman, 2005: 204).

Şirketlerin birleşmesi ve satın alınmasının işletmeler açısından bazı yararları vardır. Bunlar (Seyidoğlu, 2003: 722);

- Yabancı bir ülke veya bölgede kısa sürede faaliyete geçme imkanı sunar.
- Teknolojiyi içsel olarak geliştirmek yerine, daha düşük maliyetle teknolojiye erişim sağlar.
- Sadece iç piyasaya yönelik faaliyetlerden farklı olarak, üretim hacmini artırarak daha büyük ölçek ekonomileri elde etmeyi mümkün kılar.
- Yönetim, teknoloji ve sermaye kaynaklarının bir araya getirilmesi, firmanın rekabet gücünü, karlılığını ve hisse senetlerinin piyasa değerini yükseltir.

Birde şirketlerin birleşme ve satın alınmasının işletmeler açısından yararları dışında olumsuz yönleri de vardır. Bunlar;

- Kültürel farklılıklar, farklı milletlerden, geleneklerden ve değerlere sahip kuruluşların birleşmesini zorlaştıran bir etki yaratabilir.

- Yerel bir şirketin yabancı bir şirket bünyesine katılması, ev sahibi ülkede ekonomik, sosyal ve siyasi olumsuzluklara neden olabilir.
- Farklı uluslardan şirketlerin birleşmesi, işçi ücretleri ve toplu sözleşme süreçlerinde çeşitli sorunlara yol açabilir.

Doğrudan yabancı yatırımlar bazen ana ülke şirketlerinin yerel bir şirketle veya şirketlerle ortak girişim (joint venture) kurması şeklinde olabilir. İki veya daha fazla işletmenin bir mamül veya pazarda birlikte karar alarak bu doğrultuda birlikte hareket etmelerine ortak girişim denilmektedir. İki işletme ayrı ayrı başaramadıkları bir işi bir araya geldiklerinde daha kolay bir şekilde başarabilirler. Yatırım ortaklığına giren işletmelerden her biri farklı bir üretim faktörüne sahiptir. İşletmelerden kimisi uzman personele, kimisi ekonomik kaynağa, kimisi gelişmiş teknolojiye veya hammaddeye sahiptir. Ortak girişim; yatırımı yapacak olan işletmelerin ilk başta çok olan riskini azaltması, küçük işletmelerin büyük ölçekli işletmelerle rekabet edebilmeleri ve piyasada varlıklarını sürdürmeleri ve işletmelerin kolay bir şekilde yeni teknolojiye ulaşmaları nedeniyle işletmelere cazip gelmektedir (Kurtaran, 2007: 368).

Ortak girişim olması için aşağıdaki şartların sağlanması gereklidir (Köksal, 2010: 85);

- Bağımsız bir varlığa sahip olup tüzel kişiliğin bulunması gerekli olmayan firmaların ortaklığı (ortaklık unsuru),
- İki veya daha fazla işletmenin hukuki ve ekonomik olarak birbirlerinden bağımsız olmaları ve ortaklaşa işbirliği yaparak uzlaşmaları (ortaklık sözleşmesi),
- Ortaklaşa taahhüt edilen bir işi yerine getirme ve kar elde etme hedefi,
- Ortaklaşa yönetim esası.

Stratejik birleşmeler, uluslararası işletmelerde son yıllarda oldukça yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Sınır dışı stratejik birleşme yapmanın en basit yolu, iki işletmenin hisse senetlerinin belirli bir kısmını birbirleriyle değiş tokuş yapmalarıdır. İşletmelerin bunu yapmadaki amacı, hisse senetlerinin güvenilir ellerde olmasını sağlamaktır. Fakat, sadece hisse senetlerinin değişiminin yapılması doğrudan yabancı yatırım olarak değil, portföy yatırımı olarak nitelendirilir.

Daha büyük ve kapsamlı bir stratejik birleşme yapma şeklinde ise işletmeler hem hisse senetlerini değiş tokuş yaparlar hem de mal ve hizmet üretebilmek için ortak bir birliktelik kurarlar (Kurtaran, 2007: 368). Bu şekilde yapılan birleşmelere örnek olarak otomobil, telekomünikasyon, uçak sanayi ve elektronik alanları verilebilir. Gelişmiş teknoloji ürünleri ve araştırma ve geliştirme giderlerinin yüksek olduğu alanlarda özellikle stratejik birleşme yapılması uygundur.

Üçüncü bir işbirliği uygulamasında, ortak pazarlama ve hizmet anlaşmaları yapılır ve bir taraf belirli piyasalarda diğer tarafı temsil eder. Fakat bu uygulamalar rekabeti kısıtlayıcı bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Stratejik birleşmeler, ortak girişim ve pazarlama anlaşmalarını önerdiği için dolaysız dış yatırıma benzemektedir. Ortak girişimlerin fayda ve zararlarını taşırlar. Ortak girişimle aralarındaki belirgin fark, stratejik birleşmelerde şirketler arasında genellikle hisse senedi değiş tokuşu yapılmasıdır (Seyidoğlu, 2003: 723).

Gelişmekte olan ülkelerin, teknolojik olarak gelişmesinin sebebi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Doğrudan yabancı sermaye sayesinde gelişmekte olan ülkeler üretimlerine teknoloji sokmuşlardır (Fukao vd. , 2003: 469). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yatay ve dikey olmak üzere iki farklı girişim şekli kullanılmaktadır. Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımları, alım satım fiyatlarını ve yerel pazara olan yakınlığı dikkate alırken, dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise değişir üretim faktör fiyatları ve yapılan üretimin ülkeler arasında ne şekilde dağılımı yapıldığını dikkate alır.

Yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının temel amacı, üretim yapmak için oluşan maliyetleri optimal seviyeye düşürerek değişen istekleri ve yerel şartları yanıtlayarak rekabet seviyesini yükseltmektir. Bu yatırımlar “pazar arayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları” olarak da ifade edilmektedir. Pazara ve müşterilere yakın olunmasının ulaşım maliyetlerinin düşürmesi sonucu yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında artış olmaktadır. Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları, şirketlerin üretim ağının coğrafik yerleşmesini kapsamaktadır. Maliyetleri en düşük seviyeye indirmeyi hedefleyen dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına “hammadde arayan yatırımlarda” denilmektedir. Bu yatırımlar, kalifiyesiz çalışanların bulunduğu ülkelerde emek yoğun olarak üretim yapmakta ve kalifiyeli çalışanın olduğu ülkelere yapmış oldukları üretimi göndermektedir. Dikey doğrudan yabancı sermaye türünde ev sahibi olan ülke pazarın büyüklüğünden çok ülkeler arasındaki üretim faktörlerinin farklı fiyat ve miktarlarından ve aynı zamanda gelişen teknolojiye etkilenmektedir (Şahin, 2018: 418). Dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımı temel olarak tedarikçilerle ilgili riski azaltmaya çalışır (Roberts vd., 2003: 8).

Montaj sanayi özel bir doğrudan yabancı sermaye yatırımıdır. Dış ülkedeki ana firmadan sağlanan temel nitelikli girdilerin ev sahibi ülkede üretilen bazı basit parçalarla bir araya getirilerek üretimin son aşaması olan montaj ana merkezin dışındaki ortaklarla da gerçekleştirilir. Örneğin, çok uluslu şirketin İngiltere’de bulunan ana merkezinden veya farklı bir ülkedeki girişimcilerden getirilen motor, şanzıman ve diferansiyel gibi parçaların, Türkiye’deki kalifiyesiz işçiler kullanılarak yerli kaporta üzerine monte edilmesi bir montaj sanayi faaliyetidir (Seyidoğlu, 2003: 726).

Montaj sanayiinde yabancı yatırım yapanın amacı gelişmekte olan ülkedeki kalifiyesiz düşük ücretle çalışan işçiden yararlanmak, pazara yakın yerde montaj yapmak ve taşıma masraflarını azaltmaktır. Genel olarak montaj sanayi otomotiv, makine ve kimya sektöründe görülmektedir. Montaj veya takma ve kurma gibi yapılan işlemlerden sonra otomobil gibi malların ağırlığı ve hacmi artacaktır. Bundan dolayı üretilen malın montajının yurt dışında, pazara yakın yerlerde yapılması taşıma giderlerini azaltarak üretim maliyetini optimal seviyeye indirmeye yardımcı olacaktır.

Az gelişmiş ülkeler, montaj amacıyla yabancı sermayenin gelişmiş ülkelerden girişini çoğunlukla sanayi sektörü için düşünmektedirler. Bu tür yapılan montaj yatırımlar genel olarak ithalatı ikame edici niteliktedir. Bundan dolayı, eskiden nihai mal olarak ithal edilen malların, en son aşamada da olsa yerli üretime başlamasıyla döviz girdilerinden tasarruf yapılacağı düşünülür. Ayrıca, işsizlik oranının yüksek olduğu ev sahibi ülkelerde montaj sanayiinin istihdamın artması ve döviz gelirlerine katkı sağlaması beklenmektedir.

Türkiye’de montaj sanayi üretimine 1960’larda otomotiv sektöründe başlanmıştır. 1964 yılında yabancı işletmelerin montaj sanayiinde uyacakları kurallar oluşturulmuştur. Bazı ülkelerin montajla başlattıkları sanayilerini zamanla neredeyse tümünü yerli üretime dönüştürmeyi sağlamışlardır. Bazı ülkelerde ise montaj üretim negatif etki yaparak demeler bilançosunu olumsuz etkilemiş ve yerli işletmelerin kurulması ve ilerlemesini engellemiştir. Türkiye’de ise montaj üretimle başlanan otomotiv sektörünün bazı alanlarında yerli üretim payı yüzde doksanı geçmiştir (Seyidoğlu, 2003: 727).

Yap-işlet-devret modeli, bir ülkede kamu alt yapı yatırım veya hizmetin için yapılan yatırımın bir özel işletme tarafından karşılanarak yapılması ve yapımı bittikten sonra özel işletmenin mülkiyetini Kamu kuruluşuna devretmesi ve daha sonra tesisin kamu tarafından belirlenen süre içinde işletilmesi için özel sektöre kiraya verilmesidir.

Yap-işlet-devret modelinin kullanılabileceği projeler şöyledir: elektrik santralleri, baraj, köprü, arıtma tesisi, kanalizasyon, tünel, haberleşme, hava alanı, maden ve işletmeleri, fabrikalar, evre temizliği için yatırımlar, otoparklar, otoyol ve demiryolu gibi yatırımların yapılmasıdır (şenlik, 2022: 937). Devletin bu gibi projeleri kendi btcesinden karşılaması, büyük bir finansman yk ortaya çıkarır. Yap-işlet-devret modeli bu soruna bir çözüm olarak düşünülmüştür. İlgili projelerin hayata geçmesi için, uluslararası finans bankaları ve diğer kuruluşları içeren bir konsorsiyum oluşturulur. Bu konsorsiyum, yatırım için gerekli finansman kaynağını sağlar, yatırım projesini ve projenin gerçekleşmesi durumunda işletmenin işletmesi gibi işleri yerine getirir. Fakat konsorsiyum projeyi uygulamak ve işletmeye başlamak için bir yerli firmayla ortaklık yapar. Yani gerçekleşen proje uluslararası konsorsiyum ile yerel firmanın ortak girişimi olur ve yerli firmada bu yatırımda bir paya sahip olur (Seyidoğlu, 2003: 728).

Yap-işlet-devret modelinin bazı avantajları vardır. Bunlar (Bal, 2000: 251);

- Yatırım yapılan projelerin daha hızlı bir şekilde ilerlemesi,
- Ülkeye dışarıdan daha kolay bir şekilde yabancı sermaye gelmesi,
- Yabancı yatırımın yapılmasının teknolojinin gelişmesine katkısı olması,
- Kaynak kullanımında verimliliğin artması,
- Öncelikli yapılması gereken projeler için ek bir mali kaynağın olması,
- Uluslararası finans desteğinin, kamuyu mali açıdan rahatlatması ve devletin asli görevlerine kaynak ayırmasını sağlaması ve dış borç yükünün azalmasına yardımcı olması.

1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımın Teorik Altyapısı

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özellikle 1950’li yıllarda gelişmekte olana ülkelere girişinin artması, iktisatçıların ilgisini çekmiştir. Bu sebeple, bu tür yatırımlara şirketlerin eğiliminin artması inceleyen birçok teori ileri sürülmüştür (Üçler, 2019: 169). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorik altyapısı, tam rekabet piyasası ve eksik rekabet piyasası varsayımına dayanan teoriler şeklinde iki başlık olarak ele alınabilir.

1.4.1. Tam Rekabet Piyasası Varsayımına Dayanan Teoriler

Tam rekabet piyasası, piyasaya hiçbir engellenmenin yapılmadığı ve fiyatların kendiliğinden oluştuğu bir piyasa şeklidir. Piyasanın oluşabilmesi için gerekli dört unsur vardır. Bunlar, piyasada sınırsız sayıda alıcı ve satıcı olması (atomisite), piyasaya alıcı ve satıcıların kolay bir şekilde giriş çıkış yapabilmeleri (mobilité), alına ve satılan tüm ürünlerin benzer olması (homojenlik) ve alıcı ve satıcıların piyasayla ilgili tam bilgiye hakim olması (açıklık) (Ünlüönen ve Tayfun, 2009: 71-72). Tam rekabet piyasası varsayımına dayanan teoriler kendi içinde getiri oranlarındaki farklılık teorisi, portföy teorisi ve pazar büyüklüğü teorisi olmak üzere üç grupta incelenecektir.

Getiri oranındaki farklılık teorisi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının akışlarını açıklamaya yönelik ilk girişimlerden birini temsil eder. Bu teori düşük getiri oranlarına sahip ülkelere yüksek getiri oranlarına sahip ülkelere doğru gerçekleşir. Bu teorinin mantığı, doğrudan yabancı sermaye yatırımı düşünen firmaların, marjinal sermaye getirisi ile marjinal sermaye maliyetini eşitleyecek şekilde davranmasıdır. Teori açıkça risk tarafsızlığını varsayar ve getiri oranını yatırım kararının bağlı olduğu tek değişken yapar. Bu durumda risk tarafsızlığı, yatırımcının yerli ve yabancı doğrudan yatırımları tam ikame olarak kabul etmesi veya genel olarak anavatanda da dahil olmak üzere herhangi bir ülkedeki doğrudan yatırımın, diğer herhangi bir ülkedeki doğrudan yatırımın mükemmel bir ikamesi olduğu düşünmesidir (Moosa, 2002: 24).

Teorinin yaklaşımına göre yatırımın yapılmasında ev sahibi olan ülkenin olum ve olumsuz yönleri ele alınarak bir karar verilir. Bu koşulda olumlu yönlerin daha fazla olması durumunda yatırım kararının alınması sağlanır. Böylece küçük çaptaki kar maksimizasyonu ile yatırım kararı belirlenir (Bülbül, 2013, 94).

Getiri oranındaki farklılık teorisinin geçerliliği teorik gerekçelerle sorgulanabilir. Birincisi, çok uluslu şirketler (ÇUŞ'lar), özellikle kısa vadede ve orta vadede, kar dışındaki nedenlerle doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparlar. Buradaki amaç, pazara nüfus etme amacına uygun olarak satış gelirini maksimize etmek olabilir veya amaç tamamen finansal olmayabilir, ticaret engellerini aşma arzusu gibi daha ziyade lojistik ve operasyonel olabilir. Genel olarak, ÇUŞ'lar uluslararası operasyonları için çok sayıda hedefle karşı karşıyadır ve bu hedeflerin zaman geçtikçe değişmesi muhtemeldir. Ancak daha önemlisi, riskten kaçınma, doğrudan yabancı sermaye yatırım kararının yalnızca getiriye değil aynı zamanda riske de bağlı olduğunu ima eder. Getiri oranını kendi başına maksimize etmek yerine amaç, birim risk başına getiri oranını maksimize etmek (veya birim getiri başına riski en aza indirmek) olabilir. Son olarak getiri oranındaki farklılık teorisi, bir firmanın neden portföy yatırımından ziyade doğrudan yabancı sermaye yatırımına düşkün olduğunu açıklamaz (Moosa, 2002: 25).

Portföy teorisi, yatırımcıların portföylerini seçerken sadece getiri oranını değil aynı zamanda riski de dikkate aldıklarını ve yatırımın birincisinin pozitif, ikincisinin negatif bir fonksiyonu olduğunu varsayar. 1930'lu yıllarda sermayenin uluslararası hareketini açıklamak için ortaya çıkan bu yaklaşımın teorik biçimlendirmesi, Markowitz ve Tobin tarafından yapılmıştır. Markowitz ve Tobin'in portföy seçimi teorisi, bir ülke içindeki menkul kıymet getirilerinin uyum içinde hareket etmesine rağmen, zaman içinde tam olarak birbiriyle ilişkili olmadığı gözlemine dayanmaktadır (Agarwall, 1980: 744).

Portföy teorisinin, aşağıdaki nedenlerden dolayı getiri oranlarındaki farklılık teorisinden daha üstün olduğu söylenmektedir. İlk olarak portföy teorisi, genelleştirilebilmesi gibi ana avantajı sunar. İkincisi, ülkeler ve endüstriler arasındaki çapraz yatırım için makul bir açıklama sunar. Üçüncüsü, doğrudan yabancı sermaye yatırımı kararlarında çok önemli bir unsur oluşturan riski dikkate alır. Getiri oranındaki farklılık teorisi gibi, portföy teorisi de çok uluslu şirketlerin neden doğrudan yabancı sermaye yatırımına en fazla katkıda bulunanlar olduğunu ve neden portföy yatırımına doğrudan yabancı sermaye yatırımını tercih ettiklerini açıklamazlar. Bu açıklamanın yapılmamasının sebebi finansal piyasa kurusu olabilir. Gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, finansal piyasalar yalnızca kusurlu değil aynı zamanda gelişmemiş durumdadır ve portföy yatırımını doğrudan yabancı sermaye yatırımından daha az çekici hale getirir. Çok uluslu şirketler portföy yatırımı yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımını tercih ederler, çünkü doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde daha fazla kontrol sağlarlar (Moosa, 2002: 27).

Pazar büyüklüğü teorisi, ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü ışığında doğrudan yabancı sermaye yatırımının hacmini ve yönünü açıklar. Bu teoriye göre, büyük pazar büyüklüğünün doğrudan yabancı sermaye yatırımının hacmi üzerinde olumlu bir etkisinin olması beklenmektedir. Pazar büyüklüğü teorisi, “iç doğrudan yabancı yatırımını genellikle GSYİH ile ölçülen, ev sahibi ülke pazarının bir fonksiyonu olduğunu” savunur (Bajrami, 2019: 17). GSYİH veya kişi başına GSYİH ile ölçülen pazar büyüklüğü, ekonometrik çalışmalarda en sağlam doğrudan yabancı yatırımın belirleyicisi gibi görünmektedir (Artige ve Rosella, 2006: 2).

Pazar büyüklüğü teorisine göre, bir ev sahibi ülkedeki doğrudan yabancı yatırım hacmi, o ülkedeki çok uluslu şirketlerin satışlarıyla ölçülen pazar büyüklüğüne veya ülkenin GSYİH’sına (yani ekonominin büyüklüğüne) bağlıdır. Bu özellikle ithal ikameli doğrudan yabancı yatırım için geçerlidir. Belirli bir ülkenin pazarının büyüklüğü, ölçek ekonomilerinden yararlanmayı garanti edecek düzeye gelir gelmez, ülke doğrudan yabancı yatırım girişleri için potansiyel bir hedef haline gelir (Moosa, 2002: 27).

Pazar büyüklüğü teorisini test etmenin bir yolu, belirli bir ülkenin bir grup ev sahibi ülkeye giden doğrudan yabancı yatırımın payının ev sahibi ülkenin bireysel gelir düzeyi ile ilişkili olup olmadığını bulmaktır. Bu teoriyi kullanan ampirik çalışmalar, daha yüksek satış seviyeleri ve ev sahibi ülkenin gelirinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu hipotezini destekler görünmektedir (Moosa, 2002: 28).

1.4.2. Eksik Rekabet Piyasası Koşullarına Dayanan Teoriler

Tam rekabet piyasasının oluşumu için gerekli olan koşulların aksaması sonucu ortaya çıkan piyasalar, eksik veya aksak rekabet piyasası olarak nitelendirilir (Kesim, 2001: 215). Eksik rekabet piyasası koşullarına dayanan teoriler, hymer-kindleberger teorisi, ürün dönemleri teorisi, lider izle teorisi, içselleştirme teorisi ve dunningin OLİ paradigması olarak beş başlık olarak çalışmada ele alınacaktır.

Hymer, DYY çalışmalarına yönelik sistematik bir yaklaşım oluşturan öncülerden biridir. Hymer (1976), 1960 tarihli doktora tezinde, endüstriyel organizasyona yönelik DYY teorisi yaklaşımını geliştirdi. Eksiksiz bir piyasa çerçevesinde uluslar arası üretimi açıklayan ilk çalışmalardan biri olan Hymer teorisi, Lemfalussy (1961), Kindleberger (1969), Knickerbocker (1973), Caves (1974), Dunning (1974), Vaitos (1974) ve Cohen (1975) tarafından desteklenmiştir (Nayak ve Rahul, 2014: 4).

Hymer’in teorisinin özü, yurtdışında faaliyet gösteren firmaların kültür, dil, yasal sistem ve tüketici tercihi açısından avantajlı durumda olan yerli firmalarla rekabet etmek zorunda olmalarıdır. Ayrıca yabancı firmalar da kur riskine maruz kalmaktadır. Uluslararası yatırımları karlı hale

getirmek için bu dezavantajların, bir tür piyasa gücüyle dengelenmesi gerekir. Pazar gücünün kaynakları Hymer'in terimleriyle firmaya özgü avantaj veya Kindleberger'in terimleriyle tekelleri avantaj patent korumalı üstün teknoloji, marka adları, pazarlama ve yönetim becerileri, ölçek ekonomileri ve daha ucuz finans kaynakları şeklindedir (Nayak ve Rahul, 2014: 4-5).

Hymer'e göre teknolojik üstünlük, yeni özellikler sahip yeni ürünlerin piyasaya sunulmasını kolaylaştırdığı için en önemli avantajdır. Ayrıca bilgiye sahip olmak, pazarlama ve gelişmiş üretim süreci gibi diğer becerilerin gelişmesine yardımcı olur. Bu teorisin önemli bir özelliği, avantajların iter bir ülkede ister birden fazla ülkede bulunsunlar, bir firmanın bir biriminden diğer bir birimine etkili bir şekilde aktarıldığı noktasını ifade etmesidir (Nayak ve Rahul, 2014: 5).

Hymer, portföy ile doğrudan yabancı yatırım arasında derin ve kalıcı bir ayrım yapmıştır. İkisi arasındaki ayırt edici özellik, doğrudan yabancı yatırımın operasyonunun kontrolünü ifade etmesi, portföy yabancı yatırımın ise mülkiyet payı vermesi, ancak kontrolü sağlamamasıdır. Bu durum önemlidir, çünkü risk primini hesaba kattıktan sonra farklı faiz oranlarına dayalı geleneksel yatırım teorisi doğrudan yabancı yatırımı açıklayamaz. Bu ayrıntılı ampirik gözlem, ayrı ve ayrılabilir bir doğrudan yabancı yatırım teorisi için zemin hazırlamış ve aşağıdaki şekilde desteklemiştir (Buckley, 2006: 141);

1. Yüksek faiz oranları ile doğrudan yabancı yatırım girişleri arasında çok az korelasyon vardır veya hiç yoktur.
2. Çapraz doğrudan yabancı yatırım oluşmuştur. A ülkesinin firmaları aynı zamanda ve genellikle aynı sektörde, B ülkesinin firmaları A ülkesine yatırım yapmaktadır.
3. Doğrudan yabancı yatırımın çoğu (Hymer'in gözlem döneminde) tek uluslu- ABD'li firmalar tarafından üstlenilmektedir. Bu nedenle motivasyon, faiz oranı farklılıklarından farklı olmalıdır.
4. Doğrudan yabancı yatırımın farklı, kesin endüstriyel bileşimi vardır. Bazı endüstriler çok fazla doğrudan yabancı yatırım ile desteklenirken, bazıları çok az desteklenmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım için motivasyon, yabancı operasyonları kontrol etme isteğidir. Rekabeti ortadan kaldırmak için birden fazla ülkedeki işletmeleri kontrol etmek çoğu zaman karlı olmaktadır. Bazı firmaların belirli bir faaliyette avantajları vardır ve yabancı operasyonlar kurarak bu avantajlardan yararlanmayı karlı bulabilirler. Bu avantajlardan elde edilecek getirileri tam olarak kendilerine mal edebilmek için bunu yapmaları gerekmektedir. Bu işlemlerden elde edilen karlar kontrol ile ilgilidir. Küçük bir motivasyon, uluslararası operasyonların çeşitlendirme avantajıyla ilgilidir. Böylece Hymer, firmanın zaten kendi iç pazarında gelişmiş bir avantaja sahip olduğu yerde başlar. Merkezi veya en azından birleşik karar vermeyi destekleyen yönetsel veya organizasyonel avantajları vardır (Buckley, 2006: 141).

Ürün dönemleri teorisine göre ürünler; yenilik, olgunlaşma ve standartlaşma olmak üzere belirli bir süreçten geçip, son aşama olan standartlaşma da şirketlerin doğrudan yabancı yatırım yapacaklarını söylemişlerdir (Çavuşoğlu, 2021: 37). Bu aşamalar şekil 1’de gösterilmiştir.

21

Ürün dönemleri teorisinin ilk evresi olan yenilik aşamasında, yeni ürünü geliştiren işletme monopol güce hakimdir ve daha çok iç piyasadaki geliri yüksek kesime yönelik üretim yapmaktadır. Çünkü bu evrede ürünün satış fiyatı, ürünün piyasaya yeni tanıtılması, arzının sınırlı olması ve talebinin esnek olmasından dolayı oldukça yüksektir. Ürünün iç piyasada olgunlaşmaya başladığının anlaşılmasından sonra üretim miktarı çoğaltılarak ihracata başlanılır.

Ürün dönemleri teorisinin ikinci evresi olan olgunlaşma aşamasında, ürüne talep arttığı için standartlaşmanın daha ileri seviyesine doğru ürün evreleri boyunca hareketlenme görülmektedir. Ürünün artık iç piyasada tüketimi ve iç piyasada üretimi artmaya ve dış piyasadan da talep gelmeye başlamıştır. Ürün artık farklı yerlere gitmeye hazırdır.

Ürün dönemleri teorisinin son evresi olan standartlaşma aşamasında ise üreticiler arasında fiyat rekabeti ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı daha düşük maliyetli üretim faktörleri önem kazanmaktadır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerdeki kalifiyesiz veya kalifiyeli ucuz işgücü, gelişmiş ülkeleri bu ülkelere doğrudan yabancı yatırım yapmaya teşvik etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü maliyetlerinin düşük olması yatırımlar açısından önemli bir rol oynamakta ve yatırımların bu tür ülkelere yapılmasını sağlamaktadır (Üçler, 2019: 170).

Oligopolistik tepki teorisi, 1973 yılında Knickerbocker tarafından ileri sürülmüştür. Bu teori literatürde “Knickerbocker Teoremi” veya “Stratejik Rekabet Kuramı” olarak da ele alınmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım ile ilgili araştırmalar, bir ülkeye yeni üretim tesisinin yapılması için iki şartın yerine getirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. İlk olarak firmalar, ev sahibi olan ülkenin pazarına kolay bir şekilde ulaşmak ister, ikinci olarak firmalar ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinden bolca faydalanarak düşük maliyetle üretim yapmak isterler. Knickerbocker, bunlara ek olarak firmalar, bir rakibin hamlesine ayak uydurmak için bir ülkeye yatırım yapabileceklerini söylemiştir. Yani, oligopolün hakim olduğu endüstrilerde firmalarının birbirlerinin yerleşim kararlarını takip etme eğiliminde olacağını savunmuştur (Head vd., 2002: 454).

Knickerbocker, yan kuruluşların giriş tarihlerinin zaman içinde ne ölçüde kümелendiğini gösteren bir giriş konsantrasyonu endeksini hesaplamak için çok sayıda Birleşik Devletler çok uluslu şirketlerinden alınan verileri kullanmıştır. Oligopolistik reaksiyonun konsantrasyon seviyesi ile arttığını ve ürün çeşitliliği ile azaldığını öne sürmüştür. Oligopolistik tepki teorisi, az sayıda çok büyük şirketin hakim olduğu otomotiv, kimya ve elektronik gibi dünya endüstrilerinin çoğu tarafından örneklenmiştir. Bununla birlikte, Knickerbocker’ın oligopolistik teori önermesi, yalnızca ev sahibi ülkedeki maliyetler hakkında belirsizlik olduğunda geçerlidir; yani, yeterince riskten kaçınan bir oligopolistik firmanın, rakiplerinden biri veya daha fazlası oraya yatırım yaptığında yabancı bir ülkede bir birim kurma olasılığı daha yüksektir. Ancak, kesinlik durumunda, rakip yatırım ile yurtdışına çıkma teşviki azalır. Ayrıca, bu teori, ilk firmayı doğrudan yabancı yatırım yapmaya iten şeyin ne olduğunu açıklamamaktadır (Nayak ve Choudhury, 2014: 8).

Gelişmekte olan ülkelerde oligopolistik tepki teorisi, ham madde ve imalat sektörünün bazı kısımlarında kullanılan doğrudan yabancı yatırımları açıklamada başarılı olmaktadır. Ülkemizdeki madencilik sektörü buna örnek olarak verilebilir. Teorinin bu noktada başarılı olmasının sebebi ise, heterojen ürünleri üreten firmanın paralel yatırımlar yaparak dikey bütünleşmeye gitmesi ve maliyet açısından avantaja dönüştürmek istemesidir. Teorinin eksik yanı ise, doğrudan yabancı yatırımı ilk yapan lider firmanın yatırım kararının sebeplerini açıklayamaması ve doğrudan yabancı yatırımı neden tercih ettiğini cevaplandıramamasıdır (Bülbül, 2016: 84).

İçselleştirme teorisi, uluslararası şirketlerin büyümesini ve doğrudan yabancı yatırım elde etme motivasyonlarını açıklamaya çalışır. Teori Buckley ve Casson tarafından 1976'da ve ardından 1982'de Coase tarafından ulusal bağlamda ve Hymer tarafından 1976'da uluslararası bağlamda başlatıldı (Denisia, 2010: 56).

İçselleştirme teorisi, firmaların neden yabancı ülkelere ihracat ve ithalat yapmak yerine DYY'yi tercih ettiğini açıklar. Ayrıca neden lisans vermektan çekindiklerini de açıklıyor. Pazar alımları ve satışlarıyla ilgili önemli zaman gecikmeleri ve işlem maliyetleri nedeniyle, firmalar bazı pazar işlevlerini firma içi işlemlerle değiştirir. Ayrıca, içselleştirme süreci belirsizliği ortadan kaldırır. Örneğin, bir çelik firması, büyük ihtimalle dünyanın farklı yerlerinden olmak üzere açık piyasadan demir cevheri satın almak zorunda olduğundan, önemli arz belirsizlikleri ve nakliye maliyetleriyle karşı karşıya kalabilir. Ancak bu firma yabancı bir maden şirketini satın aldığında, demir cevheri alımını ve nakliyeyi içeren piyasa sürecinin içselleştirilmesi belirsizliğini ortadan kaldırır.

Bazen içselleştirme teorisinin genel bir DYY teorisini temsil ettiği, oysa diğer teorilerin genel içselleştirme teorisinin alt kümeleri olduğu iddia edilir. Petrochilio (1989), çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ'lerin) DYY yoluyla ara ürünler piyasasını atlattığı açık olsa da, içselleştirme güdüsünün dış piyasanın yüksek işlem maliyetleri ve daha uzun gecikmeler açısından verimsizliği veya herhangi bir şey olduğunun kesin olmadığını öne sürer. Böylece, içselleştirme teorisi (Rugman, 1986) DYY'yi karlılığı artırmak için maliyetlerini içselleştirme ihtiyacı açısından açıkladı ve "verimlilik arayan" DYY'nin ortaya çıkışını açıkladı. Bununla birlikte, içselleştirme teorisiyle ilgili iki sorun vardır. Birincisi, Rugman (1986), teorinin ampirik içeriği olmayacak kadar genel olduğunu savunur. İkincisi, Buckley (1988), teorinin doğrudan test edilemeyeceğini savunur. İstatistiksel testlerin basitleştirici varsayımlara dayanması zorunludur ve içselleştirme sürecinin, Ar-Ge harcamalarının nispeten yüksek olduğu endüstrilerde yoğunlaştığı sonucuna varılır. Bununla birlikte, kanıtlar, ülkeler arasındaki doğrudan yabancı yatırım modelinin bu hipotezle geniş ölçüde tutarlı olduğunu göstermektedir (Tortian, 2007: 149).

İçselleştirmenin işletmelere sağladığı yararlar, gecikme, pazarlık ve müşteri belirsizliklerinden sakınma, devletlerin yaptığı iyileştirmelerin etkisini transfer fiyatlanması ile en

aza düşürebilme ve piyasalar arasında farklı fiyatlar uygulayabilme şeklinde sıralanabilir. Uluslararası işletmelerin yaptığı içselleştirmeler üç grup da ele alınabilir (Şimşek ve Behdioğlu, 2006: 50):

1. Yatay olarak birleşmiş çok fabrikalı işletmelerin, işletmeye özgü üstünlüklerini (örneğin patentler) korumak amacıyla yaptıkları yatırımlar.
2. Dikey olarak birleşmiş çok fabrikalı işletmelerin, bir ürünün üretim sürecindeki tüm aşamaları kapsayacak şekilde yaptıkları yatırımlar.
3. Riskin uluslararası düzeyde çeşitlendirilmesi ve dağıtılması amacıyla yapılan yatırımlar.

Eklektik uluslararası ekonomik katılım teorisinin tohumları ilk olarak John Dunning tarafından 1976'da Stockholm'de düzenlenen Uluslararası Ekonomik Faaliyet Tahsisi konulu bir Nobel Sempozyumunda sunulan ve tutanakları Ohlin ve arkadaşları tarafından yayınlanan bir sunumda atıldı. Teori, dünya ekonomisinde uluslararası üretimin ve çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ) artan rolüne ve bir akademisyeni ekonomik analizin teorik yapılarını iyileştirmeye yönlendiren teori içindeki gelişmelere entelektüel bir yanıtı (Tortian, 2007: 152).

Eklektik teorideki temel özellik Dunning'e (2001) göre, bir firmanın doğrudan yabancı yatırıma girebilmesi için aynı anda üç şartı yerine getirmesi gerekir. İlk olarak firma, belirli pazarlara hizmet veren diğer firmalara göre net sahiplik avantajlarına sahip olmalıdır. Bu sahiplik avantajları, firmaya özgüdür ve o firmaya özeldir; ticari markalar, patentler, bilgi ve teknoloji gibi hem maddi hem maddi olmayan varlıklar biçimindedir ve bu, firmanın üretim maliyetinin düşmesine neden olur ve bu nedenle firmanın rekabet edebilmesini sağlar. İkinci olarak, bu sahiplik avantajlarına sahip olan kişinin bunları lisanslama yönetim sözleşmeleri yoluyla yabancı firmalara satmaktan ziyade kendisi için kullanması (içselleştirme) daha karlı olmalıdır. Son olarak, önceki koşulların her ikisinin de karşılandığını varsayarak, firmanın bu avantajları üretim yoluyla, doğal kaynak ve insan sermayesi gibi ek girdi faktörleriyle işbirliği içinde kullanması karlı olmalıdır. Aksi takdirde, ihracat yoluyla dış pazarlara, yerli üretimle yerel pazarlara hizmet verilecektir (Makoni, 2015: 81).

Firmalar, yukarıda saydığımız üç şarta (üç OLI avantajına) da çağdaş olarak sahip oldukları sürece, doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinde bulunabilirler. Firmalar sahiplik ve içselleştirme avantajlarına sahipken, lokasyon avantajlarından yoksunsa yerli üretim ve yurtdışına ihracat yapabilirler. Firmalar sadece sahiplik avantajlarına sahipse, karşılaştırmalı üstünlüğü kendi organizasyonları içinde transfer edemezler. Firmalar bu rekabet avantajını dış piyasada satmak (maddi olmayan varlığı transfer etmek) ve lisanslamayı seçmek zorundadır. Diğer tekil düşüncelerle karşılaştırıldığında, Dunning'in eklektik teorisi, çok uluslu şirketlerin neden ihracat ve lisanslama yerine DYY'yi seçtiğini başarılı bir şekilde açıklayabilir (Zhu, 2008: 16-17)

Tablo 1: DYY, İhracat ve Lisans Seçenekleri

DYY, İhracat ve Lisans Seçenekleri			
	Mülkiyet Avantajı	İçselleştirme Avantajı	Konum Avantajı
DYY	Evet	Evet	Evet
İhracat	Evet	Evet	Hayır
Lisans	Evet	Hayır	Hayır

Kaynak: Zhu, 2008: 17

1.5. İhracat Kavramı ve Çeşitleri

İhracat, kar elde etmek amacıyla müşterilerin ihtiyaçlarını, isteklerini ve tercihlerini yerine getirmek için işletme imkanlarının değerlendirilmesi, planlanması, kullanılması ve kontrol edilmesi eylemlerinin uluslararası alanda yönetilmesi olarak ifade edilebilir (Canitez ve Yeniçeri, 2007: 116). TDK (2023) sözlüğüne göre ihracat, “bir ülkenin ürettiği malları başka bir ülkeye veya ülkelere satması, dış satım” olarak tanımlanmıştır.

İhracat, bir ülkenin üretmiş olduğu mal ve hizmetleri diğer ülkelere satması olarak ifade edilir. İhracatın konusunu mal, hizmet veya sermaye ihracı oluşturur. Mal ve hizmet ihracı dış ticaret mevzuatı, sermaye ihracı ise kambiyo mevzuatı hükümlerine göre yerine getirilir.

Mal ihracı, 06.06.2006 tarih ve 26190 sayılı İhracat Yönetmeliği’nde “bir malın, yürürlükteki ihracat mevzuatı ile gümrük mevzuatına uygun şekilde Türkiye gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veya Müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemleri olarak” tanımlanmıştır. KDV Uygulama Genel Tebliğinde ise ihracat, “serbest dolaşımda bulunan bir malın dış ticaret ve gümrük mevzuatları doğrultusunda, ihracat işlemlerinin tamamlanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti gümrük bölgesi dışına çıkarılmasını” ifade eder.

Dış ticaret mevzuatında ihracat, mal ihracını açıklamaktadır ve hizmet ihracı kısıtlı bir uygulama alanına sahiptir. Hizmet ihracına ilişkin düzenlemeler, KDV Kanunu KDV Genel Uygulama Tebliği ile dış ticaret mevzuatında yer almaktadır. Sermaye ihracı ise kambiyo mevzuatı hükümlerine göre yapılır (Turan ve Özel, 2020: 42).

İhracat, işletmelerin uluslararası pazarlara girebilmek için çok fazla kullandığı yöntemlerden biri olarak görülmektedir. Uluslararası pazarlama araçlarıyla veya işletmelerin kendi imkanlarıyla yurt dışına mal ve hizmet gönderilmesi veya satışı olarak tanımlanan ihracat, dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Dolaylı ihracat, doğrudan ihracat yapma imkanları bulamayan işletmelerin, bağımsız araçlarla mal ve hizmetlerini dış ülkelerdeki işletmelere satması şeklinde tanımlanmaktadır. Burada araçlar; yabancı temsilciler, komisyoncular, ihracatçı ve ithalatçı tüccarlar ve kooperatifler olabilmektedir. Ancak işletme dolaylı ihracatı, ihracat sürecini tam olarak

takip edemediği için çok fazla tercih etmemektedir. Dolaysız ihracat; işletmelerin hiçbir aracı kullanmadan kendi imkanları ile mal ve hizmetlerini dış ülkelere satması şeklinde ifade edilmektedir. Dolaysız ihracatta kontrol işletmenin elinde olduğu için daha çok tercih edilmektedir (Balkar ve Pınar, 2022: 109).

Bir işletme ihracat yaparak, uluslararası alanda farklı pazarlara girmekte ve bu pazarlarda stratejiler öğrenmekte, yeni ve farklı ürünler hakkında bilgiye sahip olmakta ve bundan dolayı ürün ve pazar çeşitliliğini arttırabilmektedir. İhracatın bir işletmeye sağladığı faydalar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Çıtak ve Kurt, 2020: 12):

- İşletmelerin karlarını arttırır
- İşletmelerin ürettikleri mal ve hizmetlerin kullanım süresini uzatır
- Aylak kapasitenin, ihracat yoluyla azalması sonucu maliyeti düşürür
- Müşteri sayısının artmasıyla risk azalır
- Farklı pazarlara satış yapılmasıyla mevsimlik ürünlerin talebi dengelenir
- Verimliliği yükseltir
- Farklı pazarlar ve kültürler tanınması ile yeni ürün ve hizmet üretimini sağlar
- Vergi avantajı doğurur

İhracatın çeşitlerini; özellik arz etmeyen ihracat (serbest ihracat), kayda bağlı ihracat ve özelliği olan ihracat (özellikli ihracat) olmak üzere üç şekilde ele alabiliriz.

1.5.1. Özellik Arz Etmeyen İhracat (Serbest İhracat)

İhracatçılar, serbest ihracatta, ihracatçı birliğine onaylattıkları gümrük beyannameleri ile beraber ihracatın yapılacağı gümrük idaresine başvuruda bulunurlar (Onursal, 2017: 80).

Türkiye’den diğer bir ülkeye mal satarken veya ihracat yapılırken bilgimiz olması gereken bir unsurda yapılan ihracatın ürüne, ülkeye ve ihracat yapış şekline göre ihracat rejimi farklı uygulamalar getirmiştir. İşte bu açıdan ele alırsak; Yılmaz (2018) çalışmasında, “Türkiye’deki kanun kararname veya uluslararası anlaşmalarla ihracı yasaklamış olan mallar veya ihracatın gerçekleşmesi için ülkemizdeki belli kurumların ön iznine tabi olan mallar veya İhracat Yönetmeliği’ndeki Kayda Mallar listesinde yer alan mallar veya diğer izinlerin söz konusu olmadığı ürünleri ihracatı, özellik arz etmeyen ihracat olarak adlandırmaktadır”. Böylece normal bir ihracat kapsamındaki gümrükleme işlemlerinin yapıldığı her türlü ihracat bu şekilde değerlendirilebilir (Yılmaz, 2018: 148-149).

1.5.2. Kayda Bağlı İhracat

95/7623 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla,

İhracı kayda bağlı mallar, müsteşarlıkça yayımlanacak tebliğ ile belirlenir. İhracı Kayda Bağlı Mallara İlişkin Tebliğ kapsamındaki malların ihracından önce gümrük beyannamelerinin İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince kayda alınması gerekir. İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince kayda alınmış gümrük beyannamesinin gümrük idarelerine sunulma süresi, İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğinin onay tarihinden itibaren uzatılmak üzere otuz gündür. Ancak, ülkemiz ihraç ürünlerine miktar kısıtlaması uygulayan ülkelere yapılan, kısıtlama kapsamındaki malın ihracına ait kayıt meşruhatı düşülerek onaylanmış gümrük beyannamelerinin gümrük idarelerine sunulması süresi, otuz günden daha kısa veya daha uzun olarak Müsteşarlıkça belirlenebilir (Özbay ve Özçelik, 2020: 33-34).

1.5.3. Özelliği Olan İhracat (Özellikli İhracat)

Özelliği olan ihracat, gerekli kuruluşlardan her türlü izine tabi olan veya farklı bir işlemin her bir aşamasını kendi bünyesinde barındıran ihracat çeşitleridir (Yılmaz, 2018: 149).

Özelliği olan ihracatlar; kredili ihracat, transit ticaret, konsinye ihracat, ithal edilmiş malların ihracatı, yurt dışı fuarlara ve sergilere katılım, takas ya da bağlı muamele yoluyla yapılan ihracat, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri kapsamında yapılacak ihracat ve bedelsiz ihracat olarak çalışmamızda ele alınacaktır.

İhracat Yönetmeliğine göre kredili ihracatı Şahin (2007) çalışmasında, “iki ve çok taraflı kredi anlaşmaları dışında kalmak kaydıyla ihracat bedelinin Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı’nda öngörülen süreleri aşacak şekilde yurda getirilmesine olanak tanıyan ihracat türüdür” şeklinde açıklamıştır (Şahin, 2007: 34).

Kredili ihracat talepleri, alıcı ile satıcı arasında imzalanan satış sözleşmesinin veya aracı banka tarafından onaylanmış akreditif metinlerinin aslı ve Türkçe çevirisi ile birlikte ilgili İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği’ne yapılır. Sözleşme, ihracatı yapılacak malların türü, değeri, ödeme planı ve ödeme süresine ilişkin bilgileri içermelidir. Ülke politikasına uygun düzenlemeler çerçevesindeki mallar için yapılan talepler, Müsteşarlığın görüşü alındıktan sonra işleme konulur. Bunun dışında kalan talepler, satış sözleşmesindeki şartlar doğrultusunda doğrudan İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından değerlendirilip sonuçlandırılır (Özcan, 2012: 17).

Kredili ihracatta izin süresi, tüketim malları için en fazla iki yıl, yatırım malları için ise en fazla beş yıl olarak belirlenmiştir. Bu sürelerin aşılması durumunda, talepler ilgili İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından incelenerek, değerlendirme yapılması amacıyla görüşleriyle birlikte Müsteşarlığa iletilir.

Kredili ihracat işlemleri kapsamında, İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından “Kredili ihracat” açıklamasıyla onaylanmış gümrük beyannamesinin, onay tarihinden itibaren en geç otuz gün içinde gümrük idarelerine teslim edilmesi zorunludur (Özbay ve Özçelik, 2020: 34).

12/7/2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan değişiklik yönetmeliği uyarınca Transit ihracat Yarbaşı ve Görtan (2012) çalışmasında, “yurtdışına veya serbest bölgede yerleşik bir firmadan ya da antrepodan satın alınan malın, ülkemiz üzerinden transit olarak veya doğrudan doğruya yurtdışına veya serbest bölgede yerleşik bir firmaya ya da antrepoya satılmasıdır” şeklinde açıklanmıştır. Uluslararası anlaşmalarla ihracatı veya ithalatı yasaklanmış mallar ile Dış Ticaret (DT) Müsteşarlığı tarafından transit ticareti yasaklanan ürünler, transit ihracata dahil edilemez. Ayrıca, ithalat ve ihracatın uygun görülmediği ülkelere yönelik transit ihracat yapılamaz. (Yarbaşı ve Görtan, 2012: 41).

Transit ticaret talepleri, “Transit Ticaret Formu” doldurulmak kaydıyla bankalara yapılır. Transit ihracatı kapsayan mallarla ilgili olarak, ithalat ve ihracata bağlı olarak vergi, resim, harç ve fon tahsil edilemez (Keskin, 2020: 206).

Konsinye ihracat, bir malın gerçek satışının daha sonra yapılmak üzere yurtdışına gönderilmesine denir. Konsinye satış, gerçekte yapılan bir satış değil, satış yollarını arama şeklidir. Zira, bir malın diğer ülkelere gönderilmesi anında gerçek bir satış bulunmadığı gibi malın alıcısı ve satış fiyatı da belirsizdir. Malın diğer ülkelere gönderildiği tarihteki fiyat kesin olmayıp, piyasaya göre değiştiği gibi, malın tamamının veya bir kısmının da satılmama ihtimali vardır (Onursal, 2017: 81).

Konsinye malların, gerçek satışının en fazla 1 yıl içinde yapılması zorunludur. Konsinye ihracat talepleri, ilgili ihracatçı birliklerine yapılır ve bu birlikler talepleri değerlendirerek sonuçlandırır. Onayı yapılan gümrük beyannamelerinin 90 gün içinde gümrük idarelerine teslimi yapılmalıdır. Belirlenen süre dahilinde satılan mallar Kambiyo Mevzuatına göre düzenlenir. Eğer mallar belirlenen sürede satılmazsa Gümrük Mevzuatına göre yurda geri getirilmesi gerekir (Keskin, 2020: 205).

Konsinye mallar ihracından sonra bir yıl içinde satılmazsa, haklı veya zorunlu sebeplere istinaden başvuru yapılması durumunda, izni veren İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği’nce süre iki yıl daha uzatılabilir.

Özel tasarım mobilya imal eden bir işletmenin, gerçek satışı daha sonra olmak üzere hazırladığı numunelerin diğer ülkedeki alıcıya gönderilmesi işlemi konsinye ihracata örnek olarak verilebilir (Çoban ve Öztürk, 2021: 56).

İthal edilmiş malın ihracı Özcan (2012) çalışmasında, “ithalat mevzuatına uygun olarak ithal edilmiş ve vergileri ödenmiş (serbest dolaşıma girmiş) bulunan yabancı menşeli yeni veya kullanılmış malların ihracıdır” şeklinde açıklanmıştır (Özcan, 2012: 21). Ancak, ihracatı teşvik etmeye yönelik düzenlemeler, Yatırım Mevzuatı ve Gümrük Mevzuatındaki hükümlerle sınırlandırılmıştır. Bu hükümler, gümrüğe gelen bir eşyanın vergileri ödenmeden, satıcısına veya aynı ülkedeki başka bir alıcıya geri gönderilmesi işlemlerini kapsar. (Keskin, 2020: 205).

30.12.2009 tarih 27448 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2009/11 sayılı karar çerçevesinde, işletmelerin pazar payı sağlamak veya arttırmaları amacıyla Ekonomi Bakanlığı’nın belirlediği organizatörle beraber ya da bireysel olarak diğer ülkelere düzenlenen fuar ve sergilere katılım sağlayanların oluşturduğu maliyetlerinin bir kısmının giderilmesidir (Mete ve Akyazı, 2017: 100).

Uluslararası fuar ve sergilerde tanıtılmak üzere diğer ülkelere çıkarılan malların gerçek satışına ilişkin talepler, geçici çıkışa esas gümrük beyannamesinin İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince tasdiklenmesi sonucu gümrük idarelerince sonuçlandırılır (Özcan, 2012: 21).

Takas ya da bağlı muamele yoluyla yapılan ihracat, uluslararası ticarete mal ve hizmet bedelinin kısmen ya da tamamen mal, hizmet ve teknoloji ile değiştirilmesi veya değişimi yapılacak mal ve hizmetin değerlerinin birbirine eşit olamaması koşulunda, aradaki farkın dövizle kapatıldığı bir ticaret şeklidir (Özcan, 2012: 23).

Takas ya da bağlı muamele yoluyla yapılan ihracat için verilen izin süresi 6 aydır. Ancak süre bitiminden önce başvuru yapılırsa bu süre 2 yıla kadar uzatılabilir. Bu sürenin 2 yılı aşması durumunda ise ithalat taahhüdünde eksiklik olması halinde Gümrük Müsteşarlığı’nın düşüncesi alınarak müsteşarlıkça, ihracat taahhüdünde ise Müsteşarlığın düşüncesi alınarak ilgili İhracatçı Birliği’nce sonuçlandırılır (Şıklar, 2000: 19).

Örneğin: Gaziantep’teki A firmasının Kazakistan’daki bir işleme ile yapacağı Takas ya da Bağlı Muamele ürünleri Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP) numarası, fiyatı ve toplam tutarları aşağıdadır.

Tablo 2: Takas ya da Bağlı Muamele Yoluyla İhracat Örneği

İHRAÇ EDECEĞİ MALLAR				
Cinsi	GTİP	Miktar (Adet)	Fiyatı (FOB \$)	Değeri
Bayan Gömlek	62.06.30.12	20.000	5	100.000
Bayan Bluz	62.06.30.11	15.000	10	150.000
Çocuk Mont	62.01.92.19	10.000	5	150.000
TOPLAM				400.000 \$
İTHAL EDECEĞİ MALLAR				
Cinsi	GTİP	Miktar (lt)	Fiyatı (FOB \$)	Değeri
Sodyum Hidroksit	2815.12.00.00.00	200.000	2	400.000
TOPLAM				400.000 \$

Kaynak: Avcı, 2015: 9

Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri kapsamında yapılacak ihracat açıklaması 2008/1 sayılı Tebliğ (1) ile belirlenmiştir. Keskin çalışmasında (2020) “Yurt dışında inşaat, tesisat ve montaj işi alan müteahhitlerin, üstlendikleri işlerle ilgili her türlü makine, teçhizat ve ekipmanın geçici ihracına ilişkin talepleri ile inşaat malzemeleri ve işçilerin ihtiyacı olan tüketim maddelerinin kesin ihracatına ilişkin taleplerde birinci olarak yurt dışında alınan işe ait sözleşme ikinci olarak yurt dışında iş alındığını gösterir” şeklinde açıklamıştır.

Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri çerçevesinde yapılacak ihracat başvuruları, farklı mal gruplarına göre belirli sayıda nüsha halinde hazırlanır. İnşaat malzemeleri ile işçilerin kullanacağı tüketim ürünlerinin kesin ihracatı için başvuru formu 5 nüsha olarak düzenlenirken, makine, ekipman ve araç gereçlerin geçici ihracatına yönelik başvuru formu 4 nüsha olarak hazırlanır. Bu başvurular, Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğüne iletilir (Keskin, 2020: 207). Diğer ülkelere iş yapan müteahhit işletmelerin, kambiyo mevzuatına göre kesin ihracata ilişkin bedellerin dövizlerini 365 gün içinde kendi ülkesine getirmesi zorunludur (Şahin, 2007: 39).

Bedelsiz ihracat, yapılan ihracat karşılığında yurt dışından bir ödeme beklenmeden yurt dışına kesin olarak mal yollanmasıdır (Cantekin, 2017: 118).

Bedelsiz ihracata ilişkin uygulama usul ve esasları 12.07.2008 tarih ve 26934 sayılı resmi gazetede yayımlanan İhracat: 2008/12 sayılı Bedelsiz İhracat Tebliğ ile belirlenmiştir. Bedelsiz olarak ihraç edilebilecek mallar aşağıda belirlenmiştir (Turan ve Özel, 2020: 54);

1. Gerçek ve tüzel kişiler tarafından götürülen veya gönderilen hediyeler, ticari teamüllere uygun numuneler, reklam ve tanıtım amacıyla kullanılan mallar, yeniden kullanım veya geri dönüşüm için ithal edilen mallar ve ambalaj malzemeleri,
2. Daha önce kurallara uygun olarak ihraç edilmiş malların ücretsiz gönderilen parçaları, ticari örf ve adetlere uygun fireleri ve garanti kapsamında yenilenmesi gereken parçalar,

3. Yabancı misyon temsilcilerinin, Türkiye’de çalışan yabancıların, yurt dışına taşınan Türk vatandaşlarının ve geçici veya daimi görevle yurt dışına gönderilen kamu görevlilerinin ilgili durumlarını belgelendirerek beraberlerinde götürdükleri, gönderdikleri veya adlarına gönderilen mal ve taşıtlar,
4. Yurt dışında yerleşik tüzel kişiler, yabancı turistler ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının beraberlerinde götürdükleri, gönderdikleri veya adlarına gönderilen mal ve taşıtlar,
5. Kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler ve üniversitelerin görevleri veya anlaşmalar gereği gönderdikleri mal ve taşıtlar,
6. Savaş, deprem, sel, salgın hastalık, kıtlık gibi afet durumlarında kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler, üniversiteler, Kızılay ve kamu yararına çalışan dernek ve vakıflar tarafından gönderilen insani yardım malzemeleri.

Bedelsiz ihracatın izin taleplerini, Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü, Gümrük İdareleri veya İhracatçı Birliği Genel Sekreterliği sonuçlandırır. İzinlerin geçerlilik süresi 1 yıldır (Yarbaşı ve Gürtan, 2012: 37-38).

1.6. İstihdamın Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat ile İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi

Türkiye ve farklı ülkelerde gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım (DYY) ile istihdam arasındaki ve ihracat ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde incelenen ve faydalanılan araştırmaların analiz yöntemleri, incelenen dönemleri, örneklemi ve bulguları Tablo 3 ve 4’de sunulmaktadır.

Tablo 3: İstihdam ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi

Yazarlar	Analiz Edilen Dönem ve Ülke	Yöntem	Sonuç ve Açıklamalar
Blomström vd. (1997)	1970-1994 ABD, İsveç	En Küçük Kareler Yöntemi (EKK)	Çalışmada, ana ülkesi ABD olan DYY'lerin gittikleri ülkelerde istihdamı artırdığı sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak, İsveç kökenli DYY'lerin genellikle gelişmiş ülkelere yöneldiği ve bu ülkelerde nitelikli istihdamı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Brainard ve Riker (1997)	1983-1992 ABD	Panel Regresyon	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın giriş yaptığı ülkede istihdama herhangi bir katkısının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Feenstra-Hanson (1997)	1975-1988 Meksika	Johansen Eşbütünlük, Granger Nedensellik	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile nitelikli işgücü arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Andersen ve Hainaut (1998)	1985-1995 OECD Ülkeleri	Panel Regresyon	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı etkilediğine yönelik zayıf bulgulara ulaşılmıştır.
Brady ve Wallace (2000)	1978-1996 ABD	Panel EKK ve Sabit Etkiler Modeli	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı ve ücretleri olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Driffeld ve Taylor (2000)	1983-1992 İngiltere	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Çalışmada doğrudan yabancı yatırımın işgücünü hem olumlu hem de olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Seyf (2000)	1994 ABD, Japonya	Regresyon Analizi	Çalışmada doğrudan yabancı yatırımın istihdamı artırmada anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Golejewska (2001)	1993-2000 Polonya	Sektörel Karşılaştırmalı Analiz ve İstatistiksel Veri İncelemesi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın bazı sektörleri olumlu bazı sektörleri olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Mariotti vd. (2003)	1985-1995 İtalya	Panel EKK	Çalışmada doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında bir ilişki bulunamamıştır.
Bilgin (2004)	1991-2001 Türkiye	Regresyon Analizi	Çalışmada doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Braunstein ve Brenner (2007)	1995-2002 Çin	Regresyon Analizi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın cinsiyete dayalı ücretler üzerindeki etkisini incelemiş ve 1995'te doğrudan yabancı yatırımın kadın ücretlerini artırdığını, 2002'de ise erkeklerin ücretini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Chang (2007)	1981-2003 Tayvan	Varyans Ayırıştırma ve Etki Tepki Fonksiyonu Analizi	Çalışmada doğrudan yabancı yatırımın işsizliği olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Jayaraman ve Singh (2007)	1970-2003 Fiji	ARDL Sınır Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı artırdığını ve ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Karagöz (2007)	1970-2005 Türkiye	Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna varılmıştır.
Nunnenkamp ve Bremont (2007)	1994-2006 Meksika	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın beyaz yakalıların istihdamını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Federico ve Minerva (2008)	1996-2001 İtalya	Regresyon Analizi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Onaran ve Stockhammer (2008)	Doğu Avrupa Ülkeleri	Havuzlanmış EKK	Çalışmada DYY Slovakya'da istihdamı olumlu yönde etkilerken Slovenya da ise olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Diğer ülkelerde ise anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Tablo 3: Devam

Yazarlar	Analiz Edilen Dönem ve Ülke	Yöntem	Sonuç ve Açıklamalar
Ajaga ve Nunnenkamp (2008)	1977-2001 ABD	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Asiedu ve Kwabena (2008)	1984-2003 Afrika	Dinamik Panel Veri Analizi	Çalışmada, liberalleşmenin çok uluslu istihdam üzerinde dolaylı etkisinin olduğu ve çok uluslu istihdamı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Gök (2008)	1970-2005 Türkiye	Regresyon Analizi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımlarının istihdamın açıklayıcısı olduğu sonucuna varılmıştır.
Aktar vd. (2009)	2000-2007 Türkiye	Vektör Otoregresif Yöntemi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Vergil ve Ayaş (2009)	1992-2006 Türkiye	Panel Eşbütünleşme	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Bülbül ve Emirmahmutoğlu (2010)	2001-2009 Türkiye	Statik Panel Veri Yöntemi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın istihdamı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Peker ve Göçer (2010)	2000-2009 Türkiye	ARDL Sınır Testi	Çalışmada, uzun vadede doğrudan yabancı yatırım ile işsizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ekinci (2011)	1980-2010 Türkiye	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında bir ilişki bulunamamıştır.
Pinn vd. (2011)	1970-2007 Malezya	ARDL Sınır Testi	Çalışmada doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında uzun dönemde bir ilişkinin olmadığı ancak kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımdan istihdama doğru bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Saray (2011)	1970-2009 Türkiye	ARDL Sınır Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında uzun vadeli ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Göçer vd. (2012)	200-2011 Türkiye	ARDL Sınır Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın uzun dönemde işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Sandalcılar (2012)	1980-2011 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.
Yaylı ve Değer (2012)	1991-2008 Gelişmekte Olan 27 Ülke	Dinamik Panel Nedensellik Testi	Çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde kısa vadede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde tek yönlü bir nedensel etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.
Üçler vd. (2013)	1989-2011 Türkiye	ARDL Sınır Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Hisarcıklılar vd. (20014)	2000-2008 Türkiye	Panel Veri Analizi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında pozitif ancak zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Dalgıç vd. (2016)	2003-2012 Türkiye	Eğilim Skoru Eşleştirmesi ve Fark-İçinde-Fark teknikleri	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın kadın istihdamını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Can ve Doğan (2016)	1970-2011 Türkiye	ARDL Sınır Testi	Çalışma, doğrudan yabancı yatırımın istihdama olan etkisini istatistiksel olarak anlamlı bulmamışlardır.

Tablo 3: Devam

Yazarlar	Analiz Edilen Dönem ve Ülke	Yöntem	Sonuç ve Açıklamalar
Koçbulut ve Barış (2016)	1987-2014 AB Ülkeleri	Dinamik Panel Veri Analizi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımın kadın istihdamını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Şahin (2016)	1992-2013 SADC Ülkeleri	Panel Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi ve Artık Kapağı Teorisi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çolak ve Alakbarov (2017)	1995-2003 Dokuz Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkesi	Eşbütünleşme Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır,
Tekin ve Aktakas (2017)	2004-2012 Türkiye	Panel Veri Analizi	Çalışmada doğrudan yabancı yatırımın kadın istihdamı üzerindeki etkisinin negatif, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nın etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yalman ve Koşaroğlu (2017)	1988-2016 Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Çalışmada doğrudan yabancı yatırımın istihdam ve büyüme arasında nedensel bir bağın var olmadığını sonucuna ulaşılmıştır.
Erçakar ve Güvenoğlu (2018)	1980-2016 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırımlar ile işsizlik arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Oğuz (2018)	1990-2016 Türkiye	Gregory- Hansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu ancak nedensellik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ünsal (2019)	1988-2017 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, kısa dönemde finansal gelişme ve doğrudan yabancı yatırımdan istihdama doğru pozitif bir nedensellik olduğu ancak uzun dönemde değişkenler arasında bir nedensellik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Korkmaz ve Daştan (2020)	2005-2019 Türkiye	Maki Eşbütünleşme ve Toda-Yamamota Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Savrul ve Hazar (2020)	2006-2018 Türkiye	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile kadın istihdamı arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu ve tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: İstihdam ve İhracat İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi

Yazarlar	Analiz Edilen Dönem ve Ülke	Yöntem	Sonuç ve Açıklamalar
Bernard ve Jensen (1999)	1984-1992 ABD	Regresyon Analizi	Çalışmada, ihracatçı firmaların istihdamı önemli derecede artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Greenaway vd. (1999)	1979-1991 Birleşik Krallık	Panel Veri Analizi	Çalışmada, ihracatın istihdam üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Özler (2000)	1983-1985 Türkiye	Logit Modeli	Çalışmada, imalat sektöründeki ihracattaki artışın kadın istihdamını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Nordas (2003)	1990-2001 Mauritius, Meksika, Peru, Filipinler ve Sri Lanka	En Küçük Kareler Yöntemi	Çalışmada, ihracatın kadın istihdamını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Başlevent ve Onaran (2004)	1988-1994 Türkiye	Probit Modeli	Çalışmada, ihracatın kadınların hem istihdam hem de katılım üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Fu ve Balasubramanyam (2005)	1987-1998 Çin	Panel Veri Analizi	Çalışmada, ihracatın istihdam üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Polat ve Uslu (2010)	1988-2007 Türkiye	Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Yaklaşım	Çalışmada, uzun vadede dış ticaretin istihdam üzerinde etkili olmadığı, ancak kısa vadede ihracat ve ithalatın istihdamı olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.
Zaki (2011)	1960-2009 Mısır	Probit Model	Çalışmada, ihracatın istihdam üzerindeki etkisi pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Were (2011)	1990-2003 Kenya	Regresyon Analizi	Çalışmada, ihracatın istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna dair güçlü bir ampirik kanıt bulunamamıştır.
Göçer vd. (2012)	200-2011 Türkiye	ARDL Sınır Testi	Çalışmada, ihracatın uzun dönemde işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Dijazi ve Badri (2014)	1976-2005 İran	ARDL Sınır Testi	Çalışmada, ihracatın toplam istihdam üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ko vd. (2015)	1991-2012 ASEAN5 Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Çalışmada, ithalatın istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, buna karşın ihracatın istihdam üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Altay ve Yılmaz (2016)	2005-2015 Türkiye	Eşbütünleşme Analizi	Çalışmada, ihracat ve istihdam arasında uzun dönemde ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Aydiner (2016)	2014 Türkiye	Jarque-Bera Normallik Testi, Değişen Varyans White Testi ve Ramsey Reset Model Testi	Çalışmada, ihracattaki %1'lik artışın en fazla ihracat yapan ilk 500 işletmede toplam istihdamı %0.20, ikinci 500 işletmenin istihdamını %0.82 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Kiyota (2016)	1995-2009 Çin, Endonezya, Japonya ve Kore	Girdi- Çıktı Analizi	Çalışmada, istihdamın ihracattan önemli derecede etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Koçbulut ve Barış (2016)	1987-2014 AB Ülkeleri	Dinamik Panel Veri Analizi	Çalışmada, ihracatın kadın istihdamını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Tandoğan (2019)	2005-2016 Türkiye	Panel Veri Analizi	Çalışmada, bölgesel ihracatın bölgesel istihdamı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Yılmaz (2021)	2001-2019 28 OECD Üyesi Ülke	Panel Veri Analizi	Çalışmada, ihracat büyümesinin istihdam büyümesi üzerinde negatif bir etki yarattığını sonucuna ulaşılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM

2.1. Kadın İstihdamı

Kadın istihdamı, kadınların hem kendi ekonomik özgürlüklerini sağlamaları hem de üretime katkıları olması açısından önemli bir konudur. Fakat kadın istihdamının mevcut hali, işgücü piyasasına taşınan geleneksel cinsiyet kökenli işbölümünün bir yansıması olarak görülmektedir. Sanayileşme ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler geleneksel cinsiyet modellerini yeniden şekillendirmiş ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ile birlikte kadın, hem ev işleri hem de çalışma hayatı açısından iki sorumluluğu aynı anda almıştır (Toprakçı Alp ve Aksoy, 2018: 221).

İnsanlık tarihi boyunca kadınlar iş hayatında, kölelik, çıraklık ya da yamaklık yapmışken günümüzde tam anlamıyla iş hayatına 18. yüzyılın sonlarında girmişlerdir. 19. yüzyılda kadınlar, bazen eşleri ile bazen de bekar yada eşlerinden ayrılmış olarak konaklama evlerini ve dükkanları çalıştırarak çalışma hayatına girmişlerdir. 20. yüzyılın ilk yıllarında yüksek yöneticilik makamlarının %20'lik bir kısmı oluşturmakta olup, kadın istihdamı 1970'lerden itibaren önemli bir şekilde artmış ve kadınların ekonomik özgürlüklerinin oluşmasını sağlamıştır (Durmaz, 2016: 38).

I. ve II. Dünya Savaşları'nda, erkeklerin savaşa katılma sebebiyle çalışma hayatında kadın işgücü görülmeye başlamıştır. Çünkü I. ve II. Dünya Savaşına katılan erkek istihdamının yerine, silah yapımında kadın istihdamı yer almıştır. Bu savaşlar ve yaşanan ekonomik sıkıntılardan sonra devletler, kadın ve erkeklerin ekonomik ve sosyal hayata katılma olanaklarını artırmışlardır. Endüstrinin gelişmesiyle birlikte kadınlara yeni alanlar oluşturulmuş ve kadına yeni sorumluluklar verilmeye başlanmıştır.

Kadının ücret karşılığı istihdam etmesi ilk olarak Sanayi Devrimi ile hayata geçmiş ve Sanayileşmenin başlamasıyla birlikte kadın istihdamına olan talep artmış ve kadın istihdamını hızlandırmıştır. Sanayileşmenin ilk başlarında kadınlar düşük maaşla ve iyi olmayan çalışma koşullarında istihdam edilmişlerdir. Sanayi Devrimi, ilk defa ücretli bir şekilde kadın istihdamının ortaya çıkmasını sağlayan tarihsel bir gelişme olarak görülmektedir. Farklı bir anlatımla, XIX. yüzyılda İngiltere en başta olmak üzere, birçok Batılı ülkede istihdamın önemli bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır (Cesim vd., 2013: 1849).

İş hayatında kadına bakış açısı küreselleşme ile olumlu bir şekilde değişmiş ve küreselleşme ile kadın istihdamının artmasına sebep olan faktörler aşağıdadır (Korkmaz, 2020: 5-6);

- Hizmet sektöründe yaşanan gelişmeler,
- Nüfus oranındaki değişimler ve eğitim olanaklarının artması,
- Normal standart iş çeşitlerinin dışında daha farklı iş kollarının oluşması ve giderek yaygınlaşması,
- Aileyi oluşturan kişi sayısının azalması ve daha çok çekirdek aile düzeninin oluşması,
- Evlenmenin giderek azalması ve boşanmaların artması,
- Toplumda kadın istihdama yönelik pozitif bakış açısının oluşması,
- Çocuk bakımında ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler.

2.2. Türkiye’de Kadın İstihdamının Tarihsel Süreci

Türkiye’de kadının istihdamı, 1915 I. Dünya Savaşına erkeklerin katılmasıyla ortaya çıkmıştır. Savaş yılların da kadın istihdamının arttığı görülmektedir. 1950 öncesinde kadın kendi tarlasında ücretsiz olarak çalışmaktadır. 1950’li yıllar da kentsel dönüşümün olmasıyla kadın kente göç ederek tarım dışı istihdama katılmışlardır. Bu sebeple tarımda istihdam azalmıştır (Korkmaz ve Dilbaz Alacahan, 2013: 892).

Sanayi devrimi kadın istihdamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sanayi devriminden önce kadınlar kendi ev işleri ve tarla işlerinin dışına çıkmamışlardır. Sanayi devrimi ile kadınlar ücret karşılığı istihdam etmeye başlamışlardır. Sanayi devriminde olduğu gibi, II. Dünya Savaşına erkeklerin katılması sonucu kadın istihdamında önemli bir artış görülmektedir (Özer ve Biçerli, 2003: 56). Osmanlı İmparatorluğu zamanında Tanzimat ile birlikte istihdama ilişkin mevzuat öngörülmeğe başlanmışsa da, kadın istihdamı için düzenleme Cumhuriyet Dönemi’nde yapılmıştır. Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi, Sanayi Devrimi ve Cumhuriyet Dönemi kadın istihdamı ile ilgili değişim ve gelişmeler anlatılmaya çalışılacaktır (Önder, 2013: 37).

2.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Kadın İstihdamı

Osmanlı İmparatorluğu’nda, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere ekonomik alanda ticaret ve el sanatları da yer almaktadır. İmparatorluğun bu alanlardaki ekonomik faaliyetleri XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik yapısında bir hareketlilik ve ilerleme gözlenmektedir. Atölyelerin yerine fabrikalar yapılmakta ve sanayileşme geliştirilmeye çalışılmaktadır (Doğan vd., 2011: 5).

Osmanlı İmparatorluğu’nda kadın kırsal alanda özgür bir yaşama sahip iken, kasaba ve kentlerde toplumun dışında tutulmaktadır. Kırsal alanda kadının üretime katkısı olurken, kentte

yaşayan kadınların ise üretime katkısı yoktu. Tanzimat'la birlikte kentli kadının yaşam şeklinde de değişim başlamıştır. Tanzimat döneminde Batı da eğitim gören Osmanlı aydınları, Türk kadınının eğitim görmesi düşüncesini savunuyorlardı. Tanzimat döneminde yapılan iyileştirmelerle kadınlar erkelerle eşit duruma gelmişlerdir ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar siyasal haklara sahip değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Tanzimat'a kadar hem kırsal alanda hem de kentlerde kız çocuklarına düzenli bir eğitim sağlanmamıştır. Tanzimat'la birlikte kızların meslek sahibi olabilmesi için ebelik ve öğretmenlik alanında okullar açılmıştır (Balcı ve Akdeniz, 2011: 8-9).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar, kırsal kesimde ve kentlerde önemli bir değere sahip olup, ekonomik yaşamın içinde yer almışlardır. Sosyal yaşamın getirdikleri, zaman içinde kadınların istihdama katılım oranlarında değişmelere sebep olmuştur. 16. ve 17. yüzyılda, Osmanlı ekonomik yaşamının temelini kadınlar oluşturuyordu. Osmanlı kadını birçok alanda aktif olup üretime katkı sağlıyordu. Ancak ekonomik yaşamdaki değişiklikler, sanayi inkılabının ortaya çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok atölyenin kapanması, kadını evine kapattı. Köylerde tarımsal üretimin azalması ve köylerin celali isyanları ile boşaltılması ve bu koşullardan dolayı kent nüfusunun artması şehirde işsizliğe sebep olmuştur. Bu durum evini geçindirmek zorunda kadınları etkilemiştir. Buna rağmen kadınların uzmanlık alanları olan sağlık ve eğitim alanlarında istihdam etmeye devam etmişlerdir (Yılmaz ve Zoğal, 2015: 8).

2.2.2. Sanayi Devriminin Kadın İstihdamına Etkisi

18. yüzyılda yaşanan en önemli gelişmelerden bir tanesi Sanayi Devrimi'dir. Birçok gelişimi sağlayan Sanayi Devrimi, kadınların çalışma hayatına girmelerini sağlamıştır. O dönemde dokuma alanında çalışanların büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Sanayi Devrimi kadınların çalışma yapısını değiştirerek, ücretsiz aile içi çalışmasından ücretli sınıfa geçmesini sağlamıştır. Yani kadın sanayi devrimi ile emeğinin karşılığında para almaya başlamıştır. Böylece, ilk kez ücretli kadın istidamı ortaya çıkmıştır (Umutlu, 2021: 15).

Sanayi devrimi, kadınlar için bir dönüm noktası olmuş ve kadınların ev dışındaki işlerde çalışma sayılarını arttırmıştır. Fakat sanayi devriminin işçiler için ortaya çıkardığı karanlık günleri yaşayan kadınlar, çocuklarıyla beraber daha kötü günler görmüş, çok az ücretle veya bazen hiç ücret almadan mal karşılığı 13-14 saat çalışmak zorunda kalmış, güvenli olmayan çalışma koşullarında iş kazaları sonucu hayatını kaybetmiş veya işverenler tarafından baskıya maruz kalmışlardır. Bu yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, üretim şeklinin ve sürecinin değişimi, kadın istihdamına olan talebi artırmıştır. Fiziki gücün eski öneminin azalması, tarım sektöründe çalışanların sayısının azalması ve hizmet sektörünün önem kazanması, kadınlar için yeni birçok iş imkanını ortaya çıkarmıştır. Kadınların ücret karşılığı çalışmaya başlamaları sonucu ekonomik

bağımsızlıklarını kazanmışlar ve ailedeki ve sosyal yaşamdaki rolleri de değişmiştir (Hüseyinli ve Hüseyinli, 2016: 111).

Sanayi devriminde dokuma sektöründe yaşanan önemli gelişmeler, kadın istihdamı oranını artırmıştır. Dokuma sektöründe yaşanan teknik gelişmeler, uzmanlaşma ve işbölümü kadınların erkeklerden daha başarılı olmasını sağlamıştır. Fakat kadınların emekleri karşısında aldıkları ücret erkeklerden daha azdır. Bunun sebebi ise, o dönemde ki iktisat anlayışının “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklinde olmasıdır. Böylece bu dönemde kadınlar, düşük ücretle ağır işler de çalıştırılmıştır (Umutlu, 2021: 16).

2.2.3. Cumhuriyet Dönemi Kadın İstihdamı

Cumhuriyet döneminde Türkiye’de kadınlar tam anlamıyla üretimde yer almaya başlamışlardır. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile ekonomide serbest piyasaya dayalı kalkınma modeli kabul edilmiş ve 1924 Anayasası ve 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun ile kadın ve erkeklerin eşitliği kabul edilmiştir. 1930’da kabulü yapılan Belediye Kanunu ile kadınların seçime seçmen olarak katılması sağlandı ve 1934 yılında yapılan yasa değişikliği ile Millet Meclisi seçimlerinde kadınlara seçme seçilme hakkı sağlanmıştır. 24 Nisan 1930 yılında kabulü yapılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile kadın ve çocuk istihdamının çalışma koşullarında iyileştirmeler yapılmıştır 1936 yılında kabulü yapılan 3008 sayılı İş Kanunu ile kadınların iş hayatındaki hakları korunmaya çalışılmış ancak ücretlerin eşitliği konusunda herhangi bir düzenleme yapılamamıştır (Doğan vd., 2011: 7).

Cumhuriyet döneminde, Atatürk kadına eğitim ve diğer alanlarda eşitlik sağlamıştır. Kadınların çalışması ve toplumun gelişmesinde katkıda bulunmalarını için destek olmuştur. Bu durumda kadınların kendine olan güvenlerini kazanmalarını sağlamıştır. Evin işini yüklenen kadınlar aynı zamanda çalışarak aile bütçesine katkı sağlamaya başlamışlardır. İş ve aile sorumluluğunu yüklenen kadınlar ulusal eğitimlerde görevlendirilmiş ve yurtsever öğretmenler olarak mesleklerini yerine getirmişlerdir (Umutlu, 2021: 27-28).

Cumhuriyet döneminde kadın çalışanlara yönelik ilk önemli sayısal veriler, 1927 Sanayi Sayımı ile ortaya çıkmıştır. Bu sayımda diğer sayımlardan farklı olarak, ülkedeki tüm sanayi kuruluşlarını ele almış, fakat istihdam cinsiyet dağılımı yalnızca dört ve daha fazla işçi çalıştıran firmalar ele alınmıştır. Bu sayım sonuçlarına göre kadın istihdam oranı %25.58’dir. Yani çalışan her dört kişiden bir tanesi kadındır. Bu sonucun böyle olmasının birinci sebebi, istihdam faaliyetlerinin kadın çalışanların yer aldığı alanlarda yoğunlaşması ve savaşımlardan dolayı erkek işgücünün azalmasıdır. Üçüncü sebep ise, eşleri savaşta vefat eden kadınların çalışma hayatına girmesidir (Önder, 2013: 39).

Cumhuriyet döneminde kadınlar, ev işleri dışında öncesinde atölyede çalışmaya başlamış ve sonrasında fabrikalarda çalışmışlardır. Kadınların çalışma alanlarında iki dönem itibariyle bir devamlılık söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de kadın istihdamı, gıda, dokumacılık, tütün ve içki alanlarında yer almıştır. Özellikle kadın çalışanlar, sanayisi gelişmiş şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Cumhuriyet döneminde de cinsiyete göre ücret farklılıkları olmuş ve kadının aleyhinde bir eşitsizlik olmuştur. Aynı dönemde kadının çalışma koşulları erkelerden daha kötü ve çalışma süreleri daha uzun ve aynı zamanda iş güvenliği ve sağlığı sağlanmamıştır (Akdemir vd., 2019: 188).

2.3. Kadın İstihdamının Önündeki Engeller

Birçok ülkede erkek ve kadınların eşitliği kabul edilse bile işgücü alanında cinsiyetçi bir ayrımcılık bulunmaktadır. Kadınların genellikle istihdamda yer almaması toplumun yapısı ve örf ve adetlerden kaynaklanmaktadır. İstihdam edilseler bile, kadınlara ücret ve işte yükselme gibi konularda cinsiyet ayrımcılığı yapılmaktadır. Erkeklerle karşılaştırıldıklarında kadınların işgücü oranı daha düşüktür ve tüm eğitim seviyelerinde erkeklerden daha az maaş almaktadırlar (Göcen, 2018: 315).

Düşük ücretle çalışan kadın maalesef ki daha çok kriz dönemlerinde işgücüne katılmakta ve bu durumda çalışma koşulları açısından olumlu bir etki oluşturmamaktadır. Kadınların çalışma hayatına katılımını sağlayan birçok faktör olmakla birlikte bunlar genel olarak sosyal ve ekonomik faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik faktörler olarak düşük maaş, sosyal güvencenin olmaması, evlilik ve çocuğunun olması sayılabilirken; sosyal faktörler olarak da düşük eğitim, köyden şehre göçün etkileri ve toplumsal cinsiyet anlayışı sayılabilir. Ayrıca evli olup kendisi çalışmayıp eşleri çalışan kadınlar, eşleri işsiz kaldığında evin ekonomisine katkı sağlamak için iş aramakta ve istihdama katılmaktadırlar (Durmaz, 2016: 44-45).

Günümüzde çalışma yaşamında kadınların daha fazla yer almalarının, toplumsal açıdan aile yaşamında yapması beklenen görevleri engellediği düşünülmektedir. Bu şekilde düşünülmesi kadınların çalışma yaşamında üst kademelere yükselmelerini ve kariyerlerinde belirledikleri hedeflere ulaşmalarını olumsuz etkilemektedir. Kadınların istedikleri kariyere ulaşmalarını engelleyen birçok sorun vardır (Wolff vd., 2018: 13). Bu engellerden cinsiyet temelli bakış açısı, cam tavan sendromu, kraliçe arı sendromu, mobbing (psikolojik taciz) ve ücretlendirmede eşitsizlik (ücret, fırsat eşitsizliği) çalışmamızda ele alınacaktır.

2.3.1. Cinsiyet Temelli Bakış Açısı

Ataerkil bir düzende erkek her koşulda her zaman güçlü, başarılı ve özgürdür; kadın ise erkeğe boyun eğmekle yükümlü ve bir birey olarak kendi başına hareket edememekte ve erkeğe

bağlı olarak yaşamaktadır. Bu şekilde yaşayan kadın, sosyal, ekonomik ve politik yaşam alanlarının dışında kalmaktadır. İstihdam düzeylerinin istenilen seviyeye ulaşması için cinsiyete dayalı rollerin gerekli koşullarda değiştirilmesi gerekmektedir. Kadının evin dışındaki çalışma hayatına başlaması kolay olmayabilir. Bunun kolay olmamasının sebepleri arasında, kadına tanımlanmış sosyal rollerin yanı sıra, eğitim ve öğretim eksiklikleri, toplumun talepleri ve önyargıları, kadın haklarındaki eksiklikler ve bölgesel farklılıklar sıralanabilir. Fakat, kadınların artık erkeğe bağlı olmadan yaşamak istemeleri ve kendilerini kanıtlamak istemeleri güzel bir gelişmedir. Kadınların ekonomik başarısı sadece evin geçimine fayda sağlamak değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatta özgürleşmesi için de önemlidir (Sonakalan, 2016: 551).

Cinsiyet temelli bakış açısı ile iş hayatındaki işbölümünün yanı sıra sosyal yaşamdaki işbölümü de “kadın işi” ve “erkek işi” olarak iki şekilde sınıflandırılmıştır. Gerçekten de sosyal yaşamdaki bazı işler, örf ve adetler sebebiyle kadın işi olarak tanımlanmıştır. Örneğin, çocuğun büyütülmesi veya ev işleri kadının temel görevi olarak görülmektedir. Bunun sebebi ise, bu işlerin kadının yapısına uygun olması hem de bu işleri evde yerine getiriyor olmasının ahlaki açıdan uygun olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, kadınların çocuk büyütme ve ev işleriyle bütünleşmesinin arkasında kültürel bir yapının olduğu ve bu kültürel yapının da erkeğin egemen olduğu bir topluma hakim olduğu ortaya çıkmaktadır. Üstelik, kadınların ev işi ve çocuk büyütmesi o kadar çok benimsenmiş ki, çalışma hayatında kadınların cinsiyetlerinden dolayı yaşadıkları sorunlar görmezden gelinmiştir (Omay, 2011: 145).

Cinsiyet temelli ayrımın büyük bir çoğunluğu da işletmelerin ve işgücü piyasasının kadına karşı olmasından ortaya çıkmaktadır. Emek piyasasında bireyin istihdamı ve maaş ödemesindeki ayrımcılık çalışma performansını bakılmaksızın keyfi faktörlere dayanarak yapılmaktadır. Önyargılar ve istatistiki ayrım bu durumu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bireysel olarak yargılayan işveren, kadın çalışan istemez, çünkü çocuğu olan kadının işini tam anlamıyla yerine getiremeyeceğini düşünmektedir. Ancak, birçok çalışan kadının çocuğu olmadığı ele alınmamaktadır. Kadın cinsiyet olarak ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Dolmacı ve Şalvarcı, 2012: 10).

Günümüzde cinsiyet temelli ayrım kültürel normlarda saklanmış ve önyargısız gibi görünen çoğu işletmede varlığını sürdürmektedir. Cinsiyet temelli ayrımın doğal olarak kabul edilmesi ve benimsenmesinden dolayı kimse bunu sorgulamamakta hatta farkına bile varmamaktadır. Bu durumda, kadın çalışanlar için bir dezavantaj olmakta ve kariyerlerinin ilerlemesini engellemektedir (Wolff vd., 2018: 22).

2.3.2. Cam Tavan Sendromu

“Cam tavan” terimi, Hymowitz ve Schellhardt tarafından kurumsal kadınlarla ilgili 1986 Wall Street Journal raporunda ortaya atıldı. Cam tavan, şirketlerde, hükümette, eğitimde ve kar amacı gütmeyen kuruluşlarda üst düzey pozisyonlara (daha yüksek maaş seviyelerine) ulaşmaya çalışan veya bunu arzulayan kadınların karşılaştığı engelleri en sık ifade eden bir kavramdır. Ayrıca, ilerlemenin önünde karşılaştıkları engeller ırkları, etnik kökenleri ve erkekler de olabilir (Lockwood, 2004: 1). Cam tavan kavramı, kadınların iş hayatında daha üst seviyelere gelmelerini engelleyen görünmeyen nedenleri açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Bu görünmeyen nedenler “şeffaf” olarak ele alınmış ve bu sebeple kavram Türkçe’deki karşılığı olan “cam tavan” olarak adlandırılmıştır (Kulualp, 2015: 102).

Cam tavan etkisinin önemli bir işareti cinsiyete dayalı tazminattır. Sayısız çalışma ve anekdot raporları benzer kuruluşlardaki benzer pozisyonlar bulunan erkekler ile kadınların maaşları arasında büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2002’de kar amacı gütmeyen kuruluşlardaki erkek CEO’ların medyan toplam ücreti 147.085 dolarken benzer yerlerde çalışan kadın CEO’ların medyan toplam ücreti de 98.108 dolardır. Erkek ve kadınlar örgütsel gelir büyüklükleri karşılaştırıldığında kadınların aleyhine olan tutarsızlıklar mevcuttur. Ayrıca, kadınların erkeklerle eşit pozisyonlar için rekabet etmek ve bu pozisyonlara layık olmak ve ücret farkını kapatmak için gerekli belirli yöneticilik deneyimi gibi becerilere sahip olma olasılıkları da yoktur. Cam tavanın bir başka göstergesi de, kadınların ilerlemesinin köklü kurumsal kültürler tarafından engellemesidir (Lockwood, 2004: 2).

Türkiye’de ve dünyada cam tavan sendromu ile ilgili yapılan çalışmalarda cam tavanla ilgili engellerin farklı şekillerde gruplandırıldığı görülmektedir. Fakat bütüncü bir görüş açısıyla, örgütlerde cam tavan oluşumuna neden olan engeller bireysel, örgütsel ve toplumsal olarak ele alınmaktadır (Mizrahi ve Aracı, 2010: 150).

Tablo 5: Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Engelleri

Bireysel Faktörlerden Kaynaklanan Engeller	Örgütsel Faktörlerden Kaynaklanan Engeller	Toplumsal Faktörlerden Kaynaklanan Engeller
• Çoklu Rol Üstlenme • Kadınların Kişisel Tercih ve Algıları	• Örgüt Kültürü • Örgüt Politikaları • Mentor Eksikliği • Informal İletişim Ağlarına Katılamama	• Mesleki Ayrım • Stereotipler (Cinsiyetle Bağdaştırılan Kalıplaşmış Önyargılar)

Kaynak: Mizrahi ve Aracı, 2010: 150

2.3.3. Kraliçe Arı Sendromu

İş hayatında cinsiyetçi davranışların çoğunlukla erkeklerden kaynaklandığı düşünülür. Bununla birlikte, son araştırmalar, erkek egemen toplumlarda başarılı olan kadınların, astlarının kadınların ilerlemesinde de olumsuz bir rol oynayabileceğini öne sürüyor. Bazen güçlü konumlara ulaşan kadınların diğer kadınlar için kariyer fırsatlarını geliştirmeye motive oldukları ve onlara rol model olarak hizmet ettikleri düşünülse de, birçok araştırma, güç konumlarındaki kadınların, konumlarını iyileştirmeye yönelik girişimleri desteklemekten çok karşı çıktıklarını göstermektedir. Kadın liderlerin, kadınların kendi örgütleri içindeki dezavantajlı konumlarını sorgulamak yerine dolaylı olarak meşrulaştırdıkları ve başarılı oldukları örgüt kültürünü sürdürdükleri bu davranış, “Kraliçe Arı Sendromu” olarak adlandırılmıştır (Derks vd., 2011: 520).

Kraliçe arı sendromu, kadınların sahip oldukları yönetim mevkilerinin riske girdiğini düşünmesi sonucunda ortaya çıkan ve kadınların sahip oldukları liderlik makamını sürdürmek için diğer kadınlara karşı sistematik bir engelleyici tutum olarak tanımlanabilir. Kraliçe arı sendromu, yönetim pozisyonundaki kadınların elde ettikleri gücü kaybetmeme odaklı davranışlarıdır. Başka bir anlatımla sırf kadın olmaktan dolayı yönetim basamağına gelmeleri engellenen kadınların, güçlükle sahip olduğu yönetim pozisyonunu kaybetmemek için diğer kadınları engellemeye çalışmasıdır (Bozkurt ve Bozkurt, 2022: 7). Başarılı kadınların toplumsal cinsiyet klişelerinden uzaklaşmaları, daha genç kadınların yeterliliğini ve hırsını hafife almalarına yol açar. Genellikle, başarılı kıdemli kadınlar fırsat eşitliği sağlamayı amaçlayan önlemlere direnirler ve genç meslektaşlarına akıl hocalığı yapma konusunda isteksizdirler. Bu durumda, kadınların kendilerinin en büyük düşmanları olduğunu, benzersiz konumlarını korumak istediklerini ve diğer kadınların eşit kariyer başarısı elde etmesine izin vermeyecekleri şeklinde yorumlanıyor. Bu yoruma karşı çıkan araştırmalar, kraliçe arı sendromunu kuruluşlardaki toplumsal cinsiyet önyargısıyla başa çıkma stratejisi olarak ortaya çıktığını düşünmektedirler (Ellemers, 2014: 50).

Kraliçe arı sendromu, hem kraliçe arı olarak benimsenen kadınlar ve astları için hem de kadınların bir grup olarak sosyal konumu için bazı sonuçlara sebep olmaktadır. Kraliçe arı gibi hareket eden kadın, erkeklerin hakim olduğu örgütlerde başarılı olsa da kendinden daha düşük pozisyonda olan genç hemcinsleri tarafından lider olması açısından desteklenmemektedir. Astları ile ilgili cinsiyet önyargısını engelleyen kraliçe arılar, diğer kadınların güzel mevkilere gelmelerinde önemli bir etkiye hakim olabilirler. Kadınların kraliçe arı tutumları, genç hemcinslerinin kendilerine olan güvenlerini sarsabilir ve bu sebeple başarısız olabilirler. Son olarak, Kraliçe Arı Sendromu, çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığının devam etmesine sebep olur (Bayat ve Baykal, 2021: 755).

2.3.4. Mobbing (Psikolojik Taciz)

1980'lerin başlarında, İsveçli psikolog Heinz Leymann tarafından mobbing ilk kez açıklanmıştır. Heinz Leymann'a göre mobbing, işyerinde psikolojik şiddet ve işyeri zorbalığı olarak tanımlanmıştır (Westhues, 2002: 32). Mobbing; İngilizce "mob" kökündendir ve aşırı şiddeti içerir ve şiddet uygulayan kalabalık ve çete anlamındadır. Kelime Latince "mobile vulgus" dan oluşmuştur. İş hayatında çalışana maddi manevi çok fazla zarara sebep olan duygusal taciz, yakın geçmişte açıklanmış ve Kuzey Amerika'dan Avrupa ülkelerine, oradan Japonya'ya kabul edilen 'Mobbing' ismi kabul görmüştür. Mobbing literatüre yeni katılan bir kavram olduğu için, Türkçe karşılığı hakkında henüz bir kesinlik oluşmamıştır. Türkçe karşılık olarak "işyerinde psikolojik şiddet", "işyerinde psikolojik taciz", "işyerinde manevi taciz", "duygusal şiddet", "yıldıрма" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından işyerinde psikolojik taciz olgusu, "Bezdiri" olarak tanımlanmıştır (Polat ve Pakiş, 2012: 211-212).

Mobbinge maruz kalan çalışanlar gereksiz bir baskının altına girerler. Bireyleri, aileleri mahveder ve hem işverenler hem de devlet açısından olumsuz sonuçlara sebep olur. İnsanları "sertleştirmez, bunun yerine zayıflatır, güçsüzleştirir ve yok eder. Hayatta kalmaya yardımcı olmaz, bunun yerine varlığımızı tehdit eder. Uzun vadeli büyüme ve refahı teşvik etmez, ancak uzun vadeli pahasına kısa vadeli çıkarları destekler (Field, 1996: 1).

Mobbing (psikolojik taciz), işyerinde çalışanlara yöneticileri, eşit konumda çalışanlar veya astları tarafından düzenli bir biçimde uygulanan her türlü baskı, tehdit yıldıрма, şiddet gibi davranışları göstermektedir. Avrupa Dördüncü Çalışma Koşulları anketi sonuçlarına bakıldığında, kadınlar bu tür davranışlara erkeklerden üç kat fazla maruz kalmaktadır. Kadınlar Çek Cumhuriyeti'nde yüzde 10, Norveç'te yüzde 7, Türkiye ve Hırvatistan'da yüzde 6, Danimarka, İsveç, Litvanya ve İngiltere'de yüzde 5 oranlarında mobbinge maruz kalmaktadır. 1996 yılında Avrupa Birliği'nin 15 üye ülkesinde gerçekleştirilen 15800 görüşmenin sonuçları, bir önceki yıl içinde çalışanların, %4 'ünün (6 milyon çalışan) fiziksel şiddete, %2'sinin (3 milyon çalışan) cinsel tacize, %8'inin (12 milyon çalışan) mobbingle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar, en çok mobbinge maruz kalanların kadınlar olduğunu göstermektedir. Türkiye'de mobbingle ilgili yapılan araştırmalar da bu sonucu desteklemektedir. Kamu kesiminde çalışan 877 kişi için yapılan çalışmada erkek çalışanların %62'sinin, kadınların ise %16'sının yine bir erkek tarafından şiddete uğradıkları görülmüştür. Ayrıca çalışmada, şiddet içeren tutumların daha çok erkekler tarafından uygulandığını ve erkek çalışanlarda daha fazla kadın çalışanların bu davranışlara maruz kaldığı tespit edilmiştir (Çakır, 2008: 35-36).

Tablo 6: Yönetim ve Mobbing Arasındaki Fark

Yönetimin Amacı	Mobbingin Amacı
• Görevlerin yerine getirilmesi • Hedeflerin başarılması • Personel ve kaynak kullanımının kontrolü • Yükümlülüklerin yerine getirilmesi • Hedeflere ulaşılması • Üretim Optimizasyonu • En iyi hizmetin sağlanması • Maliyetin en aza indirilmesi • Gelir maksimizasyonu	• Tatmin olma (Doyum) • Hayatta kalma

Kaynak: Field, 1996: 4

2.3.5. Ücretlendirmede Eşitsizlik (Ücret, Fırsat Eşitsizliği)

Kadınların iş hayatına girmelerinin önündeki engellerden bir tanesi de ücretlendirmede yapılan eşitsizliktir. Ücretlendirmede eşitsizlik İş Kanunu’nun 5. maddesinde “Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz” şeklinde ele alınmıştır. İş Kanunu ücretlendirmede eşitsizliğe karşı olsa da kadınlar yine de asgari ücrette veya asgari ücretten daha düşük ücretle çalıştırılmaktadırlar. İş yaşamında kadınlar ile erkekler arasında ücretlendirmede ayrım olmasının sebeplerinin başında kadının öncelikli işinin annelik, erkeğin öncelikli işinin ise evi geçindirmek zorunda olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat aynı konumda çalışan kadınların erkeklerden daha az maaş almaları, kadınların istihdama katılımlarını ve verimli bir şekilde çalışmalarını olumsuz yönde etkilemektedir (Aksöz ve Durkal, 2021: 145).

Ücretlendirmedeki eşitsizliği kadınlar ve erkekler açısından kıyasladığımızda, aynı işte çalışan kadın ve erkeklerin aynı ücreti almadığını görmekteyiz. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar özellikle özel kesimde çalışan kadın ve erkekler arasında %50’nin üstünde farkın olduğunu ve aynı eğitim ve tecrübeye sahip olmalarının önemli bir eşitsizlik olduğunu göstermektedir (Sadi ve Karatepe, 2021: 27). Türkiye’de yapılan bazı çalışmalar da ücretlendirmedeki eşitsizliğin cinsiyete dayandığını göstermektedir. Yapılan araştırmalar Türkiye geneline veya bölgesel olarak değerlendirme yapıldığında kadın ve erkekler arasında önemli derecede kazanç farklılığı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre, ülke genelinde erkek ve kadınlar arasındaki kazanç farklılığının %64 olduğu görülmektedir (Çakır, 2008: 34).

İş yaşamındaki kadın ve erkekler arasında ortaya çıkan ücretlendirmedeki eşitsizlik üç farklı ayrımcılıktan doğmaktadır (Albar, 2019: 282):

1. Dağılım Kaynaklı Ücret Ayrımcılığı: Kadınların düşük maaşlı işlerde ve sektörlerde işe başlamalarından kaynaklı ücret farklılıklarıdır. Bu koşulda eşitsizlik işe alma sürecinden başlayıp, işte yükselme sürecine kadar devam etmektedir.
2. İşten Kaynaklı Ücret Ayrımcılığı: Bir işyerinde erkeklerle aynı işi yapan kadınların daha düşük maaş alma durumudur.
3. Değersel Kaynaklı Ücret Ayrımcılığı: Bir işin erkek işi olarak kabul görmesi ve o işletmede daha çok erkek çalıştırılması, kadın çalışan o işi yapma yeteneğine ve tecrübesine sahip olsa bile işletmede erkek çalışanların daha egemen olması sebebiyle kadınların erkeklerden daha az maaş alma durumudur.

2.4. Türkiye’de Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar

Türkiye’de kadın istihdamına yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde, kadının istihdama katılımı etkileyen birçok unsur vardır. Çalışmamızda kadın istihdamını etkileyen bu unsurlara yer verilecektir.

2.4.1. Ücretsiz Aile İşçiliği

Türkiye’de iş hayatında bulunan kadına karşı bakış açısı, kadının istihdama katılım oranını etkileyen en önemli etkenlerden biri olarak gösterilebilir. Çünkü Türkiye’de var olan kültür çerçevesinden dolayı kadına yüklenen sorumluluk onun iş hayatından uzaklaşmasına ya da uzak duruyor gibi davranmasına neden olmaktadır. Şehirde veya kırsal alanda kadının üstlenmiş olduğu sorumluluk yani ücretsiz aile işçiliği kadının istihdama katılımını doğrudan etkilediği görülmektedir. Kadının ev içinde yapmış olduğu işlerin bir ekonomik değeri yoktur. Bu durum da kadınlar için olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır. Kadının ücretsiz olarak aile içinde iş yapması kadının emeğinin “çalışma” olarak görülmemesi ve kadının ev işlerini yapması doğal kabul edilip emeğinin görmezden gelinmesine sebep olmaktadır (Yılmaz ve Zoğal, 2015: 13-14).

Türkiye’de kadınların iş yaşamları incelendiğinde, genel olarak kadınlarımızın ücretsiz aile işçiliği yaptıkları görülmektedir. Ücretsiz aile işçiliği kırsal kesimde daha yaygın iken, kentsel kesimde daha az görülmekte ve bu durum kırsal ve kentsel kesimde kadının işgücüne katılım oranının farklılaşmasına sebep olmaktadır. Kırsal kesimde kadının ücretsiz aile işçisi olarak tarım sektöründe ağırlıkta olduğu ancak ücretli olarak kentsel kesimde emek piyasasına giremedikleri söylenebilir. 1988 yılından bu yana kırsal kesimdeki kadınların işgücüne katılma oranları %54’lerden %40’a önemli derecede azalırken, kırsal kesimden kente göç olmasına rağmen kentsel kesimdeki kadın işgücü oranı hemen hemen aynıdır. Bu durumda göç eden kadın işgücünün, emek piyasasına giremediğini göstermektedir (Özer ve Biçerli, 2003: 66).

Modern toplumlarda istihdamın aile işletmelerinden kurumsal işletmelere kayması, üretim ve finans alanında teknolojik ölçek ekonomilerinin önem kazanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu dönüşüm, özellikle imalat, inşaat, ticaret ve hizmetler gibi büyük sektörlerde, firmaların işlem maliyetlerini en aza indirme yeteneklerine dayanmaktadır. Kadınların aile dışında istihdamda bulunmaları, emekleri karşılığında aldıkları ücretin kontrolünü sağlamalarında katkıda bulunur. Böylece kadının ev ekonomisinde söz hakkı bulunmaktadır (Schultz, 1989: 1).

2.4.2. Eğitim Düzeyi

Eğitim ve eğitimin düzeyi kadın işgücünde önemli bir faktördür. Eğitim ülkelerin, sosyal ve ekonomik açıdan ilerleyişinde önemli bir rol oynamaktadır. Kadınların sosyal ve ekonomik yaşamdaki yerini belirleyen unsurlardan biri de eğitimidir. Teknolojinin her geçen gün daha fazla ilerlemesiyle eğitimde hayatımızda zorunlu hale gelmektedir. Eğitim ile kazanılan beceriler sayesinde kadınlar daha fazla işgücü piyasasına katılmaktadırlar (Korkmaz ve Budak, 2022: 207).

Kadınların iş yaşamına katılmalarında eğitimin önemi büyüktür. Eğitimi bir sermaye gibi düşündüğümüzde eğitim alan insanlar ve toplum bu durumdan direk etkilenmektedir. Eğitim seviyesi düşük olan kadınların eğitim düzeylerini geliştirdiklerinde hem toplumsal hem de ekonomik açıdan bir ilerleme olduğu görülmektedir. Kadının evinin dışında bir iş yaşamının olması, kendi parasını kazanması, aile yaşamında ve dışında karar alma yetkisinin olması, kalkınmanın ve toplumsal yaşamın gelişmesini sağlamaktadır. Kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi, daha yüksek ücret almalarına, doğurganlığın ve çocuk ölümlerinin azalmasına katkı sağlamaktadır. Eğitim düzeyindeki düşüklük ise kadınların küçük yaşta evlenmelerine ve doğurganlığın artmasına sebep olmaktadır. Bu durum da kadının iş yaşamına katılmasını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Aşkın, 2015: 49).

Okur-yazar olmayan kadınların, istihdam oranlarına bakıldığında günden güne azaldığı görülmektedir. İlköğretim ve ortaöğretim eğitimi alan kadınların istihdam oranında 2000’li yıllarda dalgalanmalar olmuş ancak sonrasında bu oranda artış olduğu görülmektedir. Üniversite mezunu olan kadınlara baktığımızda üniversite okumayan kadınlardan daha fazla istihdam oranına sahiptirler. Yapılan çalışmaları incelediğimizde eğitim düzeyinin kadın istihdamını önemli derecede etkilediğini ve eğitim seviyesi yükseldikçe kadın istihdam oranının arttığı görülmektedir (Yılmaz ve Zoğal, 2015: 14). Çoğu ülkeye bakıldığında, eğitim alan kadınların ve iş hayatına girebilmek için uzun süre eğitim görenlerin işten ayrılma eğilimleri oldukça düşüktür (Brewster ve Rindfuss, 2000: 281).

2.4.3. Kayıt Dışı İstihdam

Başta batı ülkeleri olmak üzere 1960'lı yıllarda “kayıt dışı ekonomi” terimi literatürde yerini almaya başlamıştır. Kayıt dışı istihdam terimi ise 1970 yılında ilk kez Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nın düzenlediği Dünya İstihdam Programı (World Employment Program) Kenya Raporunda “enformel sektör” olarak yer almaktadır (Korkmaz ve Budak, 2022: 216).

Kayıt dışı istihdamın literatürde birden fazla tanımı bulunmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu kayıt dışı istihdamı, “niteliği itibariyle yasal işlerde çalışarak istihdama katılan bireylerin sarf etmiş oldukları emeğin gün veya ücret olarak ilgili kurum ve kuruluşlara eksik bildirilmesi veya hiç bildirilmemesi” şeklinde tanımlarken; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise kayıt dışı istihdamı bildirilmeyen gri ve gizli çalışma olarak ifade etmiş ve “ürünlerin üretiminde çalışmayla ilgili bir veya daha fazla yasal yükümlülüğün yerine getirilmediği çalışmalardır” şeklinde tanımlamıştır (Erdal, 2019: 228).

Kendi için veya ailesi için ücretsiz olarak çalışan kadınların istihdama katılımını engelleyen en önemli faktörlerden bir tanesi de kayıt dışı istihdamdır. Birçok kadın kayıt dışı istihdamda yer almaktadır çünkü istedikleri gibi resmi sektörde işe girememektedirler. Kayıt dışı istihdamda bulunan kadınlar, yasal ve düzenleyici çerçevenin dışında kalmaktadır. Bundan dolayı yasal veya sosyal korumaları ya hiç yoktur ya da çok azdır. Aynı zamanda kamunun altyapısından ve olanaklarından yararlanamamaktadırlar. Kayıt dışı istihdamda yer alanların büyük bir çoğunluğunun resmi sektörde çalışanlara göre geliri düşüktür ve bundan dolayı kayıt dışı istihdam edilen kadınlar erkeklere göre daha yoksuldur (Kıral ve Karlılar, 2017: 274).

2.4.4. Yaş

Yaş, kadınların istihdamını belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Tüm yaş gruplarında, kadınların istihdama katılma oranları, erkeklerin istihdama katılma oranlarından daha düşüktür. Aynı zamanda, yaş gruplarına göre kadınların işgücü piyasasına katılımları da erkeklerden daha farklı bir süreç izlemektedir. Kadınlar gelişmiş ülkelerin genelinde, üç aşamalı bir süreçte göre iş yaşamında bulunmaktadır (Aşkın, 2015: 51).

Kadınların istihdama katılımı yaş gruplarına göre ele alındığında, çoğu ülkede “M” harfine benzeyen bir trende sahip olduğu gözlemlenmektedir. 20-24 yaşında olana kadınların istihdama katılımı maksimum seviyededir. Bu seviye 30’lu yaşların başından itibaren düşüşe geçmekte, 40’lı yaşlardan sonra tekrar yükselişe geçmektedir. 40-54 yaşında kadınların istihdama katılımı tekrar maksimum seviyeye çıkmaktadır. 30’lu yaşlarda kadınların istihdama katılmalarını engelleyen en önemli unsur çocuk sahibi olmalarıdır. 30’lu yaşlardaki kadınların çocukları genellikle 0-6 yaş

aralığında olup kadınların çocuklarını büyütmek için iş piyasası dışına çıkmalarını gerektiren dönemdir (Hayghe ve Bianchi, 1994: 25).

Tablo 7: Türkiye’de Yıllara ve Yaş Gruplarına Göre Kadın İstihdam Oranı (%), 2014-2022

Yıllar	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59
2014	14, 3	30, 3	36, 1	36, 9	37, 7	37, 4	31, 5	24, 5	19, 6
2015	15, 1	32, 1	36, 5	37, 4	39, 4	39, 2	33, 3	25, 8	20, 3
2016	15, 6	31, 5	37, 4	38, 2	40, 2	40, 6	35	26, 1	20, 5
2017	14, 8	31, 8	39, 1	39, 2	41, 6	41, 6	37, 4	28, 3	20, 9
2018	14, 2	33	39	39, 6	42, 4	42, 5	38, 9	29, 5	21, 9
2019	14	31, 6	39	39, 5	40, 9	41, 7	37, 9	29, 1	21, 7
2020	10, 5	28	36, 3	36, 1	39, 2	39, 5	35, 7	27, 9	19, 5
2021	11, 3	31, 1	39	38, 7	40, 4	41, 3	38, 3	30, 6	20, 9
2022	12, 4	34	42, 8	42, 8	43, 6	44, 6	41, 8	33	22, 9

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri

Türkiye’de kadının işgücü piyasasına girişi yaş faktörü açısından ele aldığımızda, TÜİK 2014-2022 yılları arasındaki verilere baktığımızda, 15-19 yaş aralığı ile 40-44 yaş aralığında kadın işgücünün arttığını, 45-49 yaş aralığından sonra giderek azaldığını görmekteyiz. Bu azalışın sebebinin 45-49 yaş aralığında kadınların emekli olması olarak düşünebiliriz.

2.4.5. Medeni Durum

Avrupa ülkeleri ile Türkiye evlilik açısından birlikte ele alındığında Türkiye’de evlilik daha yaygındır. Bu durum kadınların işgücüne katılımını da etkilemektedir. Yapılan çalışmalara göre Türkiye’de kadınların evlenme yaşı 20’dir. Kırsal kesimde evlilik yaşı, kentsel kesime göre daha küçüktür ve ayrıca kırsal kesimde hiç evlenmemiş kadınların sayısı kentsel kesimdeki kadınlardan daha azdır. Bu durum kentsel kesimdeki kadınların eğitim oranlarının daha yüksek olması ve çalışma koşullarının daha elverişli olması ile açıklanabilir (Kasa ve Alptekin, 2015: 9).

Kadınların evli veya bekar olmaları istihdama ve işgücü piyasasına katılımlarını etkilemektedir. Evli bir kadının işgücü piyasasından çoğunlukla geçici veya daimi olarak ayrılması gerekebilir. Çocuk sahibi olan kadınların, çocuk bakım ve kreş ücretleri kendi maaşlarından daha yüksek olduğu durumlarda, iş hayatına devam edemeyip evde çocuk bakmaktadırlar. Kadınlar genellikle çocuk sahibi olmadan istihdamda bulunmakta fakat çocukları olduğu zaman istihdam edememektedirler. Çocuğu olmayan kadınların işgücü piyasasına katılımları küçük çocuğu olanlardan daha fazladır (Aşkın, 2015: 51-52).

Türkiye’de kadınların medeni durumuna göre ve dönemlere göre işgücüne katılım oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8: Türkiye’de Medeni Duruma ve Dönemlere Göre İşgücüne Katılma Oranı (%)
(15 + yaş)

Yıllar	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü
2000	35	25.2	41.0	11.5
2001	35.1	25.9	43.5	12.8
2002	36.8	26.4	42.1	12.4
2003	35	25.3	41.2	11.5
2004	33.2	21.6	40.9	9.1
2005	33.6	21.2	42.7	9.2
2006	34.3	21.5	41.4	8.7
2007	34.4	21.6	40.6	8.1
2008	35.3	22.4	42.9	8.6
2009	36.2	24.3	45.8	9
2010	36.6	26.4	47.8	9.2
2011	36.5	28.1	49.1	10.1
2012	35.8	29.4	49.5	9.4
2013	37.9	30.5	50.9	9
2014	38.2	30.1	48.2	8.2
2015	40.6	31.3	48.8	7.9
2016	41.4	32.5	51	7.9
2017	43.1	33.7	50.8	8
2018	43.6	34.1	51.7	8.7
2019	45	34	50.8	7.8
2020	39.7	30.7	46	7.1

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı

Tabloya baktığımızda Türkiye’de hiç evlenmeyen ve eşinden ayrılan kadınların işgücüne katılım oranı evli kadınlardan daha yüksektir. Eşi ölen kadınların işgücüne katılım oranı giderek azalmıştır bu şekilde azalmasının sebebi aldıkları dul aylıkları olabilir. Boşanan kadınların işgücüne katılım oranı ise giderek artmaktadır.

2.4.6. Doğurganlık Oranı

Kadın istihdamını etkileyen unsurlardan biride doğurganlık oranıdır. Doğurganlık oranı kadınların işgücüne katılımını etkilerken diğer bir yandan kadınlar sahip oldukları iş hayatındaki mevkiyi ve kazancı kaybetmemek için erteledikleri bir durumdur. Aynı zamanda doğum sonrası kadının çocuğunun ve ailesin ekonomik açıdan daha rahat yaşayabilmesi için iş hayatına geri dönmektedir. Doğurganlığın azaltılması, çocuk bakımına ayrılan zamanın artmasını sağlayabilir. Doğurganlığın azalmasının kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkilerinin büyük olduğunu ve bu etkinin, doğurganlık oranları düştüğü demografik geçiş sırasında ekonomik büyümeye önemli katkısı olduğu söylenebilir (Bloom vd., 2009: 80).

Günümüzde doğurganlık oranına bakıldığında, Türkiye’de bir kadın ortalama olarak 2.16 oranında doğum yaptığı görülmektedir. 1970’li yıllardaki verilere bakıldığında günümüzde doğurganlık oranı yüzde elli oranında azalmıştır. Kadınların en fazla doğum yaptığı yaş aralığı 20-29 yaşlarıdır. Genel olarak 25 yaşında bir kadının bir çocuğu, 30 yaşlarında iki çocuğu bulunmaktadır. Doğurganlık düzeyi 20’li ve 30’lu yaşlara oranla 40’lı yaşlarda giderek azalmaktadır. Doğurganlık oranında bölgesel olarak da farklılıklar bulunmaktadır. Doğu bölgesinde ve kırsal alanlarımızda doğum oranı yüksek iken batı bölgemizde ve kentlerimizde doğum oranı daha düşüktür (Korkmaz, 2012: 57-58). Doğurganlık oranıyla istihdam arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Son yıllarda kadın istihdamı arttığı için doğurganlık oranının düştüğü söylenebilir.

2.4.7. Cinsiyete Dayalı İşgücü Ayrımcılığı

Kişilerin cinsiyetlerine göre bir ayrıma uğramadan sosyal hayatın olanaklarından eşit olarak yararlanması, güçlenmesi, temsil edilmesi ve katılımı toplumsal cinsiyet eşitliği olarak adlandırılmaktadır. Kadın veya erkek tüm kişiler herhangi bir önyargıya maruz kalmadan istediklerini yapabilme hakkına sahiptir. Ancak toplumda kadın ve erkelerin değerlendirme biçiminde cinsiyetlerine ilişkin bir ayrımcılık söz konusudur. Kadınlar sosyal yaşamlarının her aşamasında erkeklerle aynı haklara sahip olmadıkları görülmektedir. Bundan dolayı iş hayatında, elverişli çalışma olanaklarına ve ekonomik kaynaklara ulaşabilirlik hususunda toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ortaya çıkmaktadır (Şahinoğlu ve Ağırkaya, 2021: 401).

Kadın ve erkek arasında ortaya çıkan cinsiyet ayrımcılığı sebebiyle kadınlar daha kötü konumlar da yer almaktadır ve kadınların fiziki, psiko-sosyal sağlığının çok iyi olmadığı ve eğitimlerinin de daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bundan dolayı kadınlar işgücünde daha az yer almakta ya da geliri düşük işlerde çalışmaktadırlar. Maaşlarının düşük olması yaşam koşullarını zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda iş hayatında kadın, iş terfilerinde ve ücretlendirmede ayrımcı bir tutumla karşılaşmaktadır ve işle ilgili karar verme ve yönetimde daha az yer almaktadır. Günlük yaşamda bile hala belirli alışkanlıklar devam etmekte ve “bilim adamı, iş adamı” gibi kavramlar kullanılmakta, “adam” yerine getirilen “insan” kavramı pek fazla kullanılmamaktadır (Özkan, 2020: 130-131).

Türkiye’de kadınların iş hayatında karşılaştıkları problemlerin başında aldıkları düşük ücretler gelmektedir. Özellikle erkeklerin aldığı ücretlerle karşılaştırıldığında büyük oranda farklılık vardır. Cinsiyete bağlı olarak kadınların istihdam da karşılaştıkları sorunlar beş grupta toplanmaktadır. Bunlar;

- Eğitim ve mesleki yaşamda ortaya çıkan eşitsizlik,
- İş bulmada ve iş yaşamında meslek içi yükseltilmede ortaya çıkan eşitsizlik,

- Yapılan iş karşılığında alınan maaşlarda eşitsizlik,
- Sosyal haklardan yararlanmadaki eşitsizlik,
- Cinsel anlamda yaşanan taciz olmak üzere değerlendirilmektedir (Pekel, 2019: 35).

2.5. Türkiye’de Kadın İstihdamının Sektörel Dağılımı

Türkiye’de kadın ve erkek istihdamının sektörel olarak dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 9: Kadın ve Erkek İstihdamının Yıllar ve Sektörel Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (%) , (15+ Yaş)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET	TARIM	SANAYİ	HİZMET
	KADIN			ERKEK		
2005	46, 7	16, 5	36, 3	18, 6	23, 0	51, 0
2006	43, 1	16, 5	39, 7	16, 9	23, 6	51, 8
2007	41, 1	16, 6	41, 6	15, 8	23, 7	52, 6
2008	39, 6	16, 3	43, 3	15, 8	24, 2	52, 2
2009	40, 0	15, 9	43, 5	17, 3	21, 8	52, 6
2010	40, 2	16, 4	42, 5	16, 9	23, 0	51, 5
2011	39, 0	15, 9	44, 3	16, 7	22, 9	50, 8
2012	35, 8	15, 6	47, 7	16, 2	22, 6	51, 5
2013	33, 4	16, 1	49, 6	15, 4	22, 9	51, 8
2014	31, 5	16, 4	51, 1	15, 5	22, 5	51, 8
2015	30, 6	15, 5	53, 0	15, 7	22, 2	52, 1
2016	28, 5	14, 9	55, 5	15, 5	21, 6	52, 8
2017	28, 0	14, 8	56, 3	15, 3	21, 2	53, 0
2018	26, 0	15, 2	57, 9	14, 9	21, 9	53, 3
2019	25, 2	15, 2	58, 9	14, 9	22, 1	55, 2
2020	23, 1	15, 9	60, 2	15, 3	22, 6	54, 0
2021	22, 7	16, 6	59, 7	14, 7	23, 5	53, 3
2022	20, 6	17, 1	61, 5	13, 6	23, 9	54, 1

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde 2005 yılından 2022 yılına kadar tarım sektörünün toplam istihdam oranında azalma olurken, sanayi ve hizmet sektörü oranlarına artış görülmektedir. Hizmet sektöründeki artış oranı sanayi sektörüne göre daha fazladır. Gelişmiş ülkelerde sanayi sektöründe artış daha fazla olurken Türkiye’de hizmet sektöründe daha fazla artış olmaktadır.

Türkiye’de 2005 yılı kadın istihdamının sektörel dağılımına baktığımızda tarım sektöründe %46, 7, sanayi sektöründe %16, 5, hizmet sektöründeki payı ise %36, 3 olduğu görülmektedir. Bu verilere göre 2005 yılında kadın istihdamının tarım sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. 2022

yılına baktığımızda ise kadınların tarım sektöründeki payı %20, 6, sanayi sektöründeki payı %17, 1 ve hizmet sektöründeki payı %61, 5 olarak görülmektedir. 2005 yılından 2022 yılına kadar ki süre zarfında tarım sektörünün payında azalma görülürken hizmet sektörünün payında ise artış görülmektedir. Buda kadınların tarım sektöründen uzaklaşarak kentlere göç ettiğini ve bunun sonucunda hizmet sektöründe yoğunlaşma olduğunu göstermektedir.

2.5.1. Tarım Sektöründe Kadın

Tarih boyunca bakıldığında üretimin yükü daha çok kadınların omuzlarındadır. Kadınlarımız üretimin her aşamasında yer almaktadır ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadırlar. Bundan dolayı kadınların tarım sektöründeki çalışmaları istatistiklere yansımamaktadır. Kadınlar üretim sektörünün temelini oluşturmalarına rağmen genellikle erkelerden daha düşük ücret almaktadırlar. Tarım ayrımcılığı ve eşitsizliğin en başta olduğu sektördür (Kaşıkırık, 2022: 114).

Kırsalda yaşayan kadınların tarım sektöründe üretime katılma seviyeleri, ailelerinin sahip olduğu toprak ve hayvanların sayısına göre değişmektedir. Kadınların en başta mevsimlik işçi olmak üzere bitkisel ve hayvansal üretimde tarım sektörüne katkıda bulunmaktadır. Dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de kadınlar tarım sektöründe erkeklerden daha fazla yer almaktadır. Bundan dolayı kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak tarım sektöründe görev almakta ve ailelerinin bütçesine önemli derecede katkıda bulunmaktadır (Tunç ve Demirbaş, 2022: 315).

Türkiye’de tarım sektörü 1950’li yıllarda sanayileşmenin gelişmesiyle azalmaya başlamıştır. Bu ekonomik değişim sürecinde tarım sektöründe yer alan kadın işgücü sanayi sektörüne geçiş yapmamıştır (Peker ve Kubar, 2012: 177). Türkiye istatistik kurumunun paylaştığı verileri incelediğimizde kadın istihdamında tarım sektöründe giderek azalma görülürken, sanayi sektöründe sabit bir kadın istihdamı mevcuttur.

2.5.2. Sanayi Sektöründe Kadın

Bir ülkenin kalkınmışlık seviyesini ele alırken, istihdamın sektörel olarak dağılımına bakılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmışlık seviyesine bağlı olarak istihdamın sektörel dağılımında farklılıklar olduğu görülmektedir. Kalkınma seviyesi yüksek olan ülkelerde sanayi ve hizmetler sektöründe işgücü artarken tarım sektöründe işgücü azalmaktadır. Ülkemizde ise son yıllara bakıldığında kadın istihdamında hizmet sektöründe artış olurken, sanayi sektöründe çok fazla bir değişim olmamış ve tarım sektöründe kadın istihdamında azalma görülmektedir (Berber ve Eser, 2008: 5).

Kadınlar sanayi sektöründe diğer sektörlerle göre daha az istihdam etmektedir. Kadınları korumak amaçlı yapılan yasalardan ve kadın emeğinin daha ucuz olmasından dolayı daha çok

emek yoğun işlerde istihdam etmektedirler. Bunların başında gıda, tekstil ve tütün fabrikaları gelmektedir. Aynı zamanda kadınların sanayi sektöründeki çalışma alanlarında gerekli teknik bilgi ve donanımına hakim olmamaları bu sektörde daha az istihdam etmelerine neden olmaktadır (Gelegen, 2001: 28).

Sanayi sektöründe kadınlar, çalışmanın zor olduğunu ve ilk işe başladıklarında başarısız olacaklarını düşünmektedirler. Bu şekilde düşüncelerinin sebebi yabancı erkeklerle aynı alanda çalışmanın zor olması ve fiziksel ve biyolojik olarak erkeklerden daha güçsüz olmalarıdır. Bundan dolayı erkeklerle aynı işi yapan kadınların fiziksel olarak zorlandıkları ve duygusal olarak yıprandıkları görülmektedir. Çoğu kadın ekonomik olarak ihtiyacı olduğu için sanayi sektöründe çalışmaktadır. Mavi yakalı kadınlarımız ekonomik ihtiyaçları olmasa sanayi sektörünü tercih etmeyeceklerini belirtmektedirler (Dumlu, 2022: 15-16). Ülkemizdeki verileri de incelediğimizde sanayi sektöründeki kadın istihdamında 2005-2022 yılları arasında çok bir değişiklik olmamakta, hemen hemen aynı oranda kalmaktadır.

2.5.3. Hizmet Sektöründe Kadın

Dünyada hizmet sektörü, toplam işgücü artışının en yüksek olduğu ve kadın işgücünün de bu alana yöneldiği bir sektördür. Hizmet sektöründe müşteri memnuniyeti ön plandadır ve bunun için çalışanlar duygularını ve davranışlarını kontrol etmeleri gerekmektedir. Türkiye’de hizmet sektöründe kadın işgücü oranı çok yüksek olmasa da, kadınların çalışması açısından daha elverişli olması sebebiyle artmaya başlamıştır (Özkaplan, 2015: 15).

Hizmet sektörü kadın çalışanların tarım sektöründen sonra en yoğun olduğu sektördür. Son yıllarda kadın işgücü oranı hizmet sektöründe artmaktadır. Hizmet sektörünün gelişmesi ve bu sektördeki işlerin kadınların çalışması için uygun olması bu artışta önemli rol oynamaktadır. Hizmet sektöründe kadın çalışanların eğitim seviyesi yükseldikçe sosyal statü ve hakları da artmaktadır (Gelegen, 2001: 28).

Türkiye’de hizmet sektöründe çalışan kadınları sayısal olarak ele aldığımızda, yukarıdaki tabloda yıllar itibarıyla artış olduğu görülmektedir. Türkiye istatistik verilerine göre 2005 yılında hizmet sektöründe %36, 3 kadın işgücü bulunurken tarım sektöründe %46, 7 oranındadır. 2022 yılına baktığımızda hizmet sektöründe %61, 5 kadın işgücü bulunurken tarım sektöründe %20, 6 oranındadır. Bu 17 yıllık süreçte kadın istihdamında, tarım sektöründe azalma görülürken hizmet sektöründe artış görülmektedir.

2.6. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geçmişi hemen hemen elli yıllık bir zamana denk gelmektedir. Bu tarihsel süreç uzun bir zaman olmamakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu da ele alındığında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ilk Osmanlı zamanında başladığı ve yaklaşık yüz altmış yedi yıllık geçmişinin olduğu, Köstence Çernova (66 km) demiryolu hattı ve İzmir-Aydın (131 km) demiryolu hattı ile ortaya konulmaktadır. Bundan dolayı Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimini Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden başlayarak ele almak daha anlamlı olacaktır (Şener ve Kılıç, 2008: 24).

Cumhuriyet öncesi dönemde, yabancı sermaye 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak dış borçlanma ve sermaye yatırımlarıyla Osmanlı Devleti’ne girmeye başlamıştır (Sükan, 2014: 198). Aynı zamanda Osmanlı topraklarına yabancı sermaye girişi, “kapitülasyonlar, 1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması, borçlanma ve Düyun-u Umumiye İdaresi” ile olmuştur. Kapitülasyonlar ile yabancılara, ticari-mali, adli ve idari olmak üzere üç konuda imtiyaz sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda yabancı sermaye, ticari ve mali olan kapitülasyonlardan olabildiği kadar faydalanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun sağladığı imtiyazlarla demiryolu işletmeleri yabancı işletmelerin eline geçmiştir. Yine kapitülasyonlardan faydalanan yabancılar vergilerin çoğundan muaf olmuşlardır (Orhon, 2022: 23).

Kapitülasyonlar, Balta Limanı Ticaret sözleşmesinin yapılmasına zemin hazırlamıştır. İngiltere de imzalana Ticaret sözleşmesi, Osmanlı ekonomisine ağır bir yük yüklemiş ve yabancılara uygulanan ticaret yasaklarını, yüksek gümrük tarifelerini, tezkere yönetimi kaldırmış ve iç pazarı tüm yabancılara açmıştır. Bundan dolayı bu sözleşme, yabancılara rahatsız eden bazı kısıtlamaları kaldırması ve kapitalizmin yayılması bakımından bir dönüm noktasıdır (Sükan, 2014: 198-199).

1838 Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşmasıyla, Osmanlı devleti borçlanmaya başlamış ve bu borçlar giderek artmıştır. Borçların ödenememesi sonucu Düyun-u Umumiye İdaresi 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile kurulmuştur. Düyun-u Umumiye gelirlerin düzenlenmesi ve borçların planlı bir şekilde ödenebilmesi için kurulmuştur. Ancak, idarenin kurulmasıyla yabancılar işletmeciliği de ele almışlar ve özellikle demiryolu, liman işletmeleri, bankacılık, sigortacılık, elektrik, su altyapı ve hizmet alanlarında yatırım yapmışlardır (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 34).

Tablo 10: Osmanlı Devleti’nde Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

	Yatırım Miktarı (Bin Osmanlı Lir.)	Yıllık Net Getirisi	Getiri Tutarı (%)
Demiryolları	53.310	1.040	1, 95
Elektrik, Tramvay, Su	5.700	170	2, 98
Liman ve Rıhtım	4.700	160	3, 40
Sanayi (Reji Dahil)	6.500	560	8, 61
Ticaret	2.660	-----	-----
Madenler	3.580	230	6, 42
Banka ve Sigorta	8.200	890	10, 85
Devletin ödediği demiryolu km. Güv.	-----	420	-----
TOPLAM	84.660	3.370	3, 98
Devlet Borçları	149.480	13.000	8, 70
GENEL TOPLAM	234.140	16.370	6, 99

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, 2001: 12

Tablo 10’a baktığımızda Osmanlı devletinde Birinci Dünya Savaşı öncesinde doğrudan yabancı yatırımlar da en fazla getirisi olan sektörün %10, 85 ile birinci sırada banka ve sigorta, devlet borçlarının %8, 7 ile ikinci sırada ve %8, 61 ile sanayiye yapılan yatırımlar üçüncü sıradadır. Diğer yandan yabancı yatırım kaynağı olarak devlet borçlarının çok iyi düzeylere ulaştığı gözden kaçmamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ve devlet borçlarının cazip ve yüksek getirisi o zamanın şartları dikkate alındığında Osmanlı devletine borç vermenin karlı bir iş olduğunu göstermektedir. Bu açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlara yönelik politikalar Cumhuriyet dönemine kadar artarak sürmüştür (Şener ve Kılıç, 2008: 27).

1920’lerde ülkenin bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemde, yabancı sermayeye karşı birçok eleştiri yöneltildi. Bu eleştiriler, yabancı sermayenin gittiği ülkede bağımlılık ilişkilerini güçlendirdiği ve ülkeyi kendi ülkesinin uzantısı haline getirerek ekonomik ve siyasi bağımsızlığını tehlikeye attığı noktalarına odaklandı.

1923-1980 yılları arasındaki Cumhuriyet dönemi hükümetlerinin yabancı yatırım politikası incelenirken, ülkeyi yöneten idari kadroların zihinsel yapısının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Kurtuluş Savaşı’nın ardından elde edilen bağımsızlık, 1923 Lozan Anlaşması ile uluslararası alanda kabul görmüştür. Siyasetçi ve bürokratların önceliği, bu bağımsızlığın gölgesinde kalmamasıdır. Uluslararası antlaşma olan Lozan Anlaşması ile birlikte kapitülasyonlar kaldırılmış olup, diğer küresel meselelerin çözümünde uluslararası hukuk kurallarına uyulmuştur. Dış politikada izlenen etkin tarafsızlık politikası, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Sovyet talepleri nedeniyle Doğu Anadolu konusunda terk edilmiş ve NATO üyeliği için başvurulmuştur. Bu dönemde yabancı yatırım politikasının oluşumunda etkili olan başka bir faktör de ülkenin

ekonomik yapısıdır. Menderes Hükümeti'nin izlediği serbestleşme politikalarından bağımsız olarak, Türkiye aslında altmış yıl boyunca ithal ikameci sanayileşme modeliyle ve kendi kendine yetmeyi hedefleyerek kapalı bir ekonomik sistemle yöneltilmiştir (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 34).

Türkiye'nin yaklaşımı yabancı yatırımlara karşı zamanla değişmiştir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunun yabancı yatırımlara karşı net, açık ve olumlu bir tutum sergilemesi tarihi bir not olarak kaydedilmelidir. Örneğin, Lozan Antlaşması imzalanmadan ve cumhuriyet kurulmadan önce, 17 Şubat 1923'te İzmir'de gerçekleşen I. Türkiye İktisat Kongresi'nde yabancı sermaye konusunda alınan kararlar ve Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm dünyaya ilettiği mesaj oldukça anlamlıdır:

... efendiler, ekonomi alanında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki, yabancı sermayeye düşmanız. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza uymak koşuluyla yabancı sermayeye gerekli güvenceyi vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye bizim emeğimize katkıda bulunsun ve bizimle onlar için yararlı sonuçlar versin... (Yavan ve Kara, 2003: 26).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, iç piyasada yeterli özel sermayenin olmaması, Atatürk'ün düşüncelerini destekleyici bir faktördü. Örneğin, bireylerin bankalardaki mevduatları 1924'te 13 milyon, 1929'da sadece 117 milyon Türk Lirasına ulaşabildi. İzmir Ekonomi Kongresi'nde, liderin ifade ettiği sözlerden anlaşılacağı üzere, liberal politikalar benimsenmiştir. Yeni kurulan Türk Devleti'nin çıkarları ve yasalarıyla uyumlu olduğu sürece, yabancı sermayenin kabul edilebileceği belirtilmiştir (Şener ve Kılıç, 2008: 28).

Tablo 11: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayeli İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı (1923)

Sektörler	Firma sayısı	Yatırılmış sermaye (milyon sterlin)	%
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman işleri ve Belediye Hizmetleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	94	63,4	100

Kaynak: Tezel, 1994: 107.

63, 4 milyon sterlinlik sermayesi olan 94 yabancı sermayeli şirket, Osmanlı İmparatorluğu'ndan cumhuriyete geçmiştir. Bu şirketlerin %62'si demiryolu sektörüne, %16'sı bankacılığa, %8'i liman ve belediye hizmetlerine, %6'sı ticarete, %5'i madencilığa ve %3'ü imalat sanayine yatırım yapmışlardır (Tablo 11). Bu kuruluşların %45'i Alman vatandaşlarına, %26'sı

Fransız vatandaşlarına, %17'si İngiliz vatandaşlarına, %4'ü Belçika vatandaşlarına, %2'si Amerikan vatandaşlarına ve %6'sı diğer ülke vatandaşlarına aittir (Tezel, 1994: 107). Görünüşe göre Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı ve ülkelere göre dağılımı ile cumhuriyetin ilk yıllarındaki durum oldukça benzer görünmektedir. Bu durumda, cumhuriyet yönetiminin ekonomik kurumları ve yapısını, Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve kültürel kurumları gibi tamamen devraldığını göstermektedir (Tablo 10-11).

1930'lu yıllara kadar, Cumhuriyet ilanından bu yana, yabancı yatırımlarda sürekli bir artış yaşandı. Türk hükümeti, bu dönemde yabancılara karşı olumlu bir tutum sergiledi ve 1924'te yabancıların belediye sınırları içinde mülk edinmelerini engelleyen yasal düzenlemeler kaldırıldı. Ayrıca, 1927'de Teşvik Sanayi Yasası'nın sağladığı imkanlardan yabancı sermayeli şirketler de faydalanmıştır.

1929 yılında meydana gelen ekonomik kriz, dikkat çekici bir şekilde döviz kontrolünü vurgulamıştır. Cumhuriyet hükümeti, 1447 sayılı menkul kıymetler ve döviz borsaları kanunuyla 1929 yılında yürürlüğe giren yabancı para birimlerinin alım-satımının kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Yabancı menkul kıymetler ve dövizlerin doğrudan işlem görmesi için maliye vekaletinin onayı gerekmektedir. Bu adımın amacı, kambiyo ve yabancı para alım satımının kontrol altında tutulmasıdır. Bu durum, yabancı hisse senetleri ve tahvillerin borsalarda işlem görmesini ve yabancı paraların alım satımını düzenlemeyi amaçlamaktadır. 1947 yılının 22 Mayıs'ında yayınlanan 13 numaralı karar, yabancı yatırımlarla ilgili Cumhuriyet döneminin ilk net düzenlemesini getiriyordu. Bu karar, Türk parasını koruma konusunda önemli bir adımı temsil ediyordu. (Uras, 1979: 108).

Dış ekonomik kaynaklara olan bakış açısı 1950'lerden itibaren değişti ve liberal ekonomik politikaların izlenmesiyle birlikte yabancı sermayeye daha olumlu bir tutum benimsendi. Gerçekten 1947-54 yılları arasında oluşturulan yönetimler, hükümet programlarında “yerli ve yabancı sermayeyi teşvik etmek ve her türlü ekonomik girişimde geniş bir yer vermek” ve “yabancı girişim sermayesi ve teknolojisinden geniş ölçüde yararlanmayı sağlamak ve gereksinimlerini karşılamak” gibi yabancı sermayeyi destekleyen ve hatta teşvik edici yaklaşımlar gösterdiler.

Türkiye'de, yabancı yatırımların teşvik edilmesi için temel bir adım olarak 01.08.1951 tarihli ve 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nun kabul edilmesiyle başlamıştır. Bu yasa ile uluslararası yatırım sadece yerli Türk yatırımı için açık olan işlerde kullanılacak, tekel ve ayrıcalık oluşturmayacak, endüstri, enerji, madencilik, altyapı, ulaşım ve turizm sektörlerinde faaliyet gösterebilecekti. Yabancı yatırımın yıllık kar transferi yüzde 10'u aşmayacaktı. Ancak üç yıllık süre içinde yasanın beklenen olumlu etkisi elde edilememiştir. 5821 numaralı kanunun yürürlüğe girdiği tarihten 1960 yılının sonuna kadar 431 farklı yabancı yatırım talebi yapılmış,

bunlardan 230'u onaylanmış, 201'i ise reddedilmiştir. Bu süre zarfında Türkiye'ye gerçekten giren yabancı sermaye, verilen izinlerin altında kalmıştır (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 39).

Türkiye'ye giren doğrudan yabancı yatırım miktarlarına incelendiğinde, 1980 öncesinde yabancı sermayeye ilişkin istatistiki veriler son derece düzensiz, bazen çelişkili ve çoğu bilim insanlarının kişisel çalışmalarıyla oluşturulmuşken, fakat 1980'den sonra düzenli istatistiklerin elde edildiği görülmektedir. 1971 yılında Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım sadece 300 milyon dolar iken, ilerleyen yıllarda büyük ölçüde sağlanan güven ve ekonomik istikrar durumu ile 1980'den sonra Türkiye'ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırımlarda artış görülmektedir. Yaşanılan ekonomik krizlerden dolayı doğrudan yabancı yatırımda iniş çıkışlar olsa bile geçmiş yıllara göre son yıllarda daha fazla miktarlarda yapılmaktadır (Bal ve Göz, 2010: 458).

2.7. Doğrudan Yabancı Yatırım ve İstihdam İlişkisi

Doğrudan yabancı yatırım ve istihdam ilişkisi özellikle sınırlı sermaye sahip olup yeterli yatırımı olmayan ve istihdam olanaklarını artıramayan gelişmekte olan ülkeler açısından önem taşımaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın yapıldığı ülkelerde yeni işletmeler kurularak istihdama katkı sağlaması beklenmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımların istihdama olan etkisi iki şekilde gerçekleşebilir. Bir ülkedeki mevcut işletme satın alınarak ve alınan işletme daha da geliştirilerek istihdam korunabilir ya da satın alınan işletme kapatılarak yerinde yenisi açılmayarak istihdam azaltılabilir (Moosa, 2002: 77).

1980'lerden sonra doğrudan yabancı yatırım, sermayesini artırmak isteyen ülkeler için bir kaynak olmuştur. Gelişmekte ve az gelişmiş ülkeler doğrudan yabancı yatırım ile yurt içi yatırımlarını ve tasarruflarını artırmayı planlamaktadırlar. Bu sebepten dolayı ülkeler daha fazla doğrudan yabancı yatırıma ulaşabilmek için yasal anlaşmalar yapmakta ve değişik türde teşvikler uygulamaktadırlar. Doğrudan yabancı yatırımların artırılmasıyla yeni yeni firmalar ve tesisler kuruluyorsa, doğrudan yabancı yatırımın istihdama katkısı pozitif yönde olacaktır. Ancak kurulu buluna tesis veya firmanın bir kısmı veya tamamı satın alınıyorsa istihdam durumu değişmeyeceği için doğrudan yabancı yatırımın istihdama katkısı olmayacaktır (Sandalcılar, 2012: 275).

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkelerdeki istihdam üzerinde hem olumlu hem de olumsuz, doğrudan ve dolaylı etkileri vardır. Doğrudan, doğrudan yabancı yatırım şirketlerinin ev sahibi ülkelere yatırım yapma şekli, örneğin yeşil alan yatırımları veya birleşme ve satın almalar, kısa vadede işgücü piyasasını etkileyen önemli bir faktördür. Yeni tesisler ve fabrikalar inşa etmek için işçi talebini artırırken, birleşme ve satın almalar yalnızca firmanın mülkiyetinde bir değişiklik olduğu için istihdam miktarının değişmeden kalmasına neden olabilir. Birleşme ve satın almalar sonradan şirketler operasyonlarını yeniden yapılandırabilir ve rasyonelize edebilir, bu da istihdam talebi ve personel azalmasıyla sonuçlanabilir. Ek olarak, doğrudan yabancı yatırımın çalışan sayısı

üzerindeki etkileri diğer faktörlere bağlıdır. Örneğin, doğrudan yabancı yatırım emek yoğun endüstrilere yeni yatırımlar şeklinde olursa, iş yaratma üzerindeki etkileri belirgin şekilde büyüktür. Sonuç olarak, emek yoğun endüstrilerdeki doğrudan yabancı yatırımın istihdam üzerinde sermaye yoğun veya teknoloji yoğun endüstrilere göre daha büyük bir etkisi vardır (Nguyen vd., 2020: 39-40).

Doğrudan yabancı yatırımın yerel firmaların işgücüne olan etkisi, dolaylı veya yayılma etkisi olarak ele alınmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın işgücü üzerindeki dolaylı etkisi öncelikle yerli ve yabancı şirketler arasındaki teknolojik uçurumun belirli bir eşiğin altında olmasından, yerli şirketlerde vasıflı işgücünün bulunmasından ve ev sahibi ülke pazarındaki rekabet seviyesinden etkilenmektedir. Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımın ev sahibi ülkenin ekonomisi üzerindeki etkisi, ülkenin uluslararası ticarete açıklığına, yabancı iştirakler ile yerli şirketler arasındaki bağlantıların boyutuna veya hükümetin yerli ve yabancı firmalar arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik olumlu politikalarına bağlıdır. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımın yeşil alan yatırımı şeklinde olması istihdama yayılma etkisi açısından oldukça önemlidir. Satın alma ve birleşmelerin teknoloji transferine katkısının yeşil alan yatırımlarına göre daha düşük olması gibi faktörler nedeniyle yerli şirketler üzerinde daha fazla dışlanma etkisi yaratılmakta, pazarın kontrolünü ele geçirilmekte ve rekabeti olumsuz etkilemektedir (Uğur ve Çetin, 2022: 114-115).

Pinn vd. (2011: 78), doğrudan yabancı yatırım ve istihdam arasında üç farklı etkinin olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre;

1. Doğrudan yabancı yatırım girişi doğrudan yeni işletmelerin açılması yoluyla istihdamı artırabilir veya dolaylı olarak üretimin dağıtım aşamasında istihdamı teşvik edebilir.
2. Doğrudan yabancı yatırım mevcut firmaları satın alarak ve yeniden yapılandırarak istihdamı koruyabilir.
3. Doğrudan yabancı yatırım yoğun rekabet nedeniyle yatırımların geri çekilmesi ve yerel firmaların kapanması yoluyla istihdamı azaltabilir.

İstihdama, doğrudan yabancı yatırımların girişinden kaynaklanan etkiler aşağıdaki Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12: DYY Girişlerinin İstihdamın Nicelik, Nitelik ve Konumu Üzerindeki Potansiyel Etkileri

	Doğrudan		Dolaylı	
	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
Nicelik	Net sermaye kazandırır ve genişleyen sektörlerde yeni işler yaratır.	Şirket satın almalar rasyonelleşme ve iş kaybına neden olabilir	İleriye ve geriye doğru bağlantılar ve çarpan etkisi nedeniyle yerel ekonomide istihdam yaratabilir.	İthalata dayanmak veya mevcut firmaların yerinden edilmesi iş kaybına neden olur.
Nitelik	Daha yüksek ücret verir ve daha yüksek verimliliğe sahiptir.	Kiralama ve tanıtımda istenmeyen uygulamalar getirir.	Yerli firmalara yeni çalışma ve örgütlenme biçimleri aktarır.	Yerli firmaların rekabeti ücret seviyesini aşındırır
Konumu	Yüksek işsizliğin görüldüğü bölgelerde yeni ve daha iyi iş imkanları yaratır.	Zaten kalabalık olan yerleşim yerlerini daha da kalabalıklaştırarak bölgesel dengesizlikleri artırabilir.	Tedarikçi firmaları işgücü arzının daha uygun olduğu alanlara taşınmaya teşvik edebilir.	Yabancı firmalar yerel üretimi ikame eder veya ithalata dayanırsa yerel üreticileri yerinden edebilir ve bölgesel işsizliğe yol açar.

Kaynak: Karagöz, 2007: 103

Tablo 12'ye baktığımızda, doğrudan yabancı yatırımın istihdam yaratma etkisi doğrudan-dolaylı ve olumlu- olumsuz olarak gerçekleşebilir. Yatırımın yapıldığı ülkede yeterli sermaye birikiminin olmaması nedeniyle, yapılan doğrudan yabancı yatırım ülkenin sermayesini artırmakta ve istihdam olanağı sağlamaktadır. Nitelik olarak değerlendirdiğimizde, doğrudan olumsuz bir etki olarak, yüksek ücretler iş fırsatlarının artırırken, bölgesel dengesizliklere ve kiralama ve tanıtımda olumsuz uygulamalara sebep olmaktadır. Nicelik olarak doğrudan olumsuz etkilere baktığımızda, şirket satın almalarına yapılan yeni yatırımlar, istihdamı artırma olanaklarını sağlayamamakta ve iş kaybına sebep olmaktadır. Ayrıca gelişmiş teknolojinin transferiyle verimlilik artsa da istihdamda azalmalar görülmektedir (Korkmaz ve Daştan, 2020: 262-263).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KADIN İSTİHDAMI İLE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE İHRACATIN İLİŞKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Literatürde Türkiye’deki istihdam, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, genellikle istihdam ile doğrudan yabancı yatırım arasında negatif bir ilişki, istihdam ile ihracat arasında ise pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak, bu konuda yapılan araştırmalar arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Türkiye’de kadın istihdamı ile doğrudan yabancı yatırımın ilişkisini ele alan çalışmalar sınırlıdır. Kadın istihdamının artırılması için gerek içsel, gerekse dışsal faktörlerin etkisi önem taşımaktadır. Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırım ve ihracat gibi dışsal ekonomik faktörlerin kadın iş gücüne etkisi incelenmeye değerdir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki kadın istihdamına doğrudan yabancı yatırım ve ihracatın etkilerini birlikte değerlendirerek, bu ilişkileri daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır. Kadın iş gücünün artışı, ekonomik büyüme ve toplumsal eşitlik için kritik bir faktör olduğu için, bu faktörlerin etkilerinin analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır.

3.2. Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve ihracatın kadın istihdamı üzerindeki etkisi incelenmiştir. 1988-2023 dönemi arasındaki verilere dayanan analizde, kadın istihdam oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Bu yaklaşım, ekonomik büyüme (GSYİH) ve dış ticaret (ihracat) gibi faktörlerin kadın istihdamına olan etkilerini daha net bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların kadın iş gücü piyasasına etkisinin anlaşılması, bu çalışmanın bir diğer önemli amacıdır. Kadın istihdam oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve GSYİH verileri Dünya Bankası (World Bank) veritabanından temin edilmiştir. İhracat ve GSYİH verileri 2015 yılı sabit fiyatlarıyla hesaplanmış ve analizde kullanılan tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır.

Tablo 13: Değişken ve Kısaltmaları

Değişken	Kısaltması
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (%GSYİH)	LDYY
Kadın İstihdam Oranı	LKIO
Mal ve Hizmet İhracatı (2015 Sabit Dolar Fiyatlarıyla)	LEX
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	LGSYİH
Değişkenlerin önünde yer alan L logaritmik transformasyonu ifade etmektedir.	

3.3. Metodoloji

Bu çalışmada, zaman serisi analizine dayalı bir metodoloji takip edilmiştir. İlk adım olarak, serilerin durağanlık derecelerini belirlemek amacıyla genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller, ADF), Philips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testlerinin sonuçlarının ardından, seriler arasındaki eşbütünleşmeyi test etmek için ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılmış ve uzun dönem ile kısa dönem katsayıları incelenmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımını desteklemek amacıyla, Finite-sample Modified Ordinary Least Squares (FMOLS), Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) ve Cao-Crowder-Ratner (CCR) yöntemlerine de yer verilmiştir.

Bundan sonra, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Ayrıca, kadın istihdamındaki değişimin ne kadarının kendi içsel dinamiklerinden ve ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını analiz etmek için Varyans Ayırıştırma tekniği kullanılmıştır. Son olarak, zaman içinde bir değişkenin diğer değişkenlere olan etkilerini görmek amacıyla Etki-Tepki (Impulse-Response) analizi gerçekleştirilmiştir.

3.3.1. Zaman Serilerinde Durağanlık

Zaman serileri süreçlerini analiz ederken ele alınması gereken en temel konulardan birisi durağan olup olmadıklarıdır. Durağanlık, bir zaman serisinin ortalamasıyla varyansının zaman içinde değişmemesidir. Yani ele aldığımız dönem içinde zaman serisinin ortalama ve varyansının sabit olması ve kovaryansının gecikmeye bağlı olması, zamana değil.

$$\text{Ortalama: } E(Y_t) = \mu \quad (1)$$

$$\text{Varyans: } Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (2)$$

$$\text{Kovaryans: } \gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)] \quad (3)$$

Yukarıda yer verilen üç özelliği taşıyan seriler zayıf durağan seriler olarak adlandırılır (Gujarati ve Porter, 2009: 741). Açıklanan özelliklere ilave olarak sürecin istatistiksel özelliklerinin

süreç boyunca sabit kalması ve serinin normal dağılıma sahip olması güçlü durağanlık olarak adlandırılır (Yamak ve Erdem, 2017: 94).

Yapılan çalışmanın ekonometrik olarak anlamlı sonuçlar vermesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir (Tarı vd., 2019: 374). Bu sebeple, analizde kullanılacak değişkenlerin birim kök testleriyle durağanlıklarına bakılmalıdır.

3.3.2. Birim Kök Testleri

3.3.2.1. Dickey- Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi

Bir serinin uzun dönemde taşıdığı özellik, değişkenin önceki dönemdeki değerinin bu dönemi nasıl etkilediği incelenerek ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla serinin kökeninin anlaşılabilmesi için her dönemdeki değerin bir önceki dönem değerine göre regresyonunun belirlenmesi önemlidir. Bu amaçla çeşitli teknikler geliştirilse de ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntemle serilerin durağan olup olmadığını tespit etmek mümkündür (Tarı vd., 2019: 374).

Durağanlığı kontrol etmeye yönelik Dickey-Fuller birim kök testini göstermek için AR (1) sürecini elelınırsa:

$$Y_t = \mu + pY_{t-1} + u_t$$

Burada μ , p ve u_t parametrelerinin beyaz gürültü olduğu varsayılır. Eğer $-1 < p < 1$ ise Y 'nin durağan olduğu kabul edilir. $|p| = 1$ ise seri durağan değildir. $|p| > 1$ ise seri sabit değildir ve t büyüdükçe seride büyür (Bandyopadhyay, 2022: 263).

Dickey-Fuller testinde kullanılan regresyon modelleri aşağıda belirtilenlerdir;

sabitsiz ve trendsiz seriler için,

$$Y_t = pY_{t-1} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, \quad (4)$$

sabitli ve trendsiz seriler için,

$$Y_t = \mu + pY_{t-1} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, \quad (5)$$

sabitli ve trendli seriler için,

$$Y_t = \mu + \beta_t + pY_{t-1} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, \quad (6)$$

Eğer e_t hata terimi otokorelasyonlu ise son denklem

$$\Delta Y_t = \mu + \beta_t + pY_{t-1} + \sum_{i=1}^M \alpha_i \Delta Y_{t-i} + e_t \quad (7)$$

şeklinde yazılır. Amaç, hata teriminin kendisiyle ilişkili olmadığını garanti etmek için modele gecikmeli fark terimini dahil etmektir. Bu model üzerinde Dickey-Fuller testi yapılarak genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi elde edilir. Test istatistiğinin kritik değeri Dickey-Fuller testine eşdeğerdir (Yılmaz, 2021: 62).

3.3.2.2. Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Philips-Perron (PP) testinde, hata terimleri arasındaki korelasyon, ADF'den farklı olarak modele gecikmeli fark terimleri eklenmeden, parametrik olmayan istatistiksel yöntemler kullanılarak düzeltilir. PP, hata terimleri arasında bir korelasyon olmadığını varsaymak yerine hata terimleri ile hataların heterojen dağılımı arasında zayıf bir bağımlılığa izin veren bir değişiklik önermiştir. PP, geliştirdiği testte ADF denklemlerini kullandı. Regresyon denklemlerinde herhangi bir değişiklik yapmadan test istatistiklerinde değişiklik yapmıştır (Varoğlu, 2024: 56).

PP denklemleri şu şekilde gösterilebilir (Philips ve Perron, 1988: 337-338);

$$y_t = \alpha y_{t-1} + e_t, t = 1, 2, \dots, \quad (8)$$

$$y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + e_t, t = 1, 2, \dots, \quad (9)$$

$$y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta \left(t - \frac{T}{2} \right) + e_t, t = 1, 2, \dots, \quad (10)$$

Bu durumda T, gözlem sayısını ve e_t hata terimlerinin dağılımını ifade etmektedir ve bu hata teriminin beklenen değeri sıfırdır. Bu durumda hata terimleri ile modelin homojenliği arasında bir ilişkinin olmadığını varsaymak gerekli değildir. Bu bağlamda DF testindeki bağımsızlık ve homojenlik varsayımları PP testinde göz ardı edilerek hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve değişken dağılımı kabul edilmektedir. Sonuç olarak Philips-Perron, DF t istatistiklerini hesaplarken hata terimleri varsayımlarına ilişkin kısıtlamaları dikkate almamıştır (Tarı vd., 2019: 400).

3.3.2.3. Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testi

Kwiatkowski ve ark. (1992), bir zaman serisinin birim kökün varlığından dolayı durağan olmadığı varsayımına dayanan alternatif hipoteze karşı, zaman serisinin ortalama veya doğrusal bir eğilim etrafında durağan olduğuna ilişkin sıfır hipotezi içeren KPSS testini önermiştir. Bu testin

ADF testinden farkı sıfır hipotezin birim kökün varlığını değil de, durağanlığını kabul etmesidir (Şen, 2017: 114).

KPSS testi seriyi, rastgele yürüyüş (α_t), deterministik trend (β_t) ve standart hata (u_t) olarak üç parçaya ayırarak bir denklem oluşturmaktadır (Chiplunkar ve Fukao, 2020: 779);

$$y_t = \alpha_t + \beta_t + u_t \quad (11)$$

$$\alpha_t = \alpha_{t-1} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Denklem (12)'de gösterildiği gibi, sabit terim rastgele bir yürüyüş sürecini takip eder. Testin yapımında y olarak gösterilen bağımlı değişken, sabit bir terim ve deterministik bir dizi üzerinde regresyona tabi tutulur. Bu, deterministik bir eğilim etkisine ve y değişkeninin ortalamaya göre yumuşatılmasına işaret etmektedir. İkinci aşamada elde edilen $\hat{u}$ kalıntılarının kısmi toplamaları hesaplanır. Bu toplam, $j = \mu, Tr$ orijinal serinin yalnızca ortalama veya öngörülebilir bir eğilime uygun olduğunu göstermek için denklem (13)'de verilmiştir.

$$S_{t,j} = \sum_{i=1}^t \hat{u}_{i,j} \quad j = \mu, Tr \quad (13)$$

Eğer y_t durağan ise, sıfır ortalamalı artıkların toplamı $I(1)$ 'e eşit olacaktır. $I(1)$ sürecinin karelerinin toplamı T^2 'ye farklılaşacaktır. Sonuç olarak, denklem (14)'te gösterilen test istatistiği $\tilde{n}_j$ herhangi bir ek parametreden bağımsız sonlu bir dağılıma sahiptir (Uçan, 2019: 186-187).

$$\tilde{n}_j = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{i=1}^T (S_{t,j})^2}{S_u^2} \quad j = \mu, Tr \quad (14)$$

3.3.3. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Pesaran, Shin ve Smith tarafından 2001 yılında ortaya koyulan ARDL sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin seviyesinde ve birinci farkında durağan olmalarına gerek duyulmadan değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerini araştırabilen bir yöntemdir (Pata vd., 2016: 265).

ARDL sınır testinin testi yaklaşımının birçok avantajı ve üstünlüğü vardır. Bunlardan ilki, yöntemin serinin farklı düzeylerde durağan olmasına izin vermesidir. Ancak, ARDL modeli değişkenlerin 2. dereceden veya daha yüksek derecede durağan olduğu durumlarda gerçekleştirilemez. Bu yöntemin ikinci avantajı, küçük örneklemelerde bile iyi performans göstermesidir. ARDL sınır testi yaklaşımı, sınırlı gözlem durumunda tarafsız ve tutarlı sonuçlar elde eder. En önemli avantajlarından biri, ARDL yaklaşımında Sınırsız Hata Modeli'nin (UECM) kullanılmasıdır. Engle-Granger yöntemine kıyasla daha iyi istatistiksel özelliklere sahiptir ve

UECM'yi basit bir şekilde elde etmek mümkündür. Hata düzeltme modeli sayesinde kısa dönemli ve uzun dönemli hareketler arasında ayırım yapma olanağı sağlamaktadır (Akay ve Onurlu, 2021: 232).

Sınır testiyle, değişkenler arasında uzun ve kısa vadeli bir ilişki olup olmadığı araştırılır. Bu çalışmaya uyarlanmış kısıtlanmamış hata düzeltme modeli şu şekildedir;

$$\Delta LKIO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta LKIO_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} \Delta LDYY_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} \Delta LEX_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{4i} \Delta LGSYIH_{t-i} + \gamma_1 LKIO_{t-1} + \gamma_2 LDYY_{t-1} + \gamma_3 LEX_{t-1} + \gamma_4 LGSYIH_{t-1} + u_t \quad (15)$$

Model 15'de yer alan Δ , β_0 ve u_t sırasıyla fark operatörünü, sabit terimi ve hata terimini ifade eder. m , q , n , r ; uygun gecikme uzunluğunu temsil eder. β_1 , β_2 , β_3 , ve β_4 kısa vadeli katsayıları gösterirken, γ_1 , γ_2 , γ_3 ve γ_4 de uzun vadeli katsayıları gösterir (Özker, 2021: 36).

ARDL sınır testinde ilk olarak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığına bakılır. Eşbütünleşme ilişkisinin olması durumunda, uzun ve kısa dönem ilişkileri tahmin edilir. ARDL modelinde eşbütünleşmenin varlığını test etmek için kullanılan hipotez aşağıdadır:

$H_0 : \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yok)

$H_1 : \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \gamma_4 \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi var)

Test istatistikleri sonucunda hesaplanan F değeri, Pesarn vd. (2021) tarafından ortaya konulan kritik alt ve üst sınır değerleriyle karşılaştırılır ve hesaplanan F değeri tablo kritik değerinin üst sınırından büyükse H_0 hipotezi reddedilir ve eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilir (Şanlı ve Peker, 2022: 51).

Eşbütünleşmenin varlığı kabul edildikten sonra kurulan modelimiz uzun dönem modelidir. Bu model ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi belirlenmektedir. Elde ettiğimiz veriler sonucunda değişkenlerin anlamlı olup olmadığı, büyüklüğü ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönü yorumlanmaktadır. Çalışmamıza uyarlanmış uzun dönem modeli aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$$LKIO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} LKIO_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} LDYY_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} LEX_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{4i} LGSYIH_{t-i} + u_t \quad (16)$$

Model 16'de yer alan β_0 ve u_t sırasıyla sabit terimi ve hata terimini, m , q , n ve r de uygun gecikme uzunluklarını temsil eder (Tulum ve Yılmaz, 2022: 131-132).

Uzun dönem ilişkisi bulunduğundan sonra, diagnostik testler yapılarak modelin güvenilirliği sağlanır. Sonrasında yapısal kırılma olup olmadığını belirlemek için CUSUM ve CUSUM Kare test yöntemleri yapılır. Son olarak da ARDL sınır testinde, kısa dönem analizine hata düzeltme modeli eklenerek tahminde bulunulur. Hata düzeltme terimi, kısa dönemde meydana gelen şoklar sebebiyle ortaya çıkan sapmaların uzun dönem dengesine ulaşabilme hızını göstermektedir ve istatistiksel olarak anlamı ve işaretinin negatif olması beklenir. Çalışmamıza uyarlanmış kısa dönem modeli aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$$\Delta LKIO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta LKIO_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} \Delta LNEX_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_{4i} \Delta LNGSYIH_{t-i} + \beta_{5i} ECM_{t-1} + u_t \quad (17)$$

Denklem 17’de yer alan ECM_{t-1} hata düzeltme terimini ifade etmektedir (Şanlı ve Peker, 2022: 51). Çalışmada kurulan ARDL modellerine ait sonuçlar bulgular kısmında detaylı olarak verilmektedir.

3.3.4. FMOLS, DOLS ve CCR Testleri

Çalışmamızda uzun dönemli eşbütünleşme katsayılarını test edebilmek için tek denklemlilik eşbütünleşme testleri olan FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılmıştır. Philips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS tahmincisi, koentegre denklem ile stokastik şoklar arasındaki uzun dönemli korelasyonun neden olduğu tahmin problemlerini önlemek için bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasındaki içsellik sorununu ve hata terimleri arasındaki otokorelasyon sorununu dikkate alan yarı parametrik düzeltme yöntemini kullanır. Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS tahmincisi, bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasındaki içsellik sorunlarından kaynaklanan sapmalarda etkilidir ve bağımsız değişkenin öncülerini ve gecikmesini koentegre denklemine ekler. Park (1992) tarafından geliştirilen, geleneksel en küçük kareler yönteminden sapmaları gidermek için kullanılan bir tahminci olan CCR yöntemi, verilerin durağan dönüşümlerini kullanır (Evcı ve Anshuman, 2020: 40).

FMOLS tahmininde ilk olarak, EKK yöntemiyle açıklayıcı regresyon hataları (w_t) ve eşbütünleşme regresyon hataları (ε_t) bulunur. Hata terimleri ele alınarak kovaryans matrisi (Ω) ve tek yönlü uzun dönem kovaryans matrisi (Λ) tahmin edilir ve bağımlı değişken dönüştürülerek içsellik sorunu giderilir (Phillips ve Hansen, 1990: 101-102);

$$y_t^+ = y_t - \phi_{12}' \Omega_{22}^{-1} \hat{u}_{2t} \quad (18)$$

$$\hat{u}_{2t} = \Delta \hat{w}_t \quad (19)$$

$$y_t^+ = y_t - \rho \Delta X_t \quad (20)$$

$$\dot{p} = \Omega_{21} / \Omega_{22} \quad (21)$$

$$y_t^+ = y_t - (\Omega_{21} / \Omega_{22}) \Delta X_t \quad (22)$$

Son aşamada da FMOLS tahmincisi bulunur;

$$\theta_{FMOLS} = \begin{bmatrix} \beta \\ \gamma \end{bmatrix} = (\sum_{t=1}^T X_t y_t^+ - T \lambda_{12}^+) (\sum_{t=1}^T X_t X_t')^{-1} \quad (23)$$

Denklem 23'de λ_{12}^+ ifadesi sapma düzeltme terimidir.

$$\lambda_{12}^+ = \lambda_{12} - \omega_{12} \Omega_{22}^{-1} \Lambda_{22} \quad (24)$$

$$t_{FMOLS} = \frac{\theta_{FMOLS}}{\Omega_{11} \sum_{t=1}^T X_t^2} \quad (25)$$

DOLS tahmincisinin genel modeli aşağıdaki denklem 26'da verilmektedir (Erdoğan vd., 2018: 48) ;

$$y_t = x_t' \beta + d_{1t} \psi_1 \sum_{j=q}^r \Delta x_t' + \delta + u_{1t} \quad (26)$$

Denklem 26'da, q ve r, açıklayıcı değişkenlerin farkının alınmasını sağlayarak hata terimleri arasındaki uzun dönem korelasyonu gidermektedirler. DOLS tahmincileri de FMOLS tahmincileri ile benzer asimtotik dağılıma sahiptirler.

CCR tahmincisinin modeli aşağıdaki denklem 27'de verilmektedir (Küçükaksoy vd., 2015: 707);

$$\begin{bmatrix} \beta \\ \gamma \end{bmatrix} = (\sum_{t=1}^T Z_t^* Z_t^{*'})^{-1} \sum_{t=1}^T Z_t^* Y_t^* \quad (27)$$

Burada $Z_t^* = (Z_t^*, D_t^*)'$ 'dir. CCR tahmincisi FMOLS'a benzer şekilde süper tutarlı, asimptotik olarak normal dağılımlı kare tahminleri yapmaktadır.

3.3.5. Granger Nedensellik Testi

Çalışmamızda ARDL sınır testi yapıldıktan sonra değişkenler arasındaki nedenselliği belirleyebilmek için Granger Nedensellik testi yapılmaktadır. Granger (1969) tarafından geliştirilen X ve Y gibi iki değişken bulunan ve en küçük kareler yöntemi ve m uzunluğuna sahip Vektör Otoregresif (VAR) nedensellik denklemleri aşağıda gösterilmektedir (Granger, 1969: 431);

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (28)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + n_t \quad (29)$$

Denklem 28 ve 29'daki m gecikme uzunluğunu göstermekte ve ε_t ve n_t hata terimlerinin birbirinden bağımsız ve X ve Y değişkenlerinin durağan olduğunu varsaymaktadır.

$$H_{0a} : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0$$

$$H_{0b} : \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_k = 0$$

Yukarıdaki hipotez doğrultusunda yapılan analizden dört farklı sonuç çıkmaktadır (Asghar, 2008: 75-76);

1. Eğer H_{0a} kabul edilirse ve H_{0b} reddedilirse, X'den Y'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
2. Eğer H_{0a} reddedilir ve H_{0b} kabul edilirse X'den Y'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
3. Eğer hem H_{0a} hem de H_{0b} reddedilirse X ve Y arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi (geri bildirim) vardır.
4. Eğer hem H_{0a} hem de H_{0b} kabul edilirse X ve Y bağımsızdır.

Nedensellik testleri temelinde, “ X_t deki değişme Y_t deki değişmeye neden olmakta mıdır?” sorusuna yanıt aramaktadır. Eğer X_t değişkeni Y_t nin nedeni ise, X_t nin gecikmeli değerleri Y_t denkleminde anlamlı olmalıdır. Bu durum geçerli ama tersi geçerli değilse, X_t değişkeni Y_t nin Granger nedenidir. Farklı bir anlatımla X_t den Y_t ye doğru tek yönlü nedensellik vardır ve X_t güçlü bir şekilde dışsaldır. Aynı zamanda, eğer Y_t değişkeni X_t nin nedeni ise, Y_t nin gecikmeli değerleri X_t denkleminde anlamlı olmalıdır. Bu durum geçerli ama tersi geçerli değilse, Y_t değişkeni X_t nin Granger nedenidir. Farklı bir anlatımla Y_t den X_t ye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Her iki durumda geçerli ise, X_t ve Y_t arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır (Karagöz, 2016: 277-278).

3.3.6. Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi

İlk olarak Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR analizi, bir denklem sisteminde yer alan her bir içsel değişkenin hem kendi, hem de sistemdeki diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer aldığı eşitlikler sistemidir. VAR analizinde değişkeneler içsel olarak kabul edilse de denklem sisteminde dışsal değişkenlerde de bulunmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 495).

VAR analizinin temel amacı, yalnızca değişkenler arasındaki tek yönlü ilişkileri analiz etmek değil, aynı zamanda değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşimleri ve iki yönlü bağlantıları da incelemektir. Bu analiz, birden fazla zaman serisi değişkeni arasındaki dinamik ilişkileri anlamaya

ve bu değişkenlerin birbirlerini nasıl etkilediklerini ortaya koymaya yöneliktir (Güngör ve Yılmaz, 2010: 181).

X ve Y gibi iki değişken ele alınarak oluşturulan basit bir VAR modeli aşağıda gösterilmektedir (Akyüz, 2018: 185);

$$Y_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (30)$$

$$X_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \theta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \varphi_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (31)$$

Denklem 30 ve 31'deki ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimi ve m de gecikme uzunluğudur. Y'nin gecikmeli değerleri X değişkenini ve X'in gecikmeli değerleri Y değişkenini etkilemektedir.

VAR modeli ile hesaplanan katsayıları yorumlamak güç ve karmaşık olduğu için çalışmamızdaki değişkenlerin dinamik etkileşimleri varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizleriyle belirlenecektir.

3.3.6.1. Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırma analizi VAR analizinin önemli testlerinden biridir. Varyans ayrıştırma, içsel değişkenlerden birindeki değişimi, tüm içsel değişkenleri etkileyen ayrı şoklara ayırır. Bu anlamda, varyans ayrıştırması sistemin dinamik yapısı hakkında bilgi verir. Varyans ayrıştırmanın amacı, her rastgele şokun gelecekteki dönemler için tahmin edilen hata varyansı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Öte yandan, varyans ayrıştırması, incelenen değişkenlerin her birinin varyansındaki değişimin ne kadarının kendi gecikmeleriyle ve ne kadarının diğer değişkenlerle açıkladığını araştırır (Mercangöz, 2021: 209).

Öngörü hata varyansı ayrıştırması; bir serideki hareket oranının diğer değişkenlerdeki şoklara karşı kendi şoklarına bağlılığını ifade eder. 30 ve 31'deki denkleme göre varyans ayrıştırması; ε_{1t} deki bir şok tahmin dönem uzunluğu ne olursa olsun X_t serisinin hiçbir öngörü hata varyansını açıklayamaması, X_t serisinin dışsal olduğu kabul edilir. Aksine ε_{1t} , X_t serisinin bütün öngörü hata varyanslarını açıklayabiliyorsa X_t içseldir denilir (Kutlar, 2017: 195).

3.3.6.2. Etki-Tepki Fonksiyonu

Etki-tepki fonksiyonu, VAR sisteminde yer alan her bir içsel değişkenin hata terimlerinde ortaya çıkan şoklara verdiği tepki ve diğer değişkenlerin değerlerindeki etkisi ölçülmektedir.

Buradaki amaç, modelde bulunan değişkenlerin birindeki değişimin diğer değişkenlere olan etkisini belirleyebilmektir (Koç, 2022: 98).

Etki-tepki fonksiyonu iki değişkenli VAR matris şeklinde yazılırsa (Subaşı ve Yetkiner, 2010: 113);

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (32)$$

hareketli ortalama sunumu $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ serileri açısından,

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{y} \\ \bar{z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \Phi_{11}(i) & \Phi_{12}(i) \\ \Phi_{21}(i) & \Phi_{22}(i) \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (33)$$

veya daha özet formda,

$$x_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t-i} \quad (34)$$

şeklinde ifade edilebilir.

Hareketli ortalama gösterimi y_t ve z_t serilerinin karşılıklı etkileşimlerini incelemeye oldukça iyi bir araçtır. Denklemdaki Φ_i matrisinin katsayıları $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$ şoklarının, y_t ve z_t üzerindeki etkisini zaman boyunca ortaya koyarlar. Burada dört eleman $\Phi_{jk}(0)$ etki çarpanlarıdır. Örneğin, $\Phi_{12}(0)$ $\{\varepsilon_{zt}\}$ 'deki bir birimlik bir değişimin y_t üzerindeki ani etkisidir. Aynı şekilde $\Phi_{11}(1)$, $\Phi_{12}(1)$ sırasıyla $\{\varepsilon_{yt-1}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt-1}\}$ 'deki bir birim değişimlerin y_t üzerindeki bir dönemlik etkileridir. Dört terimden ibaret olan bu katsayılar kümesi $\Phi_{11}(i)$, $\Phi_{12}(i)$, $\Phi_{21}(i)$, $\Phi_{22}(i)$ etki tepki fonksiyonları olarak adlandırılır. Etki-tepki fonksiyonları grafiksel olarak y_t ve z_t serilerinin değişik şoklar karşısındaki tepkileri şeklinde çizilmektedir.

3.4. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmamızda yapılan ekonometrik analizden elde ettiğimiz bulgular, tanımlayıcı istatistikler, korelasyon matrisi, zaman serisi grafiği, durağanlık testleri, ARDL sınır testi, FMOLS, DOLS ve CCR testleri, granger nedensellik testi, varyans ayrıştırması ve etki-tepki fonksiyonu şeklinde sıralanmaktadır.

3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu çalışmada kullanılan kadın istihdamı, doğrudan yabancı yatırım, ihracat ve gayri safi yurtiçi hasıla serilerinin, yapısal özelliklerini ifade edebilmek amacıyla tanımlayıcı istatistiklere Tablo 14’de yer verilmiştir.

Tablo 14: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistik	LKIO	LDYY	LNEX	LNGSYIH
Ortalama	3.2860	-0.0760	25.3992	27.0191
Medyan	3.3026	0.1106	25.5611	27.0211
Maksimum Değer	3.5779	1.2874	26.4780	27.8528
Minimum Değer	3.0298	-1.1861	24.1183	26.2972
Standart Hata	0.1406	0.7131	0.7488	0.4766
Çarpıklık	-0.1589	0.0632	-0.3547	0.1727
Basıklık	2.5672	1.7472	1.9070	1.7643
Jarque-Bera	0.4326	2.3781	2.5466	2.4691
Olasılık	0.8054	0.3044	0.2799	0.2909
Gözlem Sayısı	36	36	36	36

Tablo 14’ü incelediğimizde, verilerin genel olarak dengeli ve aşırı uç değerler içermeyen bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Ortalama ve medyan değerleri birbirine oldukça yakın olup, bu durum değişkenlerin aşırı uç değerlerden etkilenmediğini ve simetrik bir dağılıma sahip olabileceğini göstermektedir. Maksimum ve minimum değerler incelendiğinde, LDYY değişkeninin geniş bir aralıkta değişim gösterdiği, dolayısıyla dalgalanmasının diğer değişkenlere kıyasla daha fazla olduğu söylenebilir. Standart hata değerlerine bakıldığında, LDYY ve LNEX değişkenlerinde hata payının diğer değişkenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, bu değişkenlerin daha değişken ve oynak bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Çarpıklık değerleri, değişkenlerin büyük ölçüde simetrik dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. LDYY ve LNGSYIH değişkenleri hafif sağa çarpık, LKIO ve LNEX değişkenleri ise hafif sola çarpık olmakla birlikte, çarpıklık değerleri -0.5 ile 0.5 arasında olduğu için ciddi bir asimetri söz konusu değildir. Basıklık değerleri ise tüm değişkenler için 3’ün altında olup, bu durum verilerin normal dağılıma yakın fakat daha düz bir yapıda olduğunu ve uç değerlerin fazla olmadığını göstermektedir. Jarque-Bera testi sonuçlarına göre, değişkenlerin p-değerleri 0.05’ten büyük olduğu için normal dağılım varsayımı reddedilememektedir. Bu da verilerin normal dağılıma yakın olduğunu ve istatistiksel analizler açısından uygun bir yapı sergilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, elde edilen istatistikler, değişkenlerin büyük ölçüde normal dağılıma uygun olduğunu ve aşırı uç değerler içermediğini göstermektedir. LDYY değişkeni diğerlerine kıyasla daha değişken olmakla birlikte, genel olarak veriler istatistiksel analizler için güvenilir bir yapıdadır.

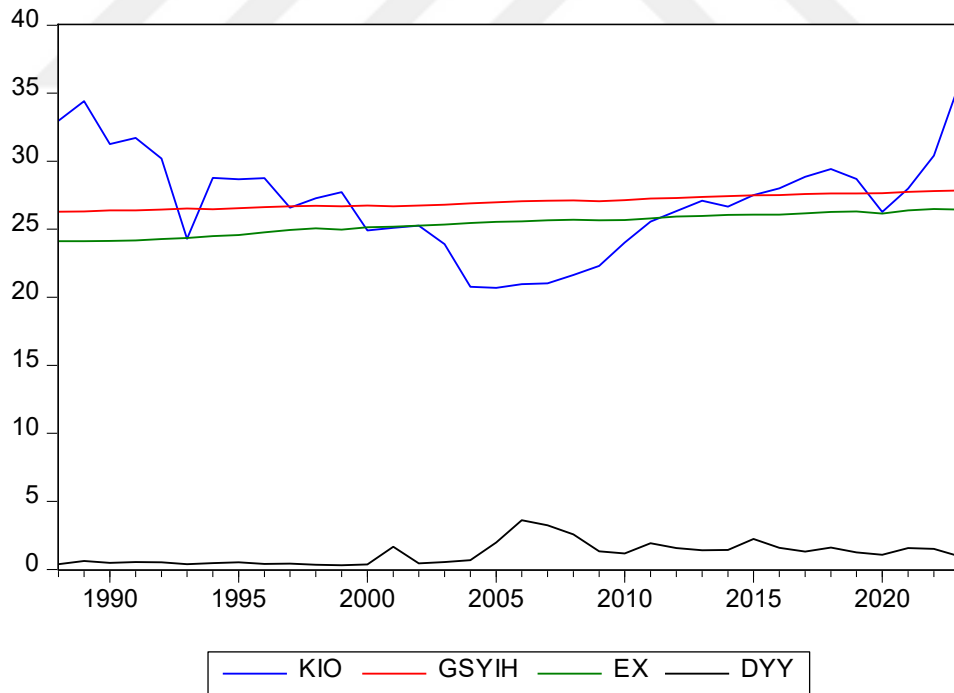
Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden sonra değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Matrisi

Correlation	LKIO	LDYY	LEX	LGSYIH
LKIO	1.0000			
LDYY	-0.3947	1.0000		
LEX	-0.2038	0.7003	1.0000	
LGSYIH	-0.0400	0.6693	0.9742	1.0000

Tablo 15’te yer alan korelasyon sonuçlarına göre, KIO ile diğer değişkenler arasında negatif bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır. KIO ile en yüksek negatif korelasyona sahip değişken DYY iken, en düşük korelasyon gösteren değişken GSYİH’dir. KIO ile DYY arasındaki negatif korelasyonun nedeni, kadınların genellikle düşük ücretli ve daha az sermaye gerektiren sektörlerde çalışıyor olmaları; buna karşın doğrudan yabancı yatırımların, ileri teknolojiye sahip, sermaye yoğun ve kârı yüksek sektörlerde yapılmasıdır. Bu sektörlerde ise genellikle işgücünün erkeklerden oluşması etkili olabilir.

Şekil 2: Zaman Serisi Grafiği

Şekil 2’de görüldüğü gibi, KIO’daki sapmalar ve değişim oldukça fazladır; diğer değişkenlerin zaman içindeki değişimi ise daha dengelidir. Kadın istihdam oranındaki sapma ve değişimin diğer değişkenlere göre fazla olması birkaç farklı şekilde yorumlanabilir. Türkiye’de özellikle kriz dönemlerinde kadın işgücünde azalmalar yaşanmakta ve kadınlar daha düşük ücretli

işlerde çalışmaya yönelmektedir. COVID-19 gibi küresel sağlık krizleri de, kadınların çalışmasını önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca, kadınların eğitimdeki eşitsizlik, aile içindeki sorumluluklar ve çocuk bakımı için işten ayrılma gibi faktörler, KIO'daki dalgalanmaların sebepleri arasında sayılabilir.

3.4.2. Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmamızda, ARDL sınır testi uygulamak için analizde kullanılan değişkenlerin durağanlık düzeylerini tespit etmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, serilerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri ile incelenmiştir. Elde edilen test sonuçları, aşağıda Tablo 16, 17 ve 18'de sunulmuştur.

Tablo 16: Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF		
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
LDYY	-2.2618	-2.6904	-2.3187
LKIO	-1.5071	-0.9028	0.1324
LEX	-1.1193	-1.6178	4.9413
LGSYIH	0.4873	-1.6108	6.0764
Δ LDYY	-6.8656***	-6.7747***	-6.9686***
Δ LKIO	-5.3774***	-6.2534***	-5.4663***
Δ LEX	-4.8423***	-4.7190***	-3.9004***
Δ LGSYIH	-6.3630***	-6.3200***	-3.3908***

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Gecikme kriteri olarak SIC kullanılmıştır. Δ serinin farkı alınarak elde edilen seriyi göstermektedir.

Tablo 17: Philips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	PP		
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
LDYY	-2.1402	-2.7007	-2.2047
LKIO	-1.3150	-0.6196	0.1346
LEX	-1.6791	-1.4733	5.7582
LGSYIH	1.5298	-2.6723	11.3895
Δ LDYY	-9.5726***	-10.4719***	-8.7050***
Δ LKIO	-5.3865***	-6.3169***	-5.4746***
Δ LEX	-6.5149***	-9.7880***	-3.9546***
Δ LGSYIH	-7.4378***	-8.2997***	-3.4395***

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Gecikme kriteri olarak SIC kullanılmıştır. Δ serinin farkı alınarak elde edilen seriyi göstermektedir.

Tablo 18: Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	KPSS	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LDYY	0.5603***	0.1189***
LKIO	0.2098***	0.2026***
LEX	0.6998***	0.1886***
LGSYIH	0.7124***	0.1796***
Δ LDYY	0.5000***	0.5000***
Δ LKIO	0.4517***	0.0687***
Δ LEX	0.2120***	0.1428***
Δ LGSYIH	0.2779***	0.1493***
***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Gecikme kriteri olarak SIC kullanılmıştır. Δ serinin farkı alınarak elde edilen seriyi göstermektedir.		

Tablo 16 ve 17'ye bakıldığında, ADF ve PP birim kök testleri ile yapılan sınamalar sonucunda, bütün değişkenlerin hem sabitli hem sabitli-trendli hem de sabitsiz-trendsiz modellerde birinci farkında %1 önem düzeyinde durağan olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 18'de ise KPSS birim kök test sonuçlarına bakıldığında, değişkenlerin hem seviyesinde hem de birinci farkında, hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde %1 önem düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin seviyesinde ve birinci farkında durağan olup olmadıklarına bakılmaksızın, kısa ve uzun dönem dinamiklerinin aynı anda incelendiği bu çalışmada ARDL sınır testi uygulanmaktadır.

3.4.3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

ARDL sınır testi üç aşamada yapılmaktadır. İlk aşamada F istatistiği ile değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığına bakılır. Eğer eş bütünleşme varsa ikinci aşama olan uzun dönemli model oluşturularak uzun dönem katsayıları hesaplanır. Uzun dönem analizinin ardından ise son aşama olarak, kısa dönem hata düzeltme modelinin çalışıp çalışmadığını yani kısa dönemde meydana gelen sorunların uzun dönemde ortadan kalkıp kalmadığını gösteren kısa dönem analizi sonuçlarına yer verilir.

3.4.3.1. F Testi ile Eşbütünleşme İlişkisinin Araştırılması

ARDL sınır testinde, F testi yapılarak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı tespit edilmektedir. Model kurulurken seçilen maksimum gecikme sayısı 4 alınmıştır. Uygun bilgi kriteri olarak Akaike bilgi kriteri seçilmiştir. Eviews 10 programında en uygun ARDL modelinin (2, 1, 1, 4) olduğu belirlenmiştir. ARDL (2, 1, 1, 4) modeli çerçevesinde KIO ile diğer değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı için yapılan F testi sonuçları ve kritik değerler aşağıda Tablo 19'da verilmiştir.

Bu test için kurulan hipotez aşağıda gösterilmektedir:

Model (2, 1, 1, 4) için;

$H_0 : \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yok)

$H_1 : \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \gamma_4 \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi var)

Tablo 19: F İstatistiği ve Kritik Değerler

Model	K	Max.	F istatistiği	Önem Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
ARDL (2, 1, 1, 4)	4	4	4.8647***	%10	2.37	3.2
				%5	2.79	3.67
				%1	3.65	4.66
Max maksimum gecikme sayısını, K açıklayıcı değişken sayısını ve *** %1 önem seviyesini ifade etmektedir. Alt ve üst sınırların 30 gözlem için kritik değerlerini göstermektedir.						

Tablo 19’da Model (2, 1, 1, 4) için F test istatistiğinin (4.8647) alt ve üst sınır önem düzeyi (%10, %5, %1) değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu sebeple H_0 hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bu sonuç doğrultusunda değişkenlere ilişkin uzun ve kısa dönem katsayılarının analizine geçilir. ARDL (2, 1, 1, 4) modelinin uzun dönem katsayı tahminleri Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20: ARDL Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayısı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
LDYY	-0.1118	0.0349	-3.2019	0.0045
LEX	-0.3990	0.1102	-3.6195	0.0017
LGSYIH	0.8114	0.1594	5.0880	0.0001
C	-8.4952	1.9192	-4.4264	0.0003

Tablo 20’de yer alan ARDL uzun dönem sonuçları incelendiğinde, tüm değişkenlerin olasılık değerlerinin 0.05’ten küçük olduğu gözlemlenmektedir. Bu da, tüm değişkenlerin kadın istihdam oranı (KIO) üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Katsayılara baktığımızda, doğrudan yabancı yatırım (DYY) değişkeninin kadın istihdamı üzerindeki etkisinin negatif olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce yapılan ampirik çalışmalarda da, özellikle doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasındaki ilişki ARDL sınır testi ile incelenmiş ve bu ilişki negatif olarak bulunmuştur (Peker ve Göçer, 2010; Saray, 2011; Doğan ve Can, 2016). Örneğin, Tekin ve Aktakas (2017), doğrudan yabancı yatırımın kadın istihdamına etkisini panel veri analizi ile incelemiş ve bu etkinin negatif olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımın istihdam üzerindeki etkilerini araştıran diğer ampirik çalışmalar da (Bilgin, 2004; Karagöz, 2007; Aktar vd., 2009; Vergil ve Ayaş, 2009; Ekinci, 2011; Sandalcılar, 2012; Üçler vd., 2013; Hisarcıklılar vd., 2014; Yalman ve Koşaroğlu, 2017; Korkmaz ve Daştan, 2020) benzer şekilde, bu etkinin anlamlı olmadığı veya negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımın kadın istihdamını

negatif etkilemesinin birkaç sebebi olabilir. 2000 yılından sonra DYY'nin genellikle yeni tesisler kurmak yerine mevcut şirketlerin satın alınması veya birleşmesi şeklinde gerçekleşmesi, kadın istihdamını olumsuz etkileyebilir. Bu durumun etkileri şu şekilde detaylandırılabilir: Yabancı yatırımlar, kamuya ait şirketlerin özelleştirilmesiyle verimlilik artışı sağlamayı ve işgücünü azaltmayı hedefleyebilir. Kadınların genellikle eğitim, sağlık ve temizlik gibi sektörlerde yoğunlaşması, bu alanlarda işgücünden dışlanmalarına yol açabilir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların daha çok erkeklerin yoğun çalıştığı sektörlerde, özellikle sanayi ve yüksek teknoloji alanlarında yapılması, yüksek eğitilmiş ve teknik bilgiye sahip kişilerin tercih edilmesi kadın istihdamını negatif yönde etkileyebilir. İkinci değişken olan İhracat (EX) değişkeninin de KIO üzerindeki etkisi negatiftir. Bu durum, ihracatın kadın istihdamını artırmadığını göstermektedir. İhracat ile istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı ampirik çalışmalarda (Özler, 2000; Nordas, 2003; Başlevent ve Onaran, 2004; Fu ve Balasubramanyam, 2005; Polat ve Uslu, 2010; Zaki, 2011; Göçer vd., 2012; Dijazi ve Badri, 2014; Altay ve Yılmaz, 2016; Aydın, 2016; Kiyota, 2016; Koçbulut ve Barış, 2016; Tandoğan, 2019) genel olarak ihracat ve istihdam arasındaki ilişki pozitif ve olumlu bulunmuştur. Ancak, bizim çalışmamızda olduğu gibi, ihracat ve istihdam arasındaki ilişkiyi negatif ve anlamsız bulan bazı ampirik araştırmalar da mevcuttur (Greenaway vd., 1999; Were, 2011; Ko vd., 2015; Yılmaz, 2021). İhracatın kadın istihdamını olumsuz etkilemesi, ihracatın yoğun olduğu sektörlerde (örneğin sanayi, otomotiv, elektronik ve inşaat gibi) kadın istihdamının düşük olması ve ayrıca ihracatın, kadınların yoğun olarak çalıştığı tekstil ve tarım gibi sektörlerde azalması gibi nedenlerle açıklanabilir. GSYİH'nın KIKO üzerindeki etkisi, beklendiği üzere pozitifdir. Ekonominin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte, kadın istihdamının da arttığı görülmektedir. Bu sonuç, istihdamın temel kaynağının ekonomik büyüme olduğuna dair genel beklentilerle uyumludur. Bir ülkedeki mal ve hizmet piyasası ne kadar genişler ve ekonomik büyüme ne kadar istikrarlı olursa, tam istihdama ulaşmak da o kadar mümkün hale gelir. Bu nedenle, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı ve istihdamı, %30 seviyelerine kadar gerileyen mevcut durumda, ancak istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlanarak artırılabilir.

Tablo 21: Kısa Dönem (Hata Düzeltme Modeli-ECT) Katsayıları

Kısa Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayısı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
D (LKIO (-1))***	0.5674	0.1845	3.0752	0.0060
D (LDYY)	0.0010	0.0286	0.0373	0.9706
D (LGSYİH)**	-0.7008	0.2679	-2.6155	0.0166
D (LEX)	0.2073	0.1431	1.4485	0.1630
D (LEX (-1))	0.0590	0.1042	0.5658	0.5778
D (LEX (-2))*	0.2271	0.1308	1.7355	0.0980
D (LNEX (-3))***	-0.3827	0.1299	-2.9461	0.0080
HDT (-1)***	-0.7376	0.1365	-5.4026	0.0000
HDT (-1) hata düzeltme terimini ve ***, **, * ise sırasıyla %1, %5, %10 önem seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.				

Tablo 21’de görüldüğü üzere, tahmin edilen kısa dönem modelinin hata düzeltme terimi (HDT (-1)) -0.7376 değerindedir. Bu katsayının t değeri -0.7376, olasılık değeri ise 0.0000’dır. Katsayının negatif olması ve olasılık değerinin %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olması, hata düzeltme modelinin doğru çalıştığını ve modelin genel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Ayrıca, kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde yeniden dengeye yaklaşacağı anlamına gelir. Hata düzeltme teriminin -0.73 olması, sapmaların %73’ünün bir sonraki dönemde dengeye yaklaşacağını göstermektedir.

Kısa dönem katsayıları incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımın uzun dönemdeki etkilerinden farklı olarak, istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve kadın istihdamı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. İhracat ise, uzun dönemde olduğu gibi, kısa dönemde de üç gecikmeli dönemde kadın istihdamını negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca, GSYİH, uzun dönemin aksine, kadın istihdamını kısa dönemde negatif etkilemektedir.

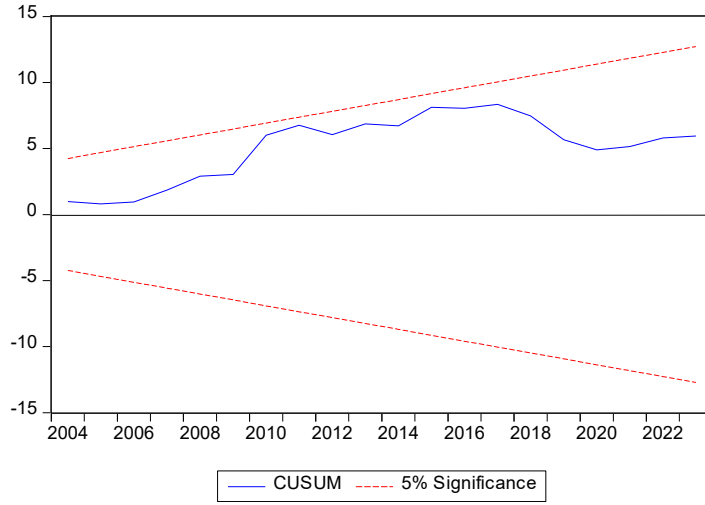
Tablo 22: Tanımsal İstatistikler

Tanımsal Testler	İstatistikler
R^2	0.62
Düzeltilmiş R^2	0.51
F istatistiği (Olasılık)	11.7473 (0.00002)
DW	2.1657
χ^2_{BG}	1.0679 (0.5863)
χ^2_{BPG}	10.5828 (0.4788)
χ^2_{JB}	1.7591 (0.414951)
χ^2_{RAMSEY}	0.6859 (0.4178)
Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ve DW Durbin-Watson durumunu göstermektedir. χ^2_{BG} oto korelasyon, χ^2_{BPG} değişen varyans, χ^2_{JB} normallik ve χ^2_{RAMSEY} ise regresyonda model kurma hatası varsayımlarını sınamak için kullanılan tanımsal testlerdir.	

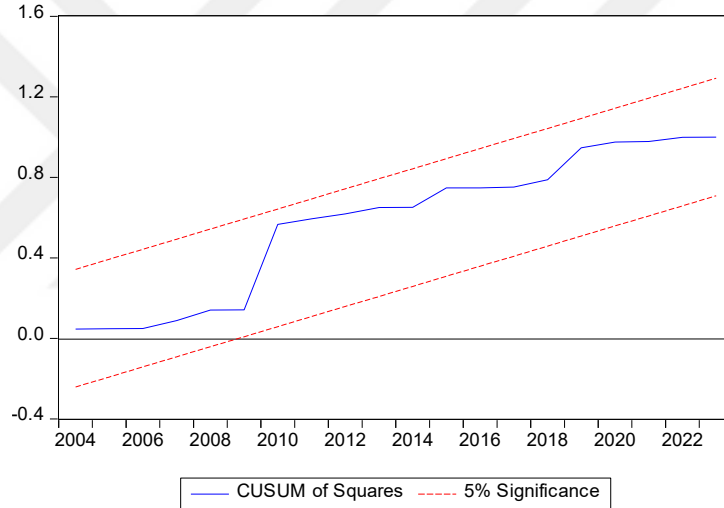
Tablo 22’de tahmin edilen uzun dönem modelinin güvenilirliğini artıran tanımsal test sonuçları raporlanmıştır. Buna göre model, kadın istihdamındaki değişikliklerin %62’sini açıklamaktadır. Bağımsız değişkenler, kadın istihdamını anlamlı bir şekilde etkilemektedir. ARDL modeli normal dağılmaktadır ve normal dağılım sorunu yoktur. Aynı zamanda uzun dönem modelinde model kurma hatası (χ^2_{RAMSEY}), otokorelasyon sorunu (χ^2_{BG}) ve değişen varyans sorunu (χ^2_{BPG}) yoktur. Bu bulgular, modelin kadın istihdamına ilişkin analizlerde kullanılabileceğini ve sonuçların güvenilir olduğunu teyit etmektedir.

ARDL modelinde (2, 1, 1, 4) yapısal kırılma olup olmadığını ve hata düzeltme modelindeki katsayıların istikrarlı olup olmadığını belirleyebilmek için CUSUM ve CUSUM OF SQUARES testleri yapılmıştır. Sonuçlar aşağıda Şekil 3 ve 4’te verilmektedir.

Şekil 3: CUSM Testi Grafiği

Şekil 4: CUSUM OF SQUARES Testi Grafiği

Bilindiği üzere, CUSUM ve CUSUM OF SQUARES grafiklerinde %5 önem düzeyinde belirlenen kritik sınırlar, modelin uzun dönem katsayılarının tutarlılığını test etmek için kullanılmaktadır. Grafiklere bakıldığında, her iki grafik de kritik sınırlar içerisinde kalmaktadır. Bu durum, modelin uzun dönem katsayılarının tutarlı olduğunu ve yapısal bir kırılma olmadığını göstermektedir.

3.4.4. FMOLS, DOLS ve CCR Testleri Sonuçları

Kadın istihdam oranının, doğrudan yabancı yatırım, ihracat ve GSYİH ile olan uzun dönem nedensellik ilişkisi, ARDL yöntemi dışında FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleriyle de incelenmiştir. Ayrıca, FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleriyle elde edilen sonuçların ARDL sınır testi sonuçlarıyla tutarlılığı ve sağlamlığı da değerlendirilen bir diğer önemli husus olmuştur. Tablo 23’de, bu üç yöntemle elde edilen sonuçlar sunulmaktadır.

Tablo 23: FMOLS, DOLS ve CCR modellerine ilişkin Eş-Bütünleşme Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
FMOLS				
LDYY	-0.1092	0.0312	-3.4957	0.0014
LEX	-0.5546	0.0996	-5.5643	0.0000
LGSYIH	0.9575	0.1491	6.4182	0.0000
Sabit	-8.4995	1.7937	-4.7383	0.0000
DOLS				
LDYY	-0.1582	0.0490	-3.2290	0.0042
LEX	-0.4130	0.1160	-3.5596	0.0020
LGSYIH	0.7782	0.1691	4.6020	0.0002
Sabit	-7.2706	1.9928	-3.6484	0.0016
CCR				
LDYY	-0.1175	0.0347	-3.3823	0.0020
LEX	-0.5580	0.0994	-5.6126	0.0000
LGSYIH	0.9765	0.1530	6.3786	0.0000
Sabit	-8.9269	1.9311	-4.6226	0.0001

Tablo 23'e bakıldığında, FMOLS, DOLS ve CCR modellerine ilişkin eş-bütünleşme tahmin sonuçlarının, ARDL sınır testi sonuçlarıyla tutarlı olduğu görülmektedir. ARDL sınır testi sonuçlarına paralel olarak, tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırım ve ihracat değişkenlerinin kadın istihdamını negatif etkilediği, buna karşın GSYİH'nin kadın istihdamını pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

3.4.5. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler arasındaki nedenselliği belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bu testin ilk aşamasında, uygun gecikme uzunluğu, VAR (Vektör Otoregresyon) modeli kullanılarak tespit edilmiştir. VAR modelinde belirlenen gecikme uzunluğunun amacı, modelin istikrarlılığını, otokorelasyonunu, normalliğini ve değişen varyans sınamalarını değerlendirmektir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde ise, FPE (Final Prediction Error), AIC (Akaike Information Criterion), SC (Schwarz Criterion) ve HQ (Hannan-Quinn Criterion) gibi kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bu kriterlerin her biri, modelin geçerliliğini ve uygunluğunu değerlendirmede önemli rol oynamaktadır.

Tablo 24: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	111.2723	NA*	1.44e-08*	-6.7045*	-6.5213*	-6.6437*
1	124.0041	21.4848	1.78e-0	-6.5002	-5.5841	-6.1965
2	131.8014	11.2087	3.14e-0	-5.9875	-4.3386	-5.4410
3	146.0630	16.9356	4.01e-0	-5.8789	-3.4971	-5.0894

Tablo 24’de yer alan LogL, LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterleri incelendiğinde, en küçük değerlerin Lag0 (gecikme uzunluğu sıfır) için elde edildiği gözlemlenmiştir. Teorik olarak en uygun gecikme uzunluğunun sıfır olabileceği düşünülse de, modelleme ve veri sınırlamaları nedeniyle sıfır gecikme uzunluğunun kullanılması mümkün değildir. Bu nedenle, en uygun gecikme uzunluğunun bir (Lag1) olarak belirlendiği sonucuna varılmıştır.

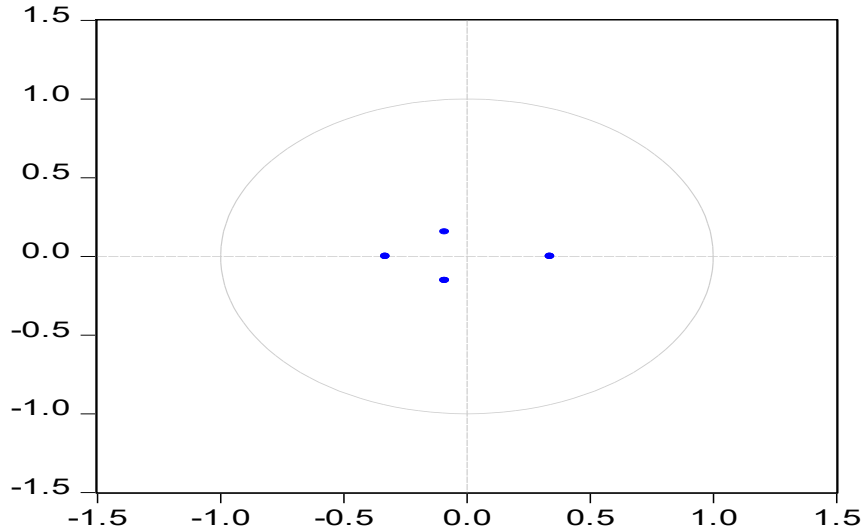
Karar verdiğimiz bir gecikmeli VAR modelinin istikrarlı olup olmadığı, AR karakteristik polinomunun ters kökleri testleri, VAR analizinde otokorelasyon, değişen varyans ve Jarque-Bera normallik testleri ile sınanmaktadır. Aşağıda test sonuçları verilmektedir.

Tablo 25: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Kök	Modulus
0.3401	0.3401
-0.3280	0.3280
-0.0883	0.1778
-0.0883	0.1778

Tablo 25’de görüldüğü gibi, AR karakteristik polinomunun ters köklerinin mutlak değerlerinin hepsinin birden küçük olması, VAR modelinin durağan olduğu ve istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 5: AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu

Şekil 5’te görüldüğü üzere, AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde dağılması, kurulan VAR modelinin durağan olduğunu ve istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 26: VAR Analizinde Otokorelasyon Testi

Uzunluk	LM-İstatistiği	Olasılık Değeri
1	11.8096	0.7570
2	8.8452	0.9196
3	19.2102	0.2579

Tablo 26'daki her bir gecikme için p-değerleri (0.7570, 0.9196, 0.2579) 0.05'ten büyük olduğu için, her üç gecikme için de modelin hata terimlerinde otokorelasyon bulunmamaktadır. Bu durum, modelin düzgün çalıştığını ve hata terimlerinin bağımsız olduğunu gösterir, yani modelin varsayımları açısından bir sorun yoktur.

Tablo 27: VAR Analizinde Değişen Varyans Analizi

Ki-kare (Chi-sq)	Serbestlik Derecesi (Df)	Olasılık Değeri
93.0771	80	0.1505

Tablo 27'ye göre yapılan varyans analizi sonuçlarında, olasılık değeri (0.1505) 0.05'ten büyük olduğu için modelde değişen varyans sorununun bulunmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu sonuç, hata terimlerinin sabit varyansa sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 28: VAR Analizinde Jarque Bera Normallik Sınaması

	Jarque-Bera	df	Olasılık
1	3.4398	2	0.1791
2	6.8214	2	0.0330
3	2.5046	2	0.2858
4	0.3323	2	0.8469
Toplam	13.0973	8	1.3448

Tablo 28'e göre, toplam Jarque-Bera istatistiği 13.0973 ve toplam p-değeri 1,3448'dir. Bu p-değeri 0.05'ten büyük olduğu için, genel olarak verilerin normal dağılıma uygun olduğu sonucuna varılabilir.

Bu çalışmada yer alan değişkenler arasındaki etkileşimi tespit etmek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkiyi modellemek için VAR analizi kullanılmış ve modelin gecikme uzunluğunu belirlemek için FPE, AIC, SCH ve HQ kriterleri dikkate alınarak uygun gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir. VAR Granger Nedensellik Testi analizinden elde edilen sonuçlar, Tablo 29'da gösterilmiştir

Tablo 29: VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Equation	Excluded	X ²	df	Olasılık
DLKIO	DLGSYIH	1.0547	1	0.3044
	DLEX	0.1197	1	0.7293
	DLDYY	0.0126	1	0.9106
DLGSYIH	DLKIO	4.4664	1	0.0346**
	DLEX	4.8280	1	0.0280**
	DLDYY	0.7296	1	0.3930
DLEX	DLKIO	0.2458	1	0.6200
	DLGSYIH	1.9280	1	0.1650
	DLDYY	0.3993	1	0.5274
DLDYY	DLKIO	2.7952	1	0.0945*
	DLGSYIH	2.3747	1	0.1233
	DLEX	0.0004	1	0.9840

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. “D” değişkenlerin birinci farkının alındığını ve “L” de logaritmik transformasyonu göstermektedir.

Tablo 29’a göre, DLGSYIH → DLKIO yönündeki olasılık değeri %5 önem düzeyinde anlamlı olduğundan, DLGSYIH, DLKIO’yu Granger nedenselliği ile etkileyen bir faktördür. Benzer şekilde, DLGSYIH → DLEX yönündeki olasılık değeri de %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu için DLGSYIH, DLEX’i Granger nedenselliği ile etkileyen bir faktördür. Öte yandan, DLDYY → DLKIO yönündeki olasılık değeri 0.05’ten büyük ancak 0.10’a yakın olup, bu durum DLDYY’nin DLKIO’yu Granger nedenselliği ile etkilemediğini, ancak zayıf bir ilişki olabileceğini göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında, GSYIH’den kadın istihdam oranına ve ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, DYY’nin, kadın istihdam oranını az da olsa etkilediği gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, Granger nedensellik testi bulguları, büyük oranda ARDL, FMOLS ve DOLS modellerinin sonuçlarını desteklemektedir. GSYIH, kadın istihdam oranını diğer testlerde olduğu gibi olumlu yönde etkilemektedir.

3.4.6. Varyans Ayrıştırma Testi Sonuçları

Çalışmada, bu aşamada varyans ayrıştırma analizi gerçekleştirilmiştir. Varyans ayrıştırma analizi, bir değişkende meydana gelen şokların hata terimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu analiz, şokların ne kadarının diğer değişkenler tarafından açıklandığını da göstermektedir. Çalışmamızda elde edilen bu oran, değişkenler arasındaki ilişkilerin daha net ve açık bir şekilde gözlemlenmesini sağlamaktadır. Varyans ayrıştırma analizinin sonuçları, Tablo 30’da sunulmuş ve aynı sonuçları veren grafikler Ek 1’de verilmektedir.

Tablo 30: Varyans Ayırıştırma Sonuçları

Period	S.E.	DLKIO	DLGSYİH	DLEX	DLDYY
1	0.0796	100.000	0.0000	0.0000	0.0000
2	0.0807	97.3465	2.2433	0.3783	0.0317
3	0.0811	96.9331	2.2160	0.7733	0.0774
4	0.0811	96.9133	2.2285	0.7730	0.0850
5	0.0813	96.9087	2.2282	0.7771	0.0858
6	0.0813	96.9085	2.2284	0.7771	0.0859
7	0.0813	96.9084	2.2284	0.7771	0.0859
8	0.0813	96.9084	2.2284	0.7771	0.0859
9	0.0813	96.9084	2.2284	0.7771	0.0859
10	0.0813	96.9084	2.2284	0.7771	0.0859
“D” değişkenlerin birinci farkının alındığını ve “L” de logaritmik transformasyonu göstermektedir.					

Tablo 30’a göre, ilk dönemde KIO (Kadın İstihdam Oranı) değişimlerinin tamamı (%100) kendinden kaynaklanmakta olup, diğer değişkenlerin KIO üzerindeki etkisi sıfırdır. İkinci dönemde ise KIO’daki değişimin %97.35’i kendinden, %2.24’ü GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) tarafından, %0.37’si EX (İhracat) ve %0.03’ü ise DYY (Doğrudan Yabancı Yatırımlar) tarafından açıklanmaktadır. 10. dönemde ise KIO’daki değişimin %96.90’ı kendinden, %2.22’si GSYİH’den, %0.77’si EX’den ve %0.08’i DYY’den kaynaklanmaktadır. Bu bulgulara göre, KIO’daki değişimin en fazla etkilendiği ya da en büyük kaynağının GSYİH olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, KIO’daki değişimin en az etkilediği ya da en küçük kaynağının ise DYY olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, hem ARDL, FMOLS ve DOLS analiz sonuçlarıyla hem de Granger nedensellik testleriyle tutarlıdır. Bu bağlamda, Türkiye’de kadın istihdam oranlarını artırabilmek için ekonomik büyümenin ve gelişmenin sürdürülebilir şekilde devam etmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ve ihracatın (EX) Türkiye’de yeterli düzeyde kadın istihdamı yaratabilmesi için yeni politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle, ihracat yapılan sektörlerin, kadınların daha fazla istihdam edilebileceği şekilde yeniden düzenlenmesi önemlidir. Ayrıca, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların dış ekonomilere ve politik ilişkilere yüksek derecede duyarlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’nin ihracat kapasitesini artırabilmesi ve daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmesi için dış ilişkilerin güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Aksi takdirde, ihracatın rekabet gücünde zayıflama, ihracatın dalgalanması ve doğrudan yabancı yatırımların belirsizliği, kadın istihdamını olumsuz etkileyebilir.

3.4.7. Etki-Tepki Fonksiyonu Testi Sonuçları

Varyans ayırıştırma analizinden sonra bağımsız değişkende meydana gelen birimlik bir şokun, bağlı değişken üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla etki-tepki (impulse response) analizi yapılmıştır. Etki-tepki analizi, herhangi bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisini ve zamanla

bu etkilerin nasıl yayıldığını gözler önüne serer. Bu bağlamda, şokların etkileri 10 dönem boyunca ölçülmüş ve zaman içindeki geçici etkiler tablo ve grafikler aracılığıyla sunulmuştur. Analiz sonuçları, şokun gerçekleştiği değişkenin sütunlarda, şoklara diğer değişkenlerin verdiği tepkilerin ise satırlarda yer aldığı bir tablo ile desteklenmiştir. Bu şekilde, bir değişkende meydana gelen 1 birimlik şokun, diğer değişken üzerindeki etkisi ve tepkiler detaylı bir şekilde incelenmiş, Tablo 31’de verilmiş ve aynı sonuçları gösteren grafikler Ek 2’de gösterilmektedir.

Tablo 31: Etki-Tepki Fonksiyonu Sonuçları

	Response of DLKIO			
Period	DLKIO	DLGSYIH	DLEX	DLDYY
1	0.0796	0.0000	0.0000	0.0000
2	0.0003	0.0129	0.0017	-0.0014
3	0.0081	0.0020	-0.0047	0.0017
4	0.0012	0.0008	0.0004	-0.0007
5	0.0007	0.0002	-0.0004	0.0002
6	0.0001	0.0001	0.0000	-0.0000
7	0.0000	0.0000	-0.0000	0.0000
8	0.0000	0.0000	0.0000	-0.0000
9	0.0000	0.0000	-0.0000	0.0000
10	0.0000	0.0000	0.0000	-0.0000

Tablo 31’e göre (response of DLKIO) diğer değişkenlere verilen bir şoka karşı DLKIO’nun tepkisini gösterir. 1.dönemde tüm değişkenlere verilen bir şoka yani etkiye karşın DLKIO’nun tepkisi sıfırdır, sadece kendisine verilen şoka karşı verdiği tepki 0.079’dur. DLKIO’nun kendisine verilen bir şok tüm dönemlerde kendisini pozitif etkiliyor. DLGSYIH’ya verilen bir şok da tüm dönemlerde DLKIO’yu pozitif etkiliyor. DLEX’e verilen bir şok ise DLKIO’yu 3, 5, 7 ve 9.dönemlerde negatif, diğer dönemlerde pozitif etkiliyor. Yani DLEX’e’e verilen bir şoka karşı DLKIO’nun tepkisi bazı dönemlerde negatif bazı dönemlerde pozitifdir. DLDYY’ya verilen bir şok ise DLKIO’yu 2, 4, 6, 8 ve 9.dönemlerde negatif, diğer dönemlerde pozitif etkiliyor. Yani DLDYY’ye verilen bir şoka karşı DLKIO’nun tepkisi bazı dönemlerde negatif bazı dönemlerde pozitifdir ve DLKIO’nun tepkisinin daha çok negatif olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kadın istihdamı, toplumların gelişmişliğinin bir göstergesi ve kalkınmanın en önemli etkenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Kadınların iş gücü piyasasında yer alması, genellikle sanayileşme süreçleriyle eş zamanlı olarak belirli bir zaman diliminde ve belirli bir ücret karşılığı çalışmaya başlamalarıyla mümkün olmuştur. Tarih boyunca kadın emeği, toplumsal ve ekonomik yaşamda önemli bir yer tutmasına rağmen, istihdam edilme ve iş gücü olarak ekonomik düzene katılımı çoğu dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de sanayileşme süreciyle birlikte başlamıştır. Türkiye’de kadın istihdamının tarihsel gelişimi, 19. yüzyılda Osmanlı döneminde Bursa’daki ipek fabrikaları ve dokumacılık sektöründe kadınların çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu süreç, zamanla gıda sektörü, tütün ve sigara üretim tesisleri, kimya sanayii gibi alanlarda kadınların fabrika işçisi olarak istihdam edilmesiyle genişlemiştir (Tarakçı, 2023: 260).

Sanayileşme süreciyle birlikte başlayan kadın istihdamı, küresel ekonomik entegrasyon ve küreselleşmenin etkisiyle önemli değişimler göstermektedir. Bu değişimde, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat gibi ekonomik faktörlerin de kadın istihdamı üzerinde belirgin etkileri bulunmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, yeni işletmelerin kurulması ve mevcut işletmelerin büyümesi açısından bir ülkeye fayda sağlamakta ve bu süreç, kadın istihdamının artmasına katkı sağlayabilmektedir. Ancak, mevcut işletmelerin satın alınması yoluyla gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar, yeni istihdam yaratmak yerine mevcut iş gücünü azaltabilir, bu da kadın istihdamını olumsuz yönde etkileyebilir. İhracatın kadın istihdamına etkisi ise sektörel dağılımına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. İhracatın kadınların yoğun çalıştığı sektörlerde yoğunlaşması, kadın istihdamını artırabilirken, erkeklerin hakim olduğu sektörlerde ihracat faaliyetlerinin artması, kadın istihdamını olumsuz etkileyebilmektedir.

Bu çalışma, 1988-2023 yılları için Türkiye’de kadın istihdamı ile doğrudan yabancı yatırım ve ihracat arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Analizde, kadın istihdam oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda, zaman serileri analiz yöntemleri kullanılarak serilerin durağanlık dereceleri, genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri ile belirlenmiş ve seriler arasındaki eşbütünleşme ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile test edilmiştir. Uzun dönem ve kısa dönem katsayıları detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu bulgulara destek sağlamak amacıyla Finite-sample Modified Ordinary Least Squares (FMOLS), Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) ve Cao-Crowder-Ratner (CCR) yöntemleri de kullanılmıştır. Değişkenler

arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Granger Nedensellik testi uygulanmış, kadın istihdamındaki değişimin içsel dinamiklerden mi yoksa dışsal faktörlerden mi kaynaklandığını analiz etmek için Varyans Ayrıştırma tekniği kullanılmıştır. Son olarak, Etki-Tepki (Impulse-Response) analizi ile değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkilerinin zaman içindeki evrimi incelenmiştir.

İlk olarak, serilerin durağanlığı ADF, PP ve KPSS birim kök testleriyle incelenmiştir. ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin hem sabitli hem sabitli-trendli hem de sabitsiz-trendsiz modellerde birinci farkında %1 önem düzeyinde durağan olduğu gözlemlenmiştir. KPSS birim kök test sonuçları ise, değişkenlerin hem seviyesinde hem de birinci farkında, hem sabitli hem de sabitli-trendli modellerde %1 anlamlılık düzeyinde durağanlık sergilediğini göstermektedir. Bu bulgular, kullanılan değişkenlerin genellikle fark alındığında durağan hale geldiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu üç testin sonuçları, serilerin durağanlık özelliklerini belirlemiş ve Türkiye’de kadın istihdamı ile doğrudan yabancı yatırım ve ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla bu serilerin farklarının kullanılmasının gerektiğini ortaya koymuştur. Serilerin birinci farkında durağan olduğu belirlendikten sonra, çalışmanın bir sonraki aşamasına geçilerek ARDL sınır testi uygulanmaktadır. Bu test, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve kısa dönemli dinamikleri incelemek için kullanılmaktadır.

ARDL sınır testi sonuçlarına göre, modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgu, doğrudan yabancı yatırım (DYY), ihracat (EX) ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) değişkenlerinin kadın istihdam oranı üzerinde uzun vadeli anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Uzun dönem katsayıları incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımın (DYY) kadın istihdamı oranı üzerinde negatif bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Yani, DYY değişkeninde uzun dönemdeki bir birimlik artışı, kadın istihdamında ortalama %11.19’luk bir azalmaya neden olmaktadır. Daha önceki ampirik çalışmalarda da, doğrudan yabancı yatırım ile istihdam arasındaki ilişkinin ARDL sınır testi ile incelendiği ve bu ilişkinin negatif yönde olduğu bulunmuştur (Peker ve Göçer, 2010; Saray, 2011; Doğan ve Can, 2016). Aynı zamanda, Tekin ve Aktakas (2017), doğrudan yabancı yatırımın kadın istihdamına etkisini panel veri analizi ile incelemiş ve bu etkinin negatif olduğunu ortaya koymuşlardır. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımın istihdam üzerindeki etkilerini araştıran diğer ampirik çalışmalar da (Bilgin, 2004; Karagöz, 2007; Aktar vd., 2009; Vergil ve Ayaş, 2009; Ekinci, 2011; Sandalcılar, 2012; Üçler vd., 2013; Hisarcıklılar vd., 2014; Yalman ve Koşaroğlu, 2017; Korkmaz ve Daştan, 2020) benzer şekilde, bu etkinin ya anlamlı olmadığı ya da negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Doğrudan yabancı yatırımın kadın istihdamını olumsuz etkilemesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Türkiye’ye yapılan yatırımlar genellikle erkeklerin yoğun olarak çalıştığı, teknoloji ve sermaye yoğun sektörlerle (örneğin mühendislik, inşaat, otomotiv) ve istihdamı artırma kapasitesi sınırlı olan hizmet alt sektörlerine (finans, haberleşme-ulaştırma) yönelmektedir. Teknoloji ve sermaye yoğun sektörlerde kadınların temsili oldukça düşük olduğu için, bu tür yatırımlar kadın istihdamını

artırmak yerine olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların çoğunlukla yeni tesisler kurmak yerine mevcut şirketlerin satın alınması veya birleşmesi şeklinde gerçekleşmesi de istihdamda artış sağlamayabilir. Özellikle kadınların yoğun olarak çalıştığı eğitim, sağlık ve temizlik gibi sektörlerde, yabancı yatırımların verimlilik artışı sağlamak amacıyla iş gücünü azaltmaya yönelik politikalar uygulaması, kadınların bu alanlardan dışlanmasına yol açabilir. Bu faktörler, doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerinde olumsuz etkiler yaratmasına neden olmaktadır.

İhracat değişkeninin kadın istihdam oranı üzerindeki etkisini incelediğimizde, ihracatın uzun vadede kadın istihdamını negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamızda, ihracatta uzun dönemde meydana gelen bir birimlik artışın, kadın istihdam oranında ortalama %39.91 oranında bir azalmaya yol açtığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, ihracatın ekonomik büyümeye katkı sağlasa da istihdam üzerinde her zaman olumlu etkiler yaratmadığını göstermektedir. Literatürde genellikle ihracatın üretimi artırarak iş gücü talebini yükselttiği ve bu yolla istihdamı olumlu etkilediği görüşü hâkimdir (Özler, 2000; Nordas, 2003; Başlevent ve Onaran, 2004; Fu ve Balasubramanyam, 2005; Polat ve Uslu, 2010; Zaki, 2011; Göçer vd., 2012; Dijazi ve Badri, 2014; Altay ve Yılmaz, 2016; Aydın, 2016; Kiyota, 2016; Koçbulut ve Barış, 2016; Tandoğan, 2019). Ancak bazı çalışmalar, ihracatın istihdam üzerindeki etkisinin sektörlere, iş gücü niteliklerine ve toplumsal dinamiklere bağlı olarak değişebileceğini ve ihracatın istihdamı sınırlı ya da negatif etkilediğini vurgulamaktadır (Greenaway vd., 1999; Were, 2011; Ko vd., 2015; Yılmaz, 2021). Türkiye’de ihracat artışı, başlangıçta vasıfsız iş gücüne yönelik istihdam alanları oluşturmuş olsa da, üretimde artan teknoloji kullanımı ve uluslararası rekabet koşulları, emek yoğun üretimden uzaklaşılmasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle kadın iş gücünü dezavantajlı bir konuma düşürmüştür. Kadınların yoğun olduğu sektörlerin genellikle düşük katma değerli veya emek yoğun sektörler olması, teknolojik değişimlerin bu sektörlerde emeğe olan talebi azaltmasıyla birleşerek kadın istihdamında düşüşlere yol açmıştır. Diğer yandan, ihracatın daha çok erkek iş gücünün yoğun olduğu sanayi sektörlerini desteklemesi, kadınların istihdam olanaklarının sınırlanmasında etkili olmuştur. Toplumsal cinsiyet rolleri ve sektörel ayrımcılık gibi dinamikler de kadınların iş gücü piyasasında yer almasını zorlaştırmıştır. Bu bağlamda, çalışmamızda elde edilen bulgular, ihracatın istihdamı üzerindeki negatif etkilerini ortaya koyan literatürle uyum içindedir. Türkiye’de ihracat ve istihdam ilişkisine yönelik politikaların cinsiyet odaklı bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Kadınların ihracattan olumlu etkilenebilmesi için, kadınların yoğun olduğu sektörlerde ihracat teşviklerinin artırılması, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen politikaların hayata geçirilmesi ve kadınların üretim süreçlerine katılımını artıracak düzenlemelerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamızda, GSYİH değişkeninin uzun dönemde kadın istihdam oranı üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. GSYİH’deki bir birimlik artış, kadın istihdam oranında ortalama %81.15’lik bir artışa yol açmaktadır. Bu bulgu, ekonomik büyümenin kadın iş gücüne

olan talebi artırabileceğini ifade eden teorik beklentilerle uyumludur. Kadın istihdamının GSYİH'ya olan etkisini inceleyen çalışmalar da kadın istihdamının GSYİH'yı olumlu etkilediği görülmektedir. Ekonomik büyüme, üretim faaliyetlerini ve iş gücü talebini artırarak istihdam düzeyini yükseltir. Kadın iş gücünün ekonomiye dahil edilmesi, özellikle hizmet sektörü, eğitim, sağlık ve perakende gibi kadın istihdamının yoğun olduğu sektörlerde büyümenin etkisiyle daha belirgin hale gelmektedir. Buna ek olarak, ekonomik büyümenin refah düzeyini artırarak kadınların eğitime ve mesleki gelişim olanaklarına erişimini kolaylaştırdığı ve bu durumun kadınların iş gücü piyasasına katılımını olumlu etkilediğini göstermektedir. Türkiye'de, GSYİH'daki artışlar genellikle hizmet sektörü ve tarım dışı istihdamda genişlemeye yol açmakta ve bu sektörler kadınların iş gücüne katılımı için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca, ekonomik büyüme, kadınların iş gücüne katılımını engelleyen bazı toplumsal engelleri azaltarak cinsiyet eşitliğine yönelik olumlu etkiler yaratabilir. Örneğin, büyümenin yarattığı gelir artışı, kadınların bakım sorumluluklarını hafifleten kreş ve benzeri hizmetlerin gelişimini destekleyebilir.

Bu çalışmada, kısa dönem hata düzeltme modeli (ECT) kullanılarak değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, modelin hem kısa dönem dinamiklerini hem de uzun dönem dengeye uyum mekanizmasını başarıyla açıkladığını ortaya koymaktadır. Negatif ve %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı bulunan hata düzeltme terimi (HDT (-1)), modelin uzun dönem dengesine uyum sürecindeki kritik rolünü göstermektedir. Hata düzeltme katsayısının değeri (-0.7376), uzun dönem denge ilişkisinden sapmaların %73.76'sının bir sonraki dönemde düzeltildiğini ifade etmektedir. Bu bulgu, modelin uzun dönem dengesine hızlı bir şekilde uyum sağladığını ve hata düzeltme mekanizmasının etkinliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, uzun dönem modelin güvenilirliğini değerlendiren tanımsal istatistikler (R^2 , F testi, DW, Breusch-Godfrey, Breusch-Pagan, Jarque-Bera ve Ramsey RESET testleri), modelin genel olarak istatistiksel olarak geçerli ve güvenilir olduğunu teyit etmiştir. Ayrıca, CUSUM ve CUSUM of Squares grafiklerinin kritik sınırlar içerisinde kalması, model katsayılarının tutarlılığını ve yapısal bir kırılma bulunmadığını göstermektedir. Bu bulgular, çalışmanın varsayımlarının karşılandığını ve elde edilen sonuçların hem kısa hem de uzun dönem analizleri için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

ARDL sınır testi sonuçlarının tutarlılığını doğrulamak amacıyla FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen tahmin sonuçları, doğrudan yabancı yatırım ve ihracatın kadın istihdamı üzerinde negatif; gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) değişkeninin ise pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, ARDL sınır testi sonuçlarıyla uyumlu olup, ARDL sınır testinin tutarlılığını desteklemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerindeki negatif etkisi, bu yatırımların genellikle kadın iş gücünün düşük olduğu sektörlerle yöneldiğini veya kadınların doğrudan yabancı yatırımlardan yeterince fayda sağlayamadığını göstermektedir. Benzer şekilde, ihracatın kadın istihdamını negatif yönde etkilemesi, ihracat odaklı sektörlerde kadın iş gücünün daha az kullanıldığına veya bu sektörlerde kadınların karşılaştığı

yapısal engellere işaret etmektedir. Öte yandan, GSYİH'nin kadın istihdamı üzerindeki pozitif etkisi, ekonomik büyümenin kadınların iş gücüne katılımını teşvik etme potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek amacıyla VAR Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. İlk olarak, en uygun gecikme uzunluğu bir olarak belirlenmiş ve karar verilen bu gecikmeli VAR modelinin istikrarı, AR karakteristik polinomunun ters kökleri testleri, otokorelasyon, değişen varyans ve Jarque-Bera normallik testleriyle değerlendirilmiş ve modelin uygun olduğu sonucuna varılmıştır. VAR Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat değişkenlerinin kadın istihdam oranı üzerinde anlamlı bir nedensel etkiyi tespit edilmemiştir. Bu bulgu, DYY ve ihracatın kadın istihdamı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile kadın istihdam oranı ve ihracat arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. GSYİH, kadın istihdamı ve ihracat üzerinde anlamlı bir nedensel etkiye sahip olup, bu değişkenlerin ekonomik büyüme ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, ekonomik büyüme ve kadın istihdamı arasındaki etkileşimin önemli bir rol oynadığını, ancak doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın kadın istihdamı üzerinde doğrudan nedensel bir etkisi bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca, Granger nedensellik testi bulguları, büyük oranda ARDL, FMOLS ve DOLS modellerinin sonuçlarıyla tutarlıdır. Özellikle, GSYİH'nin kadın istihdamı üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu, diğer testlerle doğrulanmış bir bulgudur. Sonuç olarak, ekonomik büyüme, kadın istihdamını olumlu yönde etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmakta, ancak doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın bu etki üzerinde belirgin bir rolü olmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, ekonomik büyüme stratejilerinin kadın istihdamını artırma potansiyeline sahip olduğunu, ancak sektörel ve yapısal değişikliklerin de önem taşıdığını göstermektedir.

Çalışmada, kadın istihdamındaki değişimlerin ne kadarının kendinden, ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını belirlemek amacıyla varyans ayrıştırma analizi de yapılmıştır. Varyans ayrıştırma analizi sonuçları, kadın istihdamındaki değişimlerin büyük ölçüde kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığını, ancak GSYİH'nin katkısının zamanla arttığını göstermektedir. Buna karşın, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların etkileri oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin kadın istihdamını artırmaya yönelik politikalarının özellikle dış ekonomik faktörlerin etkisini güçlendirecek şekilde yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Varyans ayrıştırma analizinden sonra son olarak DYY, EX ve GSYİH değişkenlerinde meydana gelen birimlik bir şokun, kadın istihdam oranı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla etki-tepki analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, kadın istihdam oranının kendi değişkenine verilen şoklara en güçlü tepkiyi verdiğini ve bu tepkinin sürekli pozitif olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kadın istihdamının büyük ölçüde kendi içsel dinamikleriyle büyüdüğünü ve kendi

şoklarından olumlu şekilde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ek olarak, GSYİH'ya verilen şokların her dönemde kadın istihdamı üzerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Bu durum, ekonomik büyümenin kadın istihdamını destekleyen önemli bir faktör olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Öte yandan, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlara verilen şokların kadın istihdamı üzerindeki etkilerinin dönemsel olarak değişkenlik gösterdiği, bazen pozitif bazen negatif sonuçlar doğurduğu belirlenmiştir.

Çalışmada gerçekleştirilen analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, kadın istihdamı üzerindeki en güçlü ve olumlu etkinin ekonomik büyüme ile sağlandığı tespit edilmiştir. Buna karşın, doğrudan yabancı yatırımların ve ihracatın kadın istihdamı üzerindeki etkilerinin sınırlı ve genellikle negatif olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuca göre kadın istihdam oranını artırabilmek için dikkate alınması gereken öneriler aşağıda ifade edilmiştir.

- Kadın istihdamının yoğun olduğu hizmet sektörü için özel teşvikler sağlanarak, bu sektörlerdeki büyümeyi desteklemek adına düşük faizli kredi paketleri sunulabilir ve sektörel altyapı projeleri finanse edilebilir.
- Kadın girişimciler için finansman, eğitim ve mentorluk programları geliştirerek kadınların ekonomik büyümedeki rolü artırılabilir.
- Kadınların iş gücüne katılımını artırmak için mesleki eğitim programları, beceri geliştirme kursları ve bilim, teknoloji, mühendislik, matematik alanlarına yönelik teşvikler sağlanabilir.
- Doğrudan yabancı yatırımların daha çok kadınların yoğun olarak çalıştığı sektörlerle yönlendirilmesi için vergi teşvikleri ve destekler sağlanabilir.
- Yabancı yatırımcılar için kadın istihdamı kotası ya da kadın dostu çalışma politikalarının uygulanması zorunlu hale getirilebilir.
- Yeni tesis kurma veya genişleme gibi istihdam artırıcı yatırımlar teşvik edilebilir, satın alma veya birleşme yatırımları yerine üretim kapasitesini artıracak yatırımlar özendirilebilir.
- Tekstil, gıda işleme ve perakende gibi kadınların yoğun olarak çalıştığı sektörlerde ihracatı artırıcı politikalar uygulanabilir.
- Kadın dostu çalışma ortamlarını teşvik eden şirketlerin dış ticaret teşviklerinden öncelikli yararlanması sağlanabilir.
- İhracat yapan firmalara, kadın çalışan sayısını artırdıkları durumda teşvik ve vergi avantajları sunulabilir.
- Kadınların iş gücüne katılımını artırmak için kreş, yaşlı bakım evleri ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması sağlanabilir.
- Kadın ve erkek çalışanlar arasında ücret eşitsizliğini gidermeye yönelik politikalar geliştirilebilir.

- Esnek çalışma saatleri, uzaktan çalışma imkanları ve doğum izni düzenlemeleriyle kadınların iş gücüne katılımı teşvik edilebilir.
- Covid-19 sonrası ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerinde (örneğin, hibrit çalışma) kadınların istihdamının artırılmasına yönelik önlemler alınabilir.

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, kadın istihdamını etkileyen faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde incelenebilmesi adına gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik şu öneriler sunulabilir:

- Kadın istihdamı üzerindeki ekonomik büyüme, DYY ve ihracatın etkilerini sektörel düzeyde inceleyen çalışmalar yapılabilir.
- Hanehalkı verilerini kullanarak kadınların iş gücüne katılım kararlarını etkileyen mikro düzeydeki faktörler incelenebilir. Özellikle bireysel düzeydeki motivasyonlar, eğitim düzeyleri ve aile yapıları gibi değişkenler ele alınabilir.
- Dijitalleşme ve teknolojik dönüşümün kadın istihdamı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara ağırlık verilebilir. Özellikle uzaktan çalışma olanaklarının ve otomasyonun kadın istihdamını nasıl etkilediği araştırılabilir.
- DYY'nin kadın istihdamı üzerindeki olumsuz etkilerini daha iyi anlamak için yatırım türlerinin (yeşil alan yatırımları, birleşmeler, satın almalar) farklı etkileri incelenebilir.
- Pandemi sonrası değişen çalışma koşullarının kadın istihdamına etkisi araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Agarwal, Jamuna P. (1980), “Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey”, **Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)**, 116 (4), 739-773.
- Ajaga, Elias ve Nunnenkamp, Peter (2008), “Inward FDI, Value Added and Employment in US States: A Panel Cointegration Approach”, **Kiel Working Paper**, No. 1420.
- Akay, Ebru Çağlayan ve Onurlu, Merve Ertok (Ed.) 2021, **Econometrics and Applied Economic Analyses in the Context of Health**, 1. Baskı, Holistence Publications, Çanakkale.
- Akdemir, Sevim vd. (2019), “Türkiye’de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadının İşgücü Piyasasındaki Yeri”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, (43), 184-202.
- Aksöz, Fatmanur ve Durkal, Müzeyyen Eroğlu (2021), “Çalışma Hayatında Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar: Kayseri İlinde Çalışan Kadın Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (59), 141-176.
- Aktar, İsmail vd. (2009), “Can Unemployment be Cured by Economic Growth and Foreign Direct Investment?”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 9 (17), 452-467.
- Akyüz, Hayriye Esra (2018), “Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli İle İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi”, **International Journal of Engineering Research and Development**, 10 (2), 183-192.
- Alancıoğlu, Erdal ve Utlu Selen (2012), “İstihdam ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9 (2), 189-206.
- Albar, Banu Özbucak (2019), “Kadınlara Yönelik Ayrımcılık”, **Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri**, 5 (8), 274-286.
- Altay, Hüseyin ve Yılmaz, Alper (2016), “Türkiye’de İhracat Artışlarının İstihdam Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, (616), 75-86.
- Andersen, Palle Schelde ve Philippe, Hainaut (1998), “Foreign Direct Investment and Employment in the Industrial Countries”, **Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department**, No. 61.
- Artige, Lionel ve Rosella Nicolini (2006), “Evidence on the Determinants of Foreign Direct Investment The Case of Three European Regions”, **CREPP Working Paper**, 1-33.

- Asiedu, Elizabeth ve Kwabena Gyimah-Brempong (2008), “The Effect of the Liberalization of Investment Policies on Employment and Investment of Multinational Corporations in Africa”, **African Development Review**, 20 (1), 49-66.
- Asghar, Zahid (2008), “Simulation Evidence on Granger Causality in Presence of a Confounding Variable”, **International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies**, 5 (2), 71-86.
- Aslantürk, Oğuzhan ve Tunç, Yusuf Erdem (2018), “Yabancıların Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamı”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10 (4), 13-20.
- Aşkın, Elif Özlem (2015), “Kadınların İşgücü Piyasasındaki Konumlarını Etkileyen Faktörler”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 10 (1), 43-66.
- Avcı, İbrahim (2015), **İhracatta Uygulanan Teşviklerin Uluslararası Pazarlamaya Etkisi ve Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydemir, Cahit vd. (2012), Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (23), 69-104.
- Aydiner, Mehmet (2016), “İhracatın İstihdam Üzerine Etkisi”, **Avrasya Bilimler Akademisi İşletme ve İktisat Dergisi**, 4 (3), 30-41.
- Aydoğuş, İsmail vd. (2005), “Yolsuzluk Ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7 (2), 1-21.
- Ayhan, Emine Elif (2021), “İstihdam ve İstihdam Politikaları”, Abdulkadir Develi ve Nihat Altuntepe (Ed.), **Dezavantajlı Göçmenlerin Uyumuna Yönelik İstihdam Politikaları: OECD Ülkeleri Karşılaştırması**, 1. Baskı içinde (31-68), Gazi Kitapevi, Ankara,
- Bal, Harun (2000), “Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Uluslararası Kuruluşların Faaliyetleri ve Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Yatırımları”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6 (6).
- Bal, Harun ve Göz, Devlet (2010), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 19 (2), 450-467.
- Balcı, Berna ve Akdeniz, Sıdıka (2011), “Kadın İstihdamı Sorunsalı Nereden Doğuyor?”, **Econ Anadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II**, June 15-17, Eskişehir, Turkey.
- Balkar, Oğuz Emre ve Pınar, Ali Haluk (2022), **Lojistik İnovasyon Rekabet Gücü ve İhracat Performansı İlişkisi**, Çizgi Kitapevi Yayınları (e-kitap), İstanbul.
- Bandyopadhyay, Arindam (2022), **Basic Statistics for Risk Management in Banks and Financial Institutions**, Birinci Baskı, Oxford University Yayınları, Birleşik Krallık.

- Başlevent, Cem ve Özlem Onaran (2004) “The Effect of Export-Oriented Growth on Female Labor Market Outcomes in Turkey”, **World Development**, 32 (8), 1375-1393.
- Bayat, İrep ve Baykal, Beril (2021), “Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Yarattığı Engeller: Çalışma Yaşamında Varolmaya Çalışan Kadın”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 23 (3), 745-762.
- Berber, Metin ve Eser, Burçin Yılmaz (2008), “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”, **ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources**, 10 (2), 1-16.
- Bernard, Andrew B. ve Jensen, Bradford J. (1999), “Exceptional Exporter Performance: Cause, Effect, or Both?”, **Journal of International Economics**, 47 (1), 1-25.
- Bajrami, Hykmete (2019), “Theories of Foreign Direct Investment (FDI) and The Significance of Human Capital”, **International Institute of Social and Economic Sciences**, Prague, 1-24.
- Bilgili, Yüksel (2014), **Makro İktisat Ders Notları**, İkinci Sayfa Yayınevi, İstanbul.
- Bilgin, Mehmet Hüseyin (2004), “Türkiye’ye Yönelik Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdama Etkisi”, **Öneri Dergisi**, 6 (22), 251-258.
- Bloom, David E. vd. (2009), “Fertility, Female Labor Force Participation, and The Demographic Dividend”, **Journal of Economic Growth**, 14, 79-101.
- Blomström, Magnus vd. (1997) “Foreign Direct Investment and Employment: Home Country Experience in the United States and Sweden”, **The Economic Journal**, 107 (445), 1787-1797.
- Bozdağlıoğlu, Yasemin ve Evlimoğlu, Umut (2014), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Süreçte Gösterdiği Gelişim: Hukuksal Ve Ekonomik Yansımaları”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (11), 32-52.
- Bozkurt, Öznur ve Bozkurt, İlhan (2022), “Kraliçe Arı Sendromu”, Erdoğan Kaygın vd. (Ed.), **Yönetim ve Organizasyon Sendromları-1**, 1. Baskı içinde (5-20), Eğitim Yayınevi, İstanbul.
- Brady, David ve Michael Wallace (2000) “Spatialization, Foreign Direct Investment, and Labor Outcomes in the American States, 1978–1996”, **Social Forces**, 79 (1), 67-105.
- Brainard, S. Lael ve Riker, David (1997), “Are US Multinationals Exporting US Jobs?”, **Working Paper 5958**, 1-28.
- Braunstein, Elissa, ve Brenner, Mark (2007) “Foreign Direct Investment and Gendered Wages in Urban China”, **Feminist Economics**, 13 (3-4), 213-237.
- Brewster, Karin L. ve Rindfuss, Ronald R. (2000), “Fertility and Women’s Employment in Industrialized Nations”, **Annual Review of Sociology**, 26, 271-296.

- Buckley, Peter J. (2006), “Stephen Hymer: Three phases, one approach?.” **International Business Review**, 15 (2), 140-147.
- Bülbül, Okan Güray (2016), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorileri Işığında Türkiye Çimento Sektöründeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Özel Sayı.
- Bülbül, Okan Güray ve Emirmahmutoğlu, Furkan (2010), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türk Bankacılık Sektörü Örneği”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12 (1), 205-238
- Canitez, Murat ve Yeniçeri, Tülay (2007), “İhracat Performansı Düşük Olan Kobi’ler ile Yüksek Olan Kobi’lerin Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Bir Pilot Araştırma”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29, 113-134.
- Cantekin, Celalettin (2017), **Dış Ticaret İşlemleri ve Uluslararası Bankacılık**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Cesim, Dilek Tuna vd. 2013, “Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı ile Karşılaştırılması”, **Electronic Turkish Studies**, 8 (9), 1845-1863.
- Chang, Shu Chen (2007), “The Interactions Among Foreign Direct Investment, Economic Growth, Degree of Openness and Unemployment in Taiwan”, **Applied Economics**, 39 (13), 1647-1661.
- Chiplunkar, Niranjan N. ve Fukao Takanori (2020), **Advances in Artificial Intelligence and Data Engineering: Select Proceedings of AIDE 2019**, Springer Nature, Singapore.
- Çakır, Özlem (2008), “Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (31), 25-47.
- Çavuşoğlu, Tuğba (2021), **Yapay Sinir Ağları ile Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi - Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Çevik, Eyüp Gültekin (2021), **İstihdam Teşviklerinin İstihdam Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi: Ankara Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çıtak, Nermin ve Kurt, Fatma (2020), “İhracat Firmalarında Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Kullanımı” , **Muhasebe Enstitüsü Dergisi**, (62), 11-22.
- Çoban, Orhan (2009), **Makro İktisat**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Çoban, Enver ve Öztürk, İbrahim (2021), **Tüm Yönleriyle İhracat ve İhraç Kayıtlı İşlemlerde Kdv İade Uygulamaları**, Güncellenmiş 2.Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

- Çolak, Olcay ve Alakbarov, Naib (2017), “Does Foreign Direct Investments Contribute to Employment? Empirical Approach for the Commonwealth of Independent States”, **Bilig**, (83), 147-169.
- Dam, M. Metin vd. (2018), “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik bir analiz”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 33 (1), 293-318.
- Dalgıç, Başak vd. (2016), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kadın İstihdamını Artırır mı? Türkiye’de Hizmetler Sektörüne Yakından Bakış”, **Munic Personal RePEc Archive**, 1-28.
- Demir, Özcan ve Yılmaz, Ahmet Eray (2021), “İstihdam, İşsizlik Kavramları ve İstihdam Teorileri İle Türkiye’de İstihdam Politikaları”, Nihat Altuntepe (Ed.), **Türkiye’de İktisat Politikaları ve İstihdam (1990-2020)**, 1. Baskı içinde (129-156), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Deniz, Ahmet ve Dalboy, Ferhat (2015), “Evolution Of Employment-Unemployment In Conceptual And Theoretical Framework In The Economic Thought History”, **Eurasian Academy Of Sciences Social Sciences Journal**, 3 (3), 1-20.
- Denisia, Vintila (2010), “Foreign Direct Investment Theories: An Overview of The Main FDI Theories”, **European Journal of Interdisciplinary Studies**, 3.
- Derks, Belle vd. (2011), “Do Sexist Organizational Cultures Create The Queen Bee?”, **British Journal of Social Psychology**, 50 (3), 519-535.
- Dizaji, Monireh ve Badri, Arash Ketabforoush (2014), “The Effect of Exports on Employment in Iran’s Econom”, **Merit Research Journal of Art, Social Science and Humanities**, 2 (6), 81-88.
- Doğan, Seyhun (2006), “Keynesyen Teori’ye Bir Tepki: Arz Yanlı İktisat”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 6 (12), 252-272.
- Doğan, Bahar Burtan vd. (2011), “Diyarbakır İlinde Özel Sektör Bünyesindeki Kadın İstihdamının Analizi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13 (2), 1-24.
- Doğan, Buhari ve Can Muhlis (2016), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdamı Etkiliyor mu?: Türkiye Örneğinde ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, (614), 9-20.
- Dolmacı, Nilgün ve Şalvarcı Türel, Nesrin (2012), “Varlığını Sürdüren Bir Sorun Olarak Toplumda ve İş Yaşamında Kadına Yönelik Farklı ve Ayrımcı Tutumlar”, **Akademik Bakış Dergisi**, 33, 1-15.
- Dumlu, Emre (2022), “Sanayi Sektöründe Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Sorunlar ve EmegİN Değeri: Konya Örneğİ”, **Olgu Sosyoloji Dergisi**, 1 (1), 27-36.
- Durmaz, Şerife (2016), “İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller”, **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2 (3), 37-60.

- Driffield, Nigel ve Taylor Karl (2000), “FDI and The Labour Market: A Review of The Evidence and Policy Implications”, **Oxford Review of Economic Policy**, 16 (3), 90-103.
- Ekinci, Aykut (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6 (2), 71-96.
- Ellemers, Naomi (2014), “Women at Work: How Organizational Features Impact Career Development”, **Policy Insights from The Behavioral and Brain Sciences**, 1 (1), 46-54.
- Erçakar, Mehmet Emin ve Güvenoğlu, Hüseyin (2018), “Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2016)”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6 (ICEESS’18), 349-356.
- Erdal, İrem Özlem Yanıcı (2019), “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8 (16), 225-246.
- Erdoğan, Levent vd. (2018), “Türkiye’de Uzun Dönem Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinin ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR Yöntemleriyle Tahmini”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 36 (4), 39-57.
- Esen, Ethem (2020), **İstihdam ve İşsizlik Üzerine Bir Analiz**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Evcı, Samet ve Anshuman Sherma (2020), **Studies at The Crossroads of Management & Economics**, First Edition, Ijopec Publication, London.
- Federico, Stefano ve Minerva, Gaetano Alfredo (2008), “Outward FDI and Local Employment Growth in Italy”, **Review of World Economics**, 144, 295-324.
- Field, Tim (1996), **Bully Insight. How to Pretict, Resist, Challenge and Combat Workplace Bullying. Overcoming The Silence and Danial By Which Abuse Thrives**, First Published, Oxfordshire: Succsess Unlimited.
- Fukao, Kyoji vd. (2003), “Vertical Intra-Industry Trade and Foreign Direct Investment in East Asia”, **Journal of the Japanese and International Economies**, 17 (4), 468-506.
- Feenstra, Robert C. Ve Hanson Gordon H. (1997), “Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico’s Maquiladoras”, **Journal of International Economies**, 42 (3-4), 371- 393.
- Fu, Xiaolan ve Balasubramanyam, Vudayagiri N. (2005) “Exports, Foreign Direct Investment and Employment: The case of China”, **World Economy**, 28 (4), 607-625.
- Gelegen, Didem Gediz (2001), “Çalışma Yaşamında Kadın Olmak”, **TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 2 (5), 27-30.

- Gencer, Ayşen Hiç ve Birol, Özlen Hiç (2014), “A. Smith ve Klasik Okul, K. Marx ve Marksist Sosyalizm, JM Keynes ve Keynesgil Devrim ve Daha Sonraki Gelişmeler A. Smith and the Classical School, K. Marx and the Marxist Socialism, JM Keynes and the Keynesian Revolution and the Subsequent Developments”, **International Conference On Eurasian Economies**.
- Genç, Erhan ve Aydemir, Oğuzhan (2015), “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yabancı Portföy Yatırımları Bağlamında Bir Analiz: Türkiye Örneği”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2 (2), 17-41.
- Golden, Lonnie ve Gebreselassie, Tesfayi (2007), “Overemployment Mismatches: The Preference for Fewer Work Hours” **Monthly Lab. Rev.**, 130, 18.
- Golejewska, Anna (2001), “Foreign Direct Investment and Employment in a Host Country: The Case of Polish Manufacturing”, **Yearbook Of Polish European Studies**, (5), 97-114.
- Göcen, Ceren Ece (2018), “Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılmadaki Yeri ve Uluslararası İstihdam Çabaları”, **Econder International Academic Journal**, 2 (2), 313-333.
- Göcer, İsmet vd. (2013), “Export, Foreign Direct Investment and Unemployment: The Case of Turkey.” **Business and Economics Research Journal**, 4 (1), 103-103.
- Gök, Ömer (2008), **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerine Etkisi: 1970-2005 Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gujarati, Damodar N. ve Porter Dawn C. (2009), **Basic Econometrics**, Beşinci Baskı, McGraw-Hill, New York.
- Gül, Ekrem vd. (2009), **Türkiye’de İstihdam Politikaları: Yapısal Bir Analiz**, Ekin Yayınevi.
- Güney, Gökhan (2020), “İstihdam ve İstihdam Politikaları”, Nihat Altuntepe (Ed.), **Türkiye’de İstihdam Soso-Ekonomik Bir Bakış**, içinde (1-31), Gazi Kitapevi, Ankara.
- Güney, Gökhan (2021), “Emek Piyasasına Kavramsal Bir Yaklaşım”, Abdulkadir Develi ve Nihat Altuntepe (Ed.), **Dezavantajlı Göçmenlerin Uyumuna Yönelik İstihdam Politikaları: OECD Ülkeleri Karşılaştırması**, 1. Baskı içinde (1-31), Gazi Kitapevi, Ankara.
- Güngör, Berer ve Yılmaz, Ömer (2010), “Finansal Piyasalardaki Gelişmelerin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye İçin Bir VAR Modeli”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 22 (1), 173-193.
- Granger, Clive WJ. (1969), “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, **Econometrica: Journal of the Econometric Society**, 37 (3), 424-438.
- Greenaway, David vd. (1999), “An Empirical Assessment of The Impact of Trade on Employment in the United Kingdom”, **European Journal of Political Economy**, 15 (3), 485-500.

- Hayghe, Hovard V. ve Bianchi, Suzanne M. (1994), “Married Mothers’ Work Patterns: The Job-Family Compromise”, **Monthly Lab. Rev.**, 117, 24.
- Head, Keith vd. (2002), “Revisiting Oligopolistic Reaction: are Decisions on Foreign Direct Investment Strategic Complements?”, **Journal of Economics & Management Strategy**, 11 (3), 453-472.
- Hisarcıklılar, Mehtap vd. (2014), “Can FDI be a Panacea for Unemployment? The Turkish Case.” Labor and Employment Relations in a Globalized World: New Perspectives on Work, Social Policy and Labor Market İmplications”, **Cham: Springer International Publishing**, 43-70.
- Hüseyinli, Namık ve Hüseyinli, Tahire (2016), “Çocuk Bakımının Kadın İşgücü Üzerinde Etkileri ve Hukuki Düzenlemeler”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, 16 (34), 108-137.
- İşığışok, Özlem (2018), **İstihdam ve işsizlik**, 4. Baskı, Dora Basım-Yayın, Bursa.
- _____ (2019), “Temel Sosyal Politika Sorunları” Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.), **Sosyal Politika**, 10. Baskı içinde (113-154), Dora Yayıncılık, Bursa.
- Jayaraman, Tiru K. ve Singh, Baljeet (2007) “Impact of Foreign Direct Investment on Employment in Pacific Island Countries: An Empirical Study of Fiji”, **Economia Internazionale/International Economics**, 60 (1), 57-74.
- Karagöz, Kadir (2016), **Temel Ekonometri**, 1. Baskı, Dora Basım, Bursa.
- _____ (2007), “Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisi”, **Istanbul Journal of Sociological Studies**, (36), 99-116.
- _____ (2007), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdama Etkisi: Türkiye Örneği”, **İnönü Üniversitesi 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, İnönü Üniversitesi, Malatya, 24-25 Mayıs 2007.
- Kasa, Hicran ve Alptekin, Volkan (2015), “Türkiye’de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, 18 (1), 1-24.
- Kaşıkkırık, Ayşe (2022), “Tarımsal Emegın Görünmeyen Yüzü: Tarımda Kadın Temsili Üzerine Bir Araştırma”, **UPA Strategic Affairs**, 3 (2), 111-131.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk Nurhan (2001), **Türkiye Ekonomisi**, 12.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keskin, Meltem (2020), **Uluslararası Bankacılık ve Finans Sistemi**, 3. Baskı, Astana Yayınları, Ankara.
- Kesim, Atilla (2001), **Mikro İktisat**, Genişletilmiş 4. Baskı, İBER Ofset Baskı, Trabzon.

- Kılıç, Meltem (2020), “Yabancı Sermaye ve İstihdam”, Nihat Altuntepe (Ed.), **Türkiye’de İstihdama Soso-Ekonomik Bir Bakış**, içinde (139-158), Gazi Kitapevi, Ankara.
- Kılınç, Nazan Şahbaz (2015), Küresel Eğilimler Çerçevesinde Kadın İstihdamı”, **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 4 (9), 120-135.
- Kılıçaslan, Yılmaz vd. (2018), **Türkiye’nin Yurt Dışı Yatırımları Neden? Nereye? Nasıl?**, 1.Basım, Efil Yayınevi, Ankara.
- Kıral, Gülsen ve Selin, Karlılar (2017), “Türkiye’de Kadın İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörler: Adana İli Üzerine Bir Uygulama”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 26 (3), 272-286.
- Kiyota, Kozo (2016), “Exports and Employment in China, Indonesia, Japan, and Korea”, **Asian Economic Papers**, 15 (1), 57-72.
- Ko, Kaung vd. (2015), “The Effect of International Trade on Labor Demand in ASEAN5”, **Economics Bulletin**, 35 (2), 1034-1041.
- Koç, Sebahattin (2022), “Finansal ve Ticari Liberalizasyon Ortamında Ekonomik Büyüme İle Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”, Musa Çakır (Ed.), **Ekonomik Büyüme Ve Verimlilik Politikaları**, 1. Baskı içinde (85-106), Eğitim Yayınevi, İstanbul.
- Koç, Yıldırım (2014), “Marksist Emek Değer Kuramı ve Emperyalist Dönemde Kapitalist Sömürü”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, Sayı 239, 1-13.
- Koçbulut, Özgür ve Barış, Serap (2016), Avrupa Birliği Ülkelerinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi”, **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, 1 (2), 22-39.
- Korkmaz, Adem (2012), “Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 17 (2), 41-65.
- Korkmaz, Ayten Nahide ve Budak, Serdar (2022), “Ekonomik (İktisadi) Kalkınma ve Kadın: Türkiye Örneği”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi**, 6 (1), 197-223.
- Korkmaz, Emine Vasfiye (2020), **İş Hayatında Kadın Çalışanlara Uygulanan Destekler Perspektifinde Kadın Çalışanların Psikolojik Sahiplenme ve Yılmazlık Durumları**, 1. Baskı, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Korkmaz, Murat ve Dilbaz Alacahan, Nur (2013), “Türkiye’de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma”, **Electronic Turkish Studies**, 8 (7), 887-900.

- Korkmaz, Özge ve Daştan, Barış (2020), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki (2005-2019)”, **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 3 (4), 260-279.
- Köksal, Tunay (2010), “Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Sektöründe Kullanılan Çeşitli Uluslararası İş Ortaklığı Modellerinin Hukuki Çerçevesi”, **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10 (2), 79-104.
- Kulualp, Halime Göktaş (2015), “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Cam Tavan Engelleri Aşmak”, **Bülent Ecevit Üniversitesi Kamu-iş Dergisi**, 14 (1), 99-123.
- Kurtaran, Ahmet (2007), “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10 (2), 367-382.
- Kutlar, Aziz (2017), **Ekonometrik Zaman Serileri**, 2.Baskı, Umuttepe Yayın, Kocaeli.
- Küçükaksoy, İsmail vd. (2015), “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5 (2), 691-720.
- Lizondo, J. Saul (1993), “Foreign Direct Investment”, **Readings in International Business: A Decision Approach**, 85-114.
- Lockwood, Nancy (2004), **The Glass Ceiling: Domestic and International Perspectives**, Alexandria, VA: Society for Human Resource Management, 1-10.
- Mahiroğulları, Adnan (2017), “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22 (2), 547-565.
- Makoni, Patricia Lindelwa (2015), “An Extensive Exploration of Theories of Foreign Direct Investment”, **Risk Governance & Control: Financial markets and institutions**, 5 (2), 77-83.
- Mariotti, Sergio vd. (2003), “Home Country Employment and Foreign Direct Investment: Evidence from the Italian Case”, **Cambridge Journal of Economics**, 27 (3), 419-431.
- Mercangöz, Burcu Adıgüzel (Ed.) (2021), **Handbook of Research on Emerging Theories, Models, and Applications of Financial Econometrics**, 1. Baskı, Springer International Publishing, Almanya.
- Mete, Emrullah ve Akyazı, Haydar (2017), “Avrupa Birliği ve Türkiye’de İhracata Yönelik Devlet Yardımları”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (13), 85-109.
- Mizrahi, Rozi, ve Aracı, Hakan (2010), “Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma”, **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2 (1), 149-156.

- Moosa, Imad A. (2002), **Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice**, First Published, Palgrave, Springer.
- Muratoğlu, Yusuf (2011), “Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **International Conference on Eurasian Economies, Bishkek-Kyrgyzstan**, 12 (14), 169.
- Nayak, Dinkar ve Rahul N. Choudhury (2014) “A Selective Review of Foreign Direct Investment Theories.” **Asia-Pacific Research And Training Network On Trade**, Working Paper Series, (143), 2-27.
- Nguyen, Thai Quang vd. (2020), “Impacts of Foreign Direct Investment Inflows on Employment in Vietnam”, **Institutions and Economies**, 12 (1), 37-62.
- Neumann, Rebecca M. vd., (2009), “Volatility of Capital Flows and Financial Liberalization: Do Specific Flows Respond Differently?”, **International Review of Economics and Finance**, 18 (3), 488-501.
- Nightingale, Demetra Smith (2011) “Informal and Nonstandard Employment in the United States: Implications for Low-Income Working Families”, **An Urban Institute Program to Assess Changing Social Policies**.
- Nordas, Hildegunn Kyvik (2003), “Is Trade Liberalization a Window of Opportunity for Women?”, **WTO Staff Working Paper ERSD**, 1-38.
- Nunnenkamp, Peter ve Bremont, Jose Eduardo Alatorre (2007), “FDI in Mexico: An Empirical Assessment of Employment Effects”, **Kiel Working Paper**, No. 1328, 1-34.
- Oğuz, Ahmet (2018), “Makro Ekonomi Açısından Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İstihdam”, **Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches**, 7 (2).
- Omay, Umut (2011), “Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar”, **Çalışma ve Toplum**, 3 (30), 137-166.
- Onaran, Özlem (2000), “Türkiye’de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasasının Esnekliği”, **Toplum ve Bilim**, 86 (2), 194-210.
- Onursal, Erkut (2017), **Mevzuat ve Teknik Yönleri ile İhracat ve İthalat İşlemleri**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Orhan, Selen (2022), **Türkiye’de Yabancı Sermayeli Şirket Kuruluşu**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ozler, Sule (2000), “Export Orientation and Female Share of Employment: Evidence from Turkey”, **World Development**, 28 (7), 1239-1248.
- Önder, Nurcan (2013), “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, **Çalışma Dünyası Dergisi**, 1 (1), 35-61.

- Özbay, Mustafa ve Özçelik, Mustafa (2020), **Tüm Yönleriyle Uygulamalı İhracat Muhasebesi**, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Özcan, Zekai (2012), **İhracat ve İhraç Kayıtlı Satışlar**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Özer, Mustafa ve Biçerli, Kemal (2003), “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3 (1), 55-86.
- Özkan, Emel (2020), “Cinciyete Dayalı Mesleki Ayrımcılık: Cam Tavan ve Kraliçe Arı Sendromu”, **Sosyolojik Düşün**, 5 (2), 127-138.
- Özker, Ahmet Niyazi (Ed.) (2021), **İşletme ve İktisadi Bilimler Araştırma ve Teori**, Birinci Baskı, Livre de Lyon, Lyon France.
- Özkaplan, Nurcan (2015), “Hizmet Sektöründe Duygusal Emek ve Toplumsal Cinsiyet”, **TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 15 (56), 15-21.
- Parasız, İlker (1985), “Monetarist-Keynesgil Tartışması”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (1), 1-20.
- Pata, Uğur Korkut vd., (2016), “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 38 (2), 255-271.
- Pekel, Elif (2019), “Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadının Çalışma Hayatındaki Konumu”, **Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)**, 5 (1), 30-39.
- Peker, A. Esra ve Kubar, Yeşim (2012), “Türkiye’de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14 (2), 173-188.
- Peker, Osman ve Göçer, İsmet (2010), “Yabancı Doğrudan Yatırımların Türkiye’deki İşsizliğe Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Ege Akademik Bakış**, 10 (4), 1187-1194.
- Pinn, Stan Lee Shun vd. (2011), “Empirical Analysis of Employment and Foreign Direct Investment in Malaysia: An ARDL Bounds Testing Approach to Cointegration”, **Advances in Management and Applied Economics**, 1 (3), 77-91.
- Polat, Müslüm ve Gemici, Eray (2017), “Analysis of the Relationship Between BIST and BRICS Stock Markets in Terms of Portfolio Diversification: Cointegration Analysis with ARDL Boundary Test.” **Journal of Economics Finance and Accounting**, 4 (4), 393-403.
- Polat, Oğuz, ve Pakiş, Işıl (2012), “Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz”, **Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi**, (4), 211-217.
- Philips, Peter C. B. ve Perron, Pierre (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, **Biometrika**, 75 (2), 335-346.

- Phillips, Peter C.B. ve Hansen, Bruce E. (1990), “Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes”, **The Review of Economic Studies**, 57 (1), 99-125.
- Polat, Özgür ve Uslu, Enes Ertad (2010), “Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 9 (3), 489-504.
- Roberts, Alexander vd. (2003), **Mergers and Acquisitions**, Pearson Education, First Published , Great Britain.
- Sadi, Büşra ve Karatepe, Seçil Gürün (2021), “Eğitimli Kadın İstihdamının Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma”, **İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 2 (2), 21-50.
- Sandalcılar, Ali (2012), “Türkiye’de Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 26 (3-4), 273-285.
- Saray, Mehmet Ozan (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Maliye Dergisi**, 161 (2), 381-403.
- Savrul, Burcu Kılınç ve Hazar, Destegül (2020), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kadın İstihdamına Etkisine Dair Ekonometrik Analiz”, **Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal**, 1-20.
- Sevüktekin, Mustafa ve Çınar, Mehmet (2017), **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi**, 5. Baskı, Dora Basım, Bursa.
- Seyidoğlu, Halil (2003), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyf, Ahmad (2000), “Can more FDI Solve the Problem of Unemployment in the EU? A Short Note”, **Applied Economics Letters**, 7 (2), 125-128.
- Sonakalan, Güllü (2016), “Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Karşılaşılan Sorunları”, Mehmet Gürbilek vd. (Ed.), **Sosyal Yaşam ve Kadın Sempozyum Kitabı**, birinci baskı içinde (541-560), Dumat Ofset Matbaacılık, Konya.
- Subaşı, Turan ve Yetkiner, Hakan (2010), **Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı**, 1. Baskı, Eflatun Basım, Ankara.
- Sükan, Bige (2014), “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 14 (54).
- Schultz, T. Paul (1989), **Women’s Changing Participation in the Labor Force: A World Perspective**, Policy, Planning, and Research Working Papers, World Bank Publications, WPS (272), 1-47.
- Şahin, Arif (2007), “İhracat Prosedürlerini Biliyor Musunuz”, **TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi**.

- Şahin, Dilek (2018), “APEC Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8 (2), 415-430.
- Şahin, Levent (2016), “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisinin Ampirik Analizi: SADC Ülkeleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (2), 103-118.
- Şahinoğlu, Tuba ve Ağırkaya, Melahat Batu (2021), “Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar ve Bu Unsurların Demografik Özelliklerle İlişkisi: Erzurum İli Örneği”, **İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi**, 6 (16), 398-421.
- Şanlı, Orhan ve Peker, Osman (2022), “Enflasyon, Kur, Faiz ve Gelirin Konut Satışlarına Etkisi: Türkiye Örneği”, **Journal of Economic Policy Researches**, 10 (1), 37-60.
- Şen, Zekai (2017), **Innovative Trend Methodologies in Science and Engineering**, Springer International Publishing, New York.
- Şener, Sefer ve Kılıç, Cüneyt (2008) “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, (1), 22-50.
- Şenlik, Mehmet (2022), **İnşaat Muhasebesi**, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Şıklar, İlyas (2000), **İthalat ve İhracat Uygulamaları**, Anadolu Üniversitesi.
- Şimşek, Mevlüdiye ve Behdioğlu, Sema (2006), “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20 (2), 47-65.
- Şişman, Mehmet (2005), “Küreselleşme ve Ulus Ötesi Şirketlerin (Tncs) Yeni Açılımları”, **Öneri Dergisi**, 6 (24), 203-208.
- Tandoğan, Dilek (2019), “The Impact of Export on Employment: Panel Data Analysis For Regional Base in Turkey”, **Journal of Social Sciences Institute/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9 (18), 799-814.
- Tarakçı, İnci Erdoğan (2023), **Disiplinlerarası Yaklaşımlarla Kadın Çalışmaları-2**, 1. Baskı, Efe Akademi Yayınları, İstanbul.
- Tarı, Recep vd. (2019), **Ekonometri**, 14. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Tekin, İpek ve Aktakas, Başak Gül (2017), “Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamına Etkisi”, **Kadın/Woman 2000, Journal for Women’s Studies**, 18 (1), 23-40.
- Tezel, Yahya Sezai (1994), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3.Baskı, Yurt Yayınları, İstanbul.

TDK, 2023, <https://sozluk.gov.tr/>

Toprakçı Alp, Gözde ve Aksoy, Beyhan (2018), “Kadın Girişimciliği ve İstihdam”, Mete Kaan Namal (Ed.), **Sosyal Politika ve Çalışma İlişkilerinde Güncel Sorunlar**, içinde (215-238), Gazi Kitapevi, Ankara,

Tortian, Annie (2007), “**International Investment Agreements and Their Impact on Foreign Direct Investment: Evidence from Four Emerging Central European Countries**”, PhD Thesis, Pantheon-Sorbonne University, Paris.

Tunç, Zir Müh Beyza ve Demirbaş, Nevin (2022), “Tarım Sektöründe Kırsal Kadının Rolü ve Türkiye İçin Kırsal Kadın Özneli Organizasyonların Önemi”, **XVIII. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi – Ohrid / Kuzey Makedonya Cumhuriyeti**, 314-319.

Turan, Zübeyir ve Öztürk, Yusuf (2016) “Keynes Sistemi Ve Bekleyişlerin Sisteme Katkısı”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9 (2), 259-269.

Turan, Müslüm ve Özel, Çağlar (2020), **Tüm Yönleriyle İhracat**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Uçan, Oktay (2019), **Döviz Kuru Belirleme Modelleri, Ekonometrik Zaman Serisi Uygulamaları**, 1. Baskı, Hiperyayın, İstanbul.

Uğur, Burak ve Çetin, Rahmi (2022), “Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İstihdam Üzerine Etkileri: G-20 Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (72), 109-123.

Umutlu, Selin (2021), **Kadınlarda İş-Aile-Yaşam Dengesi ve Tükenmişlik**, Birinci Baskı, Astana Yayınları, Ankara.

Uras, Tevfik Güngör (1979), **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Birinci Baskı Formül Matbaası, İstanbul.

Üçler Boyacı, Gülbahar (2019), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Uygulaması”, Yeşim Kubar (Ed.), **Seçmeli Konular ile Güncel Ekonomik Sorunlar**, 2.Baskı içinde (163-208), Gazi Kitapevi, Ankara.

Üçler, Gülbahar vd. (2013), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle İstihdam Arasındaki İlişki: 1989-2011 Dönemi İçin Türkiye Örneği”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 5 (2), 17-30.

Ünal, Hüseyin ve Gönülaçan, Ayşenur (2019), “Türkiye’de Eksik İstihdam Edilenlerin Ortak Özelliklerinin Belirlenmesi: Lojistik Regresyon Analizi”, **Maliye Dergisi**, (176), 128-139.

Ünlüönen, Kurban ve Tayfun, Ahmet (2009), **Ekonomiye Giriş**, 2. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.

- Ünsal, Mehmet Emre (2019), “The Relation Between Financial Development, Foreign Direct Investments and Employment: Granger Causality Test for Turkish Economy”, **Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi**, 1 (3), 227-236.
- Varoğlu, Nesibe (2024), “Effect of Carbon Tax on CO2 Emissions: The Case of Norway”, Javier Martinez Falco vd. (Ed.), **Green Supply Chain Management Practice and Principles**, 1. Baskı içinde (46-65), IGI Global.
- Vergil, Hasan ve Ayaş, Necla (2009), “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, **İktisat İşletme ve Finans**, 24 (275), 89-114.
- Were, Maureen (2011), “Is There a Link Between Casual Employment and Export-Oriented Firms? The Case of Kenya’s Manufacturing Sector.” **The Review of Black Political Economy**, 3 (38), 227-242.
- Westhues, Keneth (2002), “The Mobbing at Medaille College in 2002”, **Canada: University of Waterloo**, Initial paper, October, 31-52.
- Wolff, Reyhan Ayşen vd. (2018), **Kadın Çalışmalarında Güncel Konular**, 2. Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Yalman, İlkay Noayan ve Koşaroğlu, Şerife Merve (2017), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi/Effect On Direct Foreign Investments On Economic Growth And Unemployment”, **Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi**, 1 (2), 191-205.
- Yamak, Rahmi ve Erdem, Havvanur Feyza (2017), **Uygulamalı Zaman Serisi Analizleri Eviews Uygulamalı**, Birinci Baskı, Celepler Matbacılık, Trabzon.
- Yarbaşı, Engin ve Gürtan İbrahim N. (2012), **Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi**, Birinci Baskı, Şefik Basım, İstanbul.
- Yavan, Nuri ve Kara, Hamdi (2003), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Bölgesel Dağılışı”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, 1 (1), 19-42.
- Yaylı, Şifa ve Değer, M. Kemal (2012), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İstihdam Arası İlişkiler: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Dinamik Panel Veri Nedensellik Analizleri (1991-2008)”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, (568), 43.
- Yılmaz, Hande Aksöz (2021), “İhracat ve İstihdam İlişkisi Üzerine Panel Veri Modeli Analizi: OECD Ülkeleri Örneği”, **Journal of Economic Policy Researches**, 8 (2), 115-139.
- Yılmaz, Merve ve Zoğal, Yeliz (2015), “Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği, İçinde Uluslararası Ekonomi Konferansında sunulan bildiri”, **Econ World**, 1-25, Torino, İtalya.
- Yılmaz, Mutlu (2018), **Dış Ticarete Giriş**, 4. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

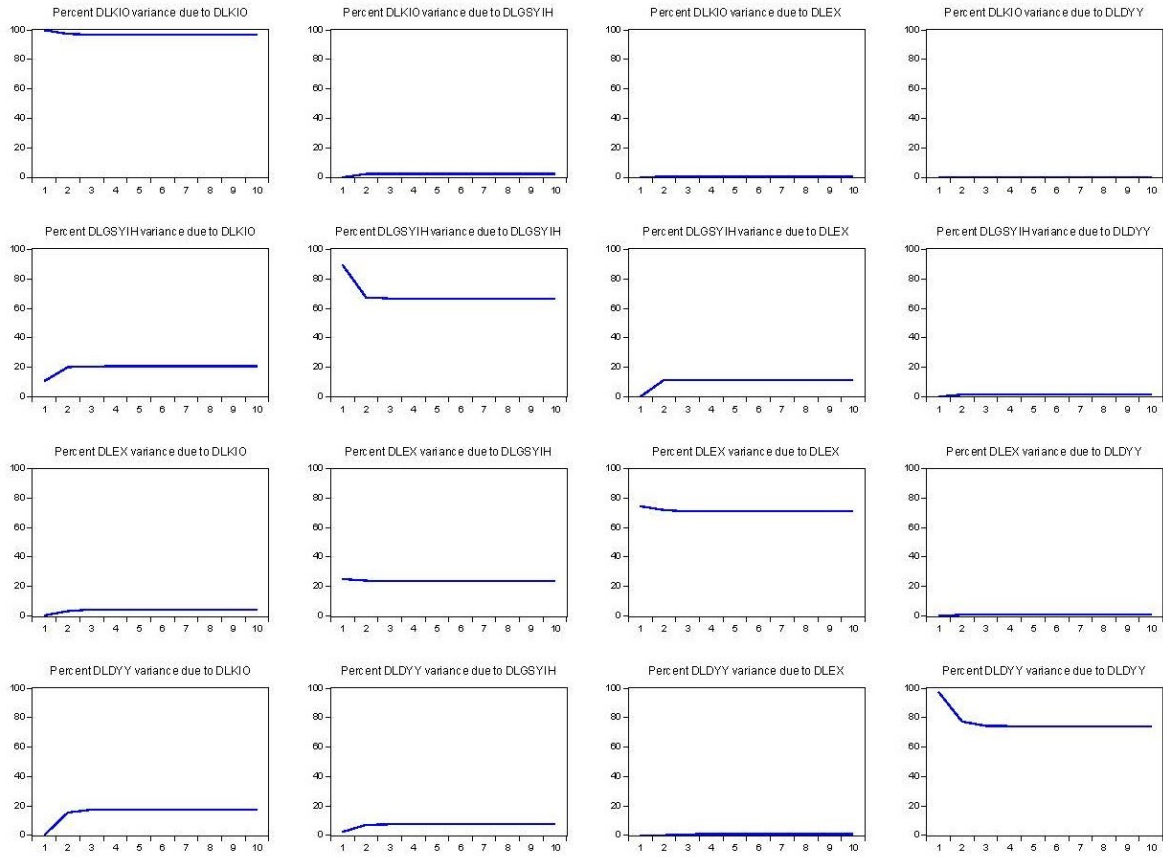
- Yılmaz, Tayfun (2021), “Finansal Zaman Serilerinde Birim Kök ve Durağanlık Analizi”, İsmail Çelik ve Sezer Bozkuş Kahyaoğlu (Ed.), **Finansal Zaman Serisi Analizleri (Temel Yaklaşımlar)**, 2.Baskı içinde (41-123), Gazi Kitabevi, Ankara
- Yücebaş, Reyhan (2014), **Arz Yanlı İktisat Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zaki, Chahir (2011), “On Trade, Employment and Gender: Evidence from Egypt.” The 3rd ICITE Regional Conference on African Perspectives on Trade and Labour Market Adjustment, Employment and Gender, and Labour Market Dynamics”, **Tunis**, Vol. 26.
- Zhu, Beiguang (2008), **Internationalization of Chinese MNEs and Dunning’s Eclectic (OLI) Paradigm: A Case Study of Huawei Technologies Corporation’s Internationalization Strategy**, Master Thesis, Lund University- School of Economics and Management Department of Economics.

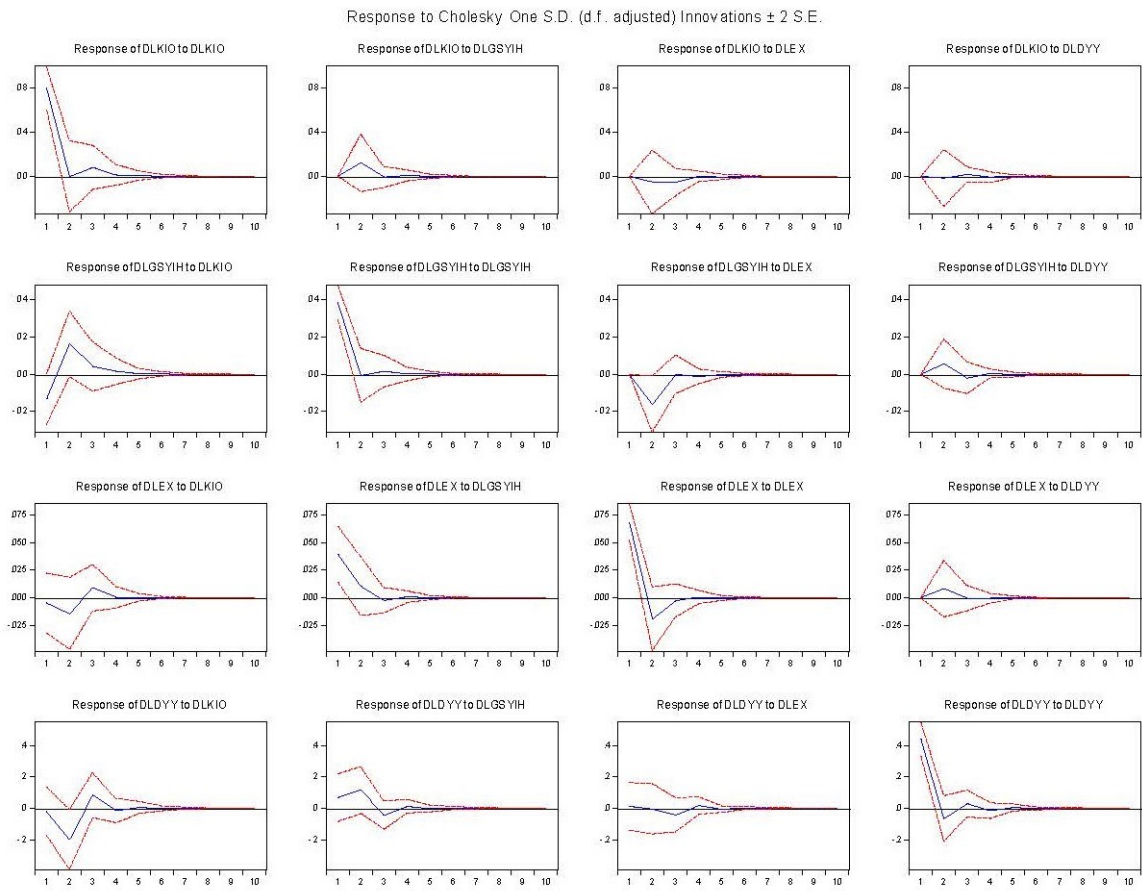
EKLER

EK-1

Variance Decomposition using Cholesky (d.f. adjusted) Factors

EK-2

ÖZGEÇMİŞ

1996 yılında Soğukçam İlkokulu'nu; 1999 yılında Bafra Anadolu İmam Hatip Ortaokulu'nu; 2002 yılında Kızılırmak Lisesi'ni; 2007 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü'nü; 2011 Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalında yüksek lisans programını bitirdi. 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı.

ÇARKACI, evli iki erkek annesi olup, İngilizce bilmektedir